

8281

Հայաստանի
Խորհրդային Երկրագործական

ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

ԵՐԵՒՄԱՆ Ս. ԽԱԶ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԳՈՒՐՈՒ - ԶԷՇՄԷԻ

ՀԱՐԻԻՐԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻ ԱՌԹԻԻ

1834 - 1934

735

ՊԱՏՐԱՍՏԵՑ՝

ՅՈՐԵԼԵԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՅ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ

281.6

Պ-30

4

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Յ. Մ. ՍԷԹԵԱՆ

98

281.6
7-30

281.603 SEP 2011
7-18

ՊԼԱՄԱԿԱՆ ՅԻՇԿԱՐԱԿՐԱՆ

ԵՐԵՒԱՆ Ա. ԻԷԶ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ

ԳՈՒՐՈՒ-ՉԷՇՄԵՐ

Պատրաստեց՝

Յուրեղենական Յանձնաժողովոյ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ST. NERSES SHNORHALI
LIBRARY

1934

- 9 Haziran 1934

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Զ. Մ. ՍԷՔԵԱՆ

118.07.2013

8281

ԹՈՒՐԻՒՆԻՑ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՎՍԵՄ. ՆԱԽԱԳԱՀ

ԿԱԶԻ ՄՈՒՍԹԱՖԱ ՔԵՄԱԼ ՓԱՇԱ

4222-2011

MİNNETTARLIK DUYGUSU

Kuru-Çeşme, Arnavut Köy ve Bebek Ermeni Cemaati Mütevelli Heyeti Kuru-Çeşme Ermeni Kilisesinin yüzüncü yıldönümü dolayısıyla, Türkiye Ulu Cümhuriyeti pek Kahraman Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine en derin minnettarlık duygularını sunar.

*Kuru Çeşme, Arnavut Köy ve Bebek
Ermeni Cemaati Mütevelli Heyeti*

ԱՄԵՆ. Տ. ՄԵՍՐՈՊ ԱՐԲ. ՆԱՐՈՅԵԱՆ

ՊԱՏՐԻԱՐԻ ՀԱՅՈՑ ԹՈՒՐԻՒՆՅՈՒՆ

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱՆ ԶԱՅՈՑ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Կ. Պոլիս. 10 Ապրիլ 1934

ՀԱՄԱՐ 2277

Ազնուաշուք Տիար Ասենապեճ

և Պատ. Անդամք Թաղական Խորհրդոյ

ԵՐԵՒԱՆԻ Ս. ԽԱՉԵԿԵՂՅԱՆԻ

ԳՈՒՐՈՒ-ԶԷՇՄԷԻ

Պատ. Խորհրդոյ յոյժ գովելի զաղայարը ունեցած է հանդիսաւորապէս տնկելու Թաղի Երեւման Ս. Խաչ Եկեղեցիին Յոքեղեանը, և այդ առիթով ոգեկոչելու ու պանծացնելու նուիրական յիշատակը մասնաւորապէս հոգեւոյս Տ. Զաքարիա Պատրիարքի, Երկանեան Եպիսկոպոսին Ամիրայի և յոր աջն Բարեւարներուն, որոնք նիւթապէս ու քարոյապէս ստատ հանդիսացած են, և այսօր այնքան իրաւակիր արժանի են Ազգին երախտագիտութեանը:

Գորու. Զեչլիի դարաւոր հնութիւն ունեցող Ս. Խաչ հոյակերտ Տաճարին անցեալը չի ե փառաշուք դրուագներով և յասկանչական անցներով. որոնք Պոլսահայ պատմութեան հընդը կը շուաւորեն, իրեւ վաւերական ապացոյցներ այն եկեղեցաւոր ու կրթական ծառայութեանց, զորս մեր երանելի նախնիքը մատուցած են, քաղիի հոգեւոր շինութեան ու մտաւոր զարգացման համար:

Հետևաբար, երախտագիտական հարկը զոր այսօր Պատ. Թաղակ. Խորհուրդի և Յոթնեկանական Յանձնաժողովը կ'ընծայաբերեն, արդար տրիսուրն է նոյն Բարերարներուն անկոխարիներէի զոհաբերութեանց, որոնց շնորհիւ տարիներու ընթացքին յաւերժացած է Ստանձոյ Տան զոյուրիւնը:

Կ'օրհնենք ուրեմն Ս. Եկեղեցիի մեծ Բարերարներուն խնկելի յիշատակը: Ու մեր հայրական օրհնութիւնները կը նուիրենք նաեւ Պատ. Թաղ. Խորհուրդի և իր պատուական աջակցին Յոթնեկանական Յանձնաժողովոյ անդամներուն, որոնք յոսանք և արդիւնաւորապէս զոյա հանեցին այս տօնակատարութիւնը, ու միանգամայն ներկայ պատական Յիշատակարան-Մատենոյ ծանօթացուցին ու նոր սերունդին աւանդեցին մեծանուն Բարերարներու ազգանուէր գործունէութիւնը: Կ'օրհնենք մանաւանդ մեր սիրելի ու հաւատարմ ժողովուրդը, որ ամէն զոհողութիւն չէ խնայած կանգուն պահելու բարեյիշատակ նախնիքներէն ժառանգուած քաղիք Ս. Եկեղեցին ու Կրթական հաստատութիւնը:

Մնամք Ողջունիւ Սիրոյ

Աղօթարար

ՊԱՏՐԱՐՔ Կ. ՊՈԼՍՈՅ

ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊՍԿ.

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Թաղիս Երեւան Ս. Խաչ ճորակերս եկեղեցւոյ հարիւրամեակին առթիւ, Խորհուրդս նուիրական պատգմաւորաց արժանավայել հանդիսութեամբ մը պանծացումը ընել հիմնադիր ու սատարող բարերարներուն, եւ այդ առթիւ հրատարակել նաեւ պատմական Յիշատակարան մը, որ պատկերացներ Գուրուչեանի անցեալ կեանքը, հայ բնակչութեան ծագումէն եւ առաջին աղօթատեղիի մը գոյութեան բուականներէն սկսեալ:

Ուրախ ենք որ մեր հրաւերին սիրայօժար պատասխանեցին Յէրելեանական Յանձնաժողովին գործօն ու պատուակալ անդամներն ու անդամներէն, բոլորունցան շուրջ մեր այս ձեռնարկին, զայն արդիւնաւորելու եւ վայելուչ ընծայելու ջերմ նախանձախնդրութեամբ: Մասնաւորապէս զոհունակութիւն առքեց մեզ պատրաստակամութիւնը Խմբագրական մարմնի անդամներուն, որոնք անձնուիրաբար ու սիրով տնտեսեցին սոյն պատմական Յիշատակարանին պատրաստութեան դժուարին հոգը:

Աւխատութեան բաժանում կատարուելով, այս հաստիքն առաջին մասը (1681—1834) պատրաստեց Յոբել. Յանձնաժողովիս ասեմադպիր Տիար Թորոս Աղասեան, վերջին հարիւրամեայ պատմութիւնը (1834—1934) գրի առաւ Յանձնաժողովիս ասեմապետ Տիար Պետրոս Կարապետեան, իսկ քաղիս գերեզմանատան տապանաբարե-

րուն ու դամբարաններուն արձանագրութիւնները հա-
ւաքեց ու դասաւորեց Տիար Միհրան Ուղուրեան (Մ.
Ասատուր)։

Թաղ. հորհուրդս, որուն միակ նպատակն է իր
միջոցներուն ներած չափով զարկ տալ Ս. Եկեղեցիին
ու քաղիս բարգմանչաց երկսեռ վարժարանին շինու-
թեան, բարեգաւթութեան ու յառաջդիմութեան, գօտե-
պնդուած է իր առաջադրութեանը մէջ, ի տես իրեն
ընծայուած ջերմ համակրութենէն, աջակցութենէն եւ
իր ձեռնարկին գտած քննունդութենէն։

Հետեւաբար, պարտ է կ'զգանք մեր սրտագին շնոր-
հակալութիւններն յայտնել Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր,
Ազգ. վերին իշխանութեան, պոլսահայ մամուլին Յո-
բելեմական յանձնաժողովին. հմբագրական մարմնին
Ս. Թարգմանչաց Ազգ. վարժարանիս սնօրէնութեան,
եւ քաղիս բարեսէր ազգայիներուն, որոնք քաջալիր
ու զօրավիգ հանդիսացան հորհուրդիս, լուսագոյնս
իրագործելու իր նպատակը եւ փայլուն ու արդիւնաւոր
ընծայելու այս պատմական տօնակատարութիւնը։

Ի դիմաց Գուրուչեմէի Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ
Թաղ. հորհուրդոյ

Ատենադպիր Ատենապետ
ԱՐԱՄ ԶՆՆՈՋԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՆ ԵՐԱՄԵԱՆ

ՊԵՄՄԵԿԱՆ ՅԻՇԵՄԵԿԱՐԵՆ

ԳՈՒՐՈՒՉԵՄԵՐ

Առաջին մաս (1681—1834)

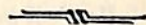
1. Հայ քնակչութիւնը եւ առաջին աղօ-
թասեղին Գուրուչեմէի մէջ։
2. Տիւղեանները եւ Ակնցի Հայ Մեծա-
սուններ։
3. Երեւման Ս. Խաչ Եկեղեցին շինու-
թիւնը։
4. Պօղոս Պատրիարք եւ Հայ Կաթողի-
կոսները Գուրուչեմէի մէջ։
5. Հին յիշատակներ եւ արձանագրու-
թիւններ։

1. ՀԱՅ ԲՆԱԿՉՈՒԹԻՒՆԸ

Ե Ի

ԱՌԱՋԻՆ ԱՂՕԹԱՏԵՂԻՆ ԳՈՒՐՈՒ-ՉԷՇՄԷԻ ՄԷՉ

Գուրու. Չէշմէ Պոլսոյ պատմական թաղերէն մէկն է: Ունեցած է հարուստ անցեալ մը: Եղած է բնական վայրը մեծատուններու, չէլէպիներու և ամիրաներու, որոնք նշանաւոր հանդիսացած են իրենց պետական և հանրային ծառայութիւններով ու բարեգործութիւններով:

Հայ բնակչութեան սկզբնական շրջանը ճշգրտութեամբ և այս կարեւոր թաղին եկեղեցական և ազգային կեանքը համադրելու, պատմութեան յանձնելու համար պէտք է փոխադրուիլ 17րդ և 18րդ դարերը, որոնք մեր հին ու ժամանակակից պատմաբաններու և բանասէրներու հետախուզութիւններուն շնորհիւ մեզ կը ներկայանան լուսաւոր դիմագծութեամբ մը:

17րդ դարուն ապրած է Պոլսահայ մեծագոյն գիտնականներէն մէկը, Երեմիա Չէլէպի Բէօմիւրճեան, որուն գրի առած Ստամպուլոյ պատմութիւնը(*) կը հա-

(*)Երեմիա Չէլէպիի Սթամպուլոյ պատմութիւնը* խիստ շահեկան ծանօթագրութիւններով ուսումնասիրած եւ երկու յաջորդական հատորներով լոյս ընծայած է Տօրթ Վ. Թորգոմեան: Այս ուսումնասիրութիւնը գլխաւոր աղբիւրներէն մէկը եղաւ մեր այս աշխատութեան:

մարուի այսօր առէնէն վտակաւան աղբիւրը՝ իր տե-
սակին մէջ: Ան մէկիկ մէկիկ շրջած է Պոլսոյ ար-
ուարձանները, և իր տպաւորութիւնները, ժամանակա-
կից անցքերն ու դէպքերը յիշատակագրած է: Անոր
այդ պտոյսէն կը հասկցուի որ Կեսարացի Կարապետ-
Պատրիարքի օրով (1681ին) Հայերը արդէն կարեւոր
թիւ մը ունէին Պոլսոյ մէջ: Անոնց բնակութեան գլխա-
ւոր կեդրոններն էին, ա. Ղալաթիա Ս. Գրիգոր Լու-
սաւորիչ եկեղեցիով. բ. Սամաթիա, ուր հազար տըն-
ուորէ աւելի Հայ կար՝ Ս. Գէորգ եկեղեցիով. գ.
Գումգարու, Վլանկա և Եէնիգարու՝ ամէնէն բազմա-
հայ կեդրոնը, Ս. Աստուածածին Մայր եկեղեցիով. դ.
Էտիրնէ գարու և Պալաթ, Ս. Հրիշտակապետ եկեղե-
ցիով. ե. Սկիւտար Եէնիմահալլէ Ս. Կարապետ եկե-
ղեցիով: Ասկէ զատ Հայեր սկսած էին հաստատուիլ Է-
յուպ ու Հասքէօյ, որոնք չունէին դեռ հայ եկեղեցի,
և որոնց բնակիչները կը յաճախէին Պալաթի Ս. Հը-
րեշտակապետ եկեղեցին: Պէշիկթաշի մէջ կային «փոքր-
մի Հայք ժամատար» և Գուրու-Չեւմէ «Հայք ժամա-
տար»: Սակաւաթիւ Հայեր կային նաև Եէնիքէօյ,
առանց սակայն ժամատան: Հայոց գլխաւոր գերեզ-
մանատուներն էին Բերայի (Բանկալթի), Պալըզլըի և
Էտիրնէ գարուի գերեզմանատուները, ուր թաղուած
կարեւոր անձնաւորութեանց անուանները կը յիշատակէ
Երեմիա Չէլէպի, մեծ մասը այսօր մեզի անծանօթ:

Ուրեմն 17րդ դարու կէսէն վերջ Գուրու-Չէլմէ ու-
նէր հայ բնակչութիւն, ժամատուներով մը կամ մատու-
ոով մը:

1700 աւան թուականներուն է որ այս թաղը հե-
տըզհետէ կը դառնայ բազմամարդ, ու կը ծաղկի, երբ
բնակութիւն կը հաստատեն այնտեղ Տիւղեանները:

«Մանաւանդ եթէ միտ դնենք Տիւղեան գերդաս-
տանին սեփական հանգստարանի տապանագրերուն վը-
կայութեան՝ ԺԸ. դարէն սկսեալ բուն բնակութեան
տեղը՝ Գուրու-Չէլմէի գիւղաւանն պէտք է ենթադ-
րել. վասն զի 1721էն սկսեալ այս բնտանեաց վախճան-
եալ տնդամներն հոն ի հանգիստ կը տարուէին:» (*)

Տիւղեանները Հոովմէական էին. որով իրենց ա-
պարանքին մէջ գտնուած մատուոը ուէ առնչութիւն
չունի Գուրու-Չէլմէի եկեղեցիին հետ: Այս գերդաս-
տանի անցքերուն առեւ տեսնուեցաւ որ իրենց պալա-
տին մէկ անկիւնը մատուո մը ունէին, քանի որ կը-
րօնական խնդիրներու բերումով անոնք չէին կրնար
առանձին եկեղեցի ունենալ: Այդ մատուոին զգեստ-
ներն ու պատկերները Հայոց Պատրիարքարանը փո-
խադրուած են:

Ասոր համար է որ կաթոլիկ վարդապետներ առե-
նին քանիցս պատարագած են Գուրու-Չէլմէի Հայոց
եկեղեցիին մէջ, նախ քան իրենց սեփական եկեղեցի
ունենալը: (**)

Երեմիա Չէլէպի չէ յիշատակած Գուրու-Չէլմէի
եկեղեցիին տնուներ:

Իրմէ հտք, ուրիշ պատմագիրներ յիշած են մերթ
Ս. Նեան ու մերթ Ս. Խաչ տնուներով:

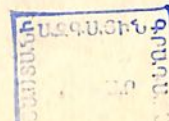
Այսպէս, Գիւտ քհնյ. Աղանեան, իր «Դիւան Հա-
յոց պատմութեան մէջ կը գրէ.

«ՌՄԽԷ. 1798 փետր. 27ի Կ. Պոլիս Ս. Նեան ե-
կեղեցի Դուրու-Չէլմէի նորոգ շինուեցաւ ի հիմանէ,
հոգաբարձութեամբ Զօպան ամիրային, և էօծ զնա Յով-

(*) Ազգաբաժնութիւն Ազնուական Զարմին Տիւղեանց, 1890,
Վիեննա, շ. Գ. Մէնէվիշեան:

(*) Պատմութիւն Հայոց Ա. Պէրպէրեանի, 1871 էջ 134:

4222 - 2011

հաննէս եպսկ. Կոստանդնուպոլսեցի, ի Տնտեսի կիւրա-
կէին»

Նոյնպէս Սարգիս Դպիր Սարաֆ Յովհաննէսեանի
«Տեղագրութիւն Ստամպուլի» ձեռագիր աշխատութեան
մէջ յիշատակուած է ի հիմանէ շինութիւնը այս եկե-
ղեցիին, սակայն տարբեր անունով:

«Եւ յետ Տէֆտէրտարին է գիւղն այն, որ կոչի
Գուրու-Չէշմէ: Գոյ ի գիւղի աստ եկեղեցի մը Հայոց՝
յանուն Երեման Խաչի, որ ի հիմանէ քակեալ շինեցաւ
ՌՄԽԷ. 1798 փետր. 15. և օծեալ ձեռամբ Յովհան-
նու արհի եպսկ.ին, կոչեցաւ Ս. Խաչ, ըստ առաջին
անուանակոչութեան իւրոյ:»

Հ. Ղուկաս Ինճիճեան եւս իր «Ամարանոց Բիւ-
զանդեան»ին մէջ(*) կը գրէ.

«Իսկ եկեղեցի՝ Հայկական ազգին,
ի մեջ բլնիկ գեղջ՝ յանուն ՍՈՒՐԲ ԽԱՉԻ:»

«Հ. Ղ. Ինճիճեան աւելի երկար կը խօսի Գուրու-
Չէշմէի մասին: Ան ճիշդ չի գտներ ռամիկներու կողմէ
աղաւաղուած «Գուրու Քէսմէ» անունը: Գիւղին մերձ
անտառակի մը (գորու) աղբիւրին անունով եւս (Գորու
Չէշմէ) յիշուած է, սակայն պատմական, գործածա-
կան անունը եղած է միշտ Գուրու-Չէշմէ:

Գուրու-Չէշմէի եկեղեցիին ի հիմանէ կառուցման
թուականէն (1798) առաջ կը հանդիպինք երկու ար-
ձանագրութիւններու:

Առաջինը կը գտնուի եկեղեցւոյ մուտքի զրան
մօտ, ճամբուն վրայ շինուած հին աղբիւրի մը զուռին
վերեւը, հետեւեալ երկաթագիր վերտառութեամբ.

(*) Վենետիկ, 1794, էջ 128.

Ս. Աստուածածնայ պատկերը՝ նուիրուած է Ապուշեխցի
Ազատենց Տուտուին կողմէ

Յիշատակ է

Այս աղբյուրն. Նազըր Խաթունի.

Կողակից Փախազեան Պետրոս ամիրայի.

Եւ որդւոյն Մկրտիչ ամիրայի.

Յիշեմ միտլ Հայր մերիւ.

Ի թիւն Բրիտանի 1780.

Իսկ երկրորդը՝ եկեղեցւոյ Աւագ խորանի Ս. Աստուածածնայ իւզաներկ նկարին վրայի արձանագրութիւնն է. հետեւեալ կ'երպով.

«Յիշատակ է Ապուշեխցի Ազատեց հանգուցեալ Աբրահամի դուստր Տուսուին(*) քուին ՌՄԼԵ (1786)»

Կան ուրիշ յիշատակութիւններ և արձանագրութիւններ եւս, ինչպէս պիտի տեսնենք, սակայն ասիկա որպէս ամէնէն հնագոյնը, կ'անջատենք. նուիրուած ըլլալով մանաւանդ առաջին աղօթատեղիին:

(*) Սկիւտարի ազգ. գերեզմանատան մէջ կը գտնուին հնգգ. Արրահամի եւ Ազատեան գերդաստանի ամիրաներուն ու անդամներուն շքեղ տապանաքարերը, որոնցմէ երկուքը ուշագրաւ են, իրենց վրայի քանդակ խորհրդանշաններով (արծիւ, թագ, արեւ, մահիկ, կռուներ, եւլն.):

2. ՏԻԻԶԵԱՆՆԵՐԸ ԵՒ ԱԿՆՑԻ

ՀԱՅ ՄԵՄԱՏՈՒՆՆԵՐԸ

Ժամանակագրական կարգը պահելու համար, համառոտակի նախ պէտք է խօսիլ Տիւզեան Չէլէպիներու և անոնց ժամանակակից այն ամիրաներու մասին (մեծ մասով ակնցի), որոնք բնակած են Գուրու-Չէլմէ և կամ բարերարած են եկեղեցիին ու թաղին:

Տիւզեանները մէկ երկու դար ամբողջ ապրած են այստեղ, բոլորած իրենց փառքի և անկումի շրջանները, այնպէս որ Գուրու-Չէլմէ գրեթէ անոնց հայրենիքը եղած է: Արդէն, տապանաքարերու վկայութեամբ, ամէնէն հին արձանագրութիւնը այս գերդաստանը ունեցած է:

Տիւզեան Չէլէպիներու նախահայրը՝ միտսի. Յարութիւն, Սեբաստիոյ արեւելեան կողմը՝ Տիվրիկի մէջ ծնած ու հոն անուանի ոսկերիչ մը ըլլալէ յետոյ, լսելով որ Պոլսոյ մէջ այդ արուեստը մեծ յարգ կը վայելէ, 17րդ դարու վերջերը, Յովհաննէս Սամաթիացի Պատրիարքին օրով՝ եկած հաստատուած է Նէնի-Գափու-Մհտ. Յարութիւն Պոլսոյ մէջ ալ իբրեւ վարպետ ոսկերիչ՝ մեծ համբաւ կ'ստանայ և արքունի դանձատան մօտ խանութ մը կը հիմնէ, որով կը ծանօթանայ պալատականներուն: Մհտ. Յարութիւն իր այս խանութին մէջ, որ մինչև 18րդ դարու վերջերը Տիւզ-

եան մականունով մնացած է, առաջին կարգի վարպետ հասցուցած է իր անդրանիկ զաւակը՝ մհտ. Սարգիսը, որ 1655ին Պոլիս ծնած է և որ Սուլթան Ահմէտ Գ.ի (1703 — 1730) օրով արքունի ոսկերչապետ կարգուած է: Կը պատմուի թէ՛ երբ օրմը, ան պալատի պարտէզէն իր խանութը կ'երթար, կայսրը պատշգամէն կը տեսնէ ուղիղ ու բարձրահասակ մհտ. Սարգիսը և կը հրամայէ որ՝ այս Տիւզ մար-

Միքայէլ Զէլէպի Տիւզ (1724—1783)

դը իր մօտ բերեն, առանց անոր անունը տալու: Այդ օրէն սկսեալ Տիւզ կ'ըլլայ մհտ. Սարգիսի մականունը, որ զաւկէ զաւակ մնացած է: Ոսկերչապետ մհտ. Սարգիս Գուրու-Զէլմէ եկած է, նախ իբր ամարանոց 1700ական թուականներուն, ապա հոն հաստատուած է ու մեռած՝ 1721ին (թաղուած տեղւոյն ազգ. գերեզմանատունը):

Մհտ. Սարգիս Տիւզեան Նուրի խաթունի հետ ամուսնացած ըլլալով՝ ունեցած է երկու մանչ զաւակ՝

Յովհաննէս և Տէվլէթ, որոնցմէ առաջինը ծնած է Պոլիս 1685ին և մեռած 1744 մ.արտ 6ին: Յովհաննէս Տիւզ իր արուեստագէտ հօրը շնորհիւ եղած է վարպետ ոսկերիչ մը, և անոր մահուընէն վերջ, Սուլթան Մահմուտ Ա.ի (1730—1754) հրամանով՝ ոսկերչապետ անուանուած է: Յովհաննէս Տիւզեանի մահուընէն վերջ (1744), իր անդրանիկ զաւակը՝ Հօճա Միքայէլ, որ 1724 Յուլիուս 4ին ծնած և 1786 ին մեռած է, 18 տարեկանին ոսկերչապետ կարգուած է նոյն Սուլթանին օրով: Կ'ըսուի թէ վարպետ Միքայէլ՝ հօրմէն աւելի նրբաճաշակ ըլլալով՝ գեղակերտ ու ականակուռ գոհարեղէններ պատրաստած է արքունիքին համար և իշխանազուններուն յատուկ Զէլէպի(*) տիտղոսով պատուուած է. տիտղոս մը՝ որ հետզհետէ տրուած է բոլոր իր յաջորդներուն: Լսկէ զատ Սուլթանը Միքայէլ Տիւզեանէ այնքան զոհ կ'ըլլայ որ՝ (պէնիմ հեզարֆէնիմ (իմ բազմահանճար արուեստագէտս) կ'անուանէ զայն: (Սխալ է «հէզարիֆէնտ» ըսել): Օրմը, թագաւորը իր գոհարեղէններու շատ սիրելի մէկ արկղիկին բանալին կը կորսնցէ, Պուսոյ բոլոր վարպետ դարբինները չեն կրնար զայն բանայ, կայսրը կը բարկանայ և կը հրամայէ իր հեզարֆէն Միքայէլ Տիւզը կանչել, մտածելով որ ան միջոց մը խորհի և արկղիկը կը բանայ:

Իրաւ ալ Միքայէլ Տիւզ նախ կը շուարի. հակառակ դարբին չըլլալուն, պարզ բարակ փայտի ծայրով

(*) Զէլէպի «Զալափ» կամ «Զէլէփ» չինական ծագումէ է եւ կը նշանակէ «Աստուած, տէր», ինչպէս սա խօսքը կ'ապացուցանէ. «Եօզբուր քալիանագ չալափթըր աճնագ-Զիփ պաշտելի, այլ միայն Աստուած»:

մը ան կը յաջողի իսկոյն բանալ, իր գլխուն վրայ հետաքրքրութեամբ սպասող կայսեր զարմանք և մեծ գունդնակութիւն պատճառելով:

Միքայէլ Չէլէպի Տիւզեան իր հաւատարմութեամբ, ճարտարագիտութեամբ և կորովամտութեամբ, չորս

Սարգիս Չէլէպի Տիւզ (1777 — 1819)

ինքնակալներու՝ Սուլթան Մահմուտ Ա.ի (1730—1754), Սուլթան Օսման Գ.ի (1754—1757), Սուլթան Մուսթաֆա Գ.ի (1757—1774) և Սուլթան Համիտ Ա.ի (1774—1789) միանգամայն ծառայած է, թէև Միքայէլ Չէլէպի Տիւզեան իր նախանձորդներն ունեցած է, բայց զանոնք ամօթահար ըրած է իր հանրածա-

նօթ պարկեշտութեան, հաւատարմութեան, ուղղամտութեան ու ճարտարագիտութեան շնորհիւ:

1758ին, Սուլթան Մուսթաֆա Գ.ի թագաւորութեան օրով, Միքայէլ Չէլէպի Տիւզեան արքունի փողերանոցին մէջ նոյնպէս պատրաստած է ֆրնսրգ ալքընը կոչուած ոսկեգրամները, որոնք 21 այստէն և շատ յարգի, ինչպէս նաև Սուլթանին զինանշանը (թուրան, ֆուդրան): Այս մեծանուն Չէլէպին միտած է 1783ին: Այսպէս հետզհետէ կ'երևին կրտսեր Յովհաննէս Չէլէպի Տիւզեան (1749—1812), Անտոն Չէլէպի (1765—1814), Սարգիս Չէլէպի (1777—1819), Կարապետ Չէ-

Կարապետ Չէլէպի Տիւզ (1779 — 1855)

լէպի Գրիգոր Չէլէպի, (1774 — 1819) ինչպէս իրենց ազգականը՝ կրտսեր Միքայէլ Չէլէպի (1774—1819), Պօղոս պէյ Տիւզ (1709—1871) և Յակոբ Չէլէպի (1793—1847), որով կը վերջանայ Տիւզեան Չէլէպիներու գործունէութիւնը 19րդ դարու կիսուն:

Տիւզեան Չէլէպիները մինչև 1838, Գուրու-Շէշ-մէի գերեզմանատունը ունեցած են մասնաւոր դամբարան մը, ուր կը ննջեն իրենց գերդաստանի անդամները թուով՝ 30, որոնցմէ 8, 10, 11, 12, 15, 17 թիւ տապանագիրները անգիր են:

Կրտսեր Միքայէլ Չէլէպի Տիւզեան (1774 — 1819)

Տիւզեաններու Գուրու-Չէշմէ հաստատուելէն վերջ, շատ մը հայ ընտանիքներ՝ մանաւանդ ոսկերիչներ, նախ իբր ամրանոց ու յետոյ հետզհետէ իրենց տեւական բնակավայր ընտրած են սոյն գեղատեսիլ ու օգտուէն գիւղը, ուր կը գտնուէր Տիւզեան Չէլէպիներու ընդարձակ ծովեղերեայ ապարանքը, որ այրած է ընդհանուր Պատերազմին ծագած մեծ հրդեհին:

1800ական թուականներուն, Տիւզեան Չէլէպիները մեծ համբաւ վայելած են, ո՛չ միայն իբր ոսկերչապետ, փողերանոցի վերատեսուչ, այլ նաև իբր դպրուսթեան և գեղարուեստի սիրահարներ, այնպէս որ իրենց Գուրու-Չէշմէի ապարանքը դարձուցած էին, գրական ու գեղարուեստական, երաժշտական ու

Պօղոս պէյ Տիւզ (1791 — 1871)

թատերական ակումբ մը, ուր կը յաճախէին ժամանակին ներհուն լեզուագէտները, գրագէտները, որոնց մէջ կը յիշուին Կէտիկ Փաշացի նշանաւոր հայկաբան՝ Գրիգոր Փէշտիմալճեան պատուելին, հանրածանօթ Հայր Արսէն Բագրատունին, Հայր Միքայէլ Զամչեան, ակահաւոր թրքագէտ ու լեզուագէտ Պալաթցի Գէորգ Դպիր Տէր Յովնաննէստուն և ուրիշներ, մանաւանդ թուրք, հայ և օտարազգի անուանի երաժշտագէտներ, որոնք կը հիանային Յովնաննէս, Անտոն

և Յակոբ Չէլէպիներուն վրայ, իբր քաջամուտ ու սիրահար արեւելեան և արեւմտ. երաժշտութեանց:

Տիւզեան Յակոբ Չէլէպի ըլլալով միանգամայն քաջ թրքագէտ ու պարսկագէտ, քաջալերած է Պալաթցի Գէորգ Դպիր Տ. Յովհաննէսեանը, որ տարիներու ընթացքին ինքնաշխատութեամբ հեղինակած է պարսկահայ ընդարձակ եղական բառարան մը, որուն յառա-

Յակոբ Չէլէպի Տիւզ (1793 — 1847)

ջարանէն վերջ, դրած է համառօտ պարսկերէն քերականութիւն մը, իսկ վերջաբանին ալ՝ հայ-պարսիկ նմանածայն և նոյնիմաստ բառերու ստուար ցուցակ մը կը-ցած է, ցոյց տալով իր պարսկագիտութիւնը և ասով

գիւրացուցած ու ճոխացուցած է բազմահմուտ Գէորգ Դպիրի այն բառարանը, որուն մեկենաս կանգնած է անգղեզական բարերար՝ Յարութիւն Ամիրա Պէզճեան, տպագրել տալով զայն հոգեւոյս Տ. Կարապետ Պատ-րիարքի հրամանաւ, Օրթաքէօյ՝ Պօղոս Արապեանի տպարանը՝ 1826 թուականին:

Տիւզեանները իրենց զաւակներուն դաստիարակու-թիւնը յանձնած էին Տրապիզոնցի Ղուկաս Օղուլ-Խան-եան անուն հմուտ պատուելիին, որուն կը յանձնա-րարեն գիւղին ուսումնատենչ պատանիներուն եւս դա-ստանդել, ինչ որ երկար տարիներ սիրով կատարած է ան ու ձեռագիր գեղեցիկ յիշատակարանով մըն ալ պանծացուցած է Տիւզեանց Չէլէպիներու գերդաս-տանը:

*
* *

Ակնցի ամիրաները, 18րդ և 19րդ դարերուն փայ-լած են Պոլսոյ մէջ, իրենց բնակավայր ընտրելով Սկիւ-տար, Օրթագիւղ, Գուրու-Չէշմէ, Պէշիկթաշ, Հաս-քէօյ, Պալաթ, Գուճգարու, Եէնիգարու, եւայլն:

Գուրու-Չէշմէի եկեղեցիին արձանագրութիւննե-րէն յայտնի կ'ըլլայ որ այս պատմական թաղին սատա-րած են Փափազեան, Ազատեան, Չերաղեան, Զօպան-եան կամ Հովեան և Երկանեան ամիրաները, բոլորն ալ ապուշեխցի: Այս ամիրաներէն շատերուն Գուրու-չէշմէ երկարատե բնակչութեան մասին, տեղեկու-թիւններ կը պոկսին: Հաւանաբար ամբարնոց եկած են և կամ միայն այցելած՝ Տիւզեաններու և այլ մե-ծատուններու ապարանքը:

3. ԵՐԵՒՄԱՆ Ս. ԽԱՉ ԵԿԵՂԵՑԻԻՆ ՇԻՆՈՒԹԻԻՆԸ

Ե Ի

Տ. ԶԱՔԱՐԻԱ ՊԱՏՐԻԱՐԲ

Կաղզուանցի Տ. Զաքարիա Պատրիարքի շինարարութեանց մէջ կարեւորագոյն տեղ մը կը գրաւէ Գուրու-Չէշմէի Ս. Խաչ եկեղեցիին ի հիմանէ նորոգութիւնը, 1798ին: Ժամատան հին շէնքը փլած, փրկւած, եկեղց, արարողութեանց արգելք ըլլալու աստիճանին հասած էր, և ժողովուրդը ուրիշ աղօթատեղիներ կը գիմէր:

Կրօն. աւանդութեանց նախանձախնդիր մեծանուն Պատրիարքը, որ Գուրու-Չէշմէ կը բնակէր տարիներէ ի վեր, իր կեանքին վերջին տարիներուն փափաքեցաւ այս պատմական թաղը օժտել նորաշէն եկեղեցիով մը, որուն մէջ ի պահ դրաւ յետոյ խաչափայտի նշանաւոր մասունք մըն ալ: Ուստի զլուխը անցաւ շինութեան և ծախքերուն մեծ մասը, 18000 դահեկանի գումար մը, հոգաց իր անձնականէն: Շինութենէն տարի մը ետք, երբ վախճանեցաւ, առ ի երախտագիտութիւն, Կաղզուանցիի մարմինը ամփոփուեցաւ եկեղեցիին բակին մէջ:

Պատմագիրներէն ոմանք, ինչպէս տեսնւոյնք, Յովհաննէս Արք.ի անունը կուտան իբր օծումը կատարողը եկեղեցիին: Այս վերագրումը սխալ է: Իրականութեամբ

Թիւնը՝ այն է որ, ինչպէս Օրմանեան Ս. եւս կը հաստատէ իր «Ազգապատում»ին մէջ, Տ. Զաքարիա Պատրիարք օծումը ըրած է անձամբ:

Տ. Զաքարիա Կաղզուանցի մեծանուն Պատրիարք Փօզուզեանց (1719 — 1799)

Աւետիս վարժապետ Պէրպէրեանի «Հայոց պատմութեան մէջ (էջ 6) եւս հաստատուած է այս պարագան:

«Յետ այսր ամենայնի խնդրեաց հրաման Զաքարիայի»

րիա Պատրիարք յԵպարքոսէ մեծ է՝ որ կ'ոչէր Իզդէթ Մէհմէտ փաշա նորոգել զեկեղեցին ի Ղուրու-Չեմէ յանուն Ս. Խաչի, որ ի բազում ժամանակաց հետէ աւեր և ամայի մնացեալ էր, և նորա ծանուցեալ արքայի զխնդիր նորուն, է առ հրաման ի նմանէ և նորոգեաց Ձաքարիա զեկեղեցին, գեղեցիկ յոյժ քան զառաջինն, և էօծ զնա յամի Տեառն 1798ի փետր. 28ի Տնտեսի կիւրակէի աւուր Մեծի պահոցն։

* *

Այս առթիւ կ'արժէ նոր սերունդին ծանօթացնել սոյն բարեգործ և հանճարեղ Պատրիարքին կեանքն ու գործունէութիւնը՝ համառօտ գիծերով։—

Տ. Ձաքարիա Արքեպ. ծնած է 1719ին Կաղզուան եւ վախճանած է 1799ին՝ Պոլիս։ Հայրն է Բարիլոյս Փոգուզեանց իսկ մօրը անունն է Նազէ, որոնք իրենց գաւառին մէջ մեծահարուստ եղած են եւ ազնուական։ Տ. Ձաքարիա Պատրիարք իր նախնական ուսումը Կաղզուանի մէջ ստանալէ վերջ, եկեղեցական ասպարէզը մտնելու համար, իր ծննդավայրէն հագիւ մէկ օրուան հեռաւորութիւն ունեցող՝ Ս. Էջմիածնի Մայրավանքը կը մտնէ եւ կ'աւարտէ անոր կանոնաւոր դասընթացը, ուսնելով աստուածաբանութիւն, իմաստասիրութիւն եւլն։ Միջոց մը ուսուցչութիւն կ'ընէ ու 1755ին վարդապետ կը ձեռնադրուի եւ վեղար կ'առնէ Մայր Աթոռի լուսարարապետ՝ Տ. Եղիա եպիսկոպոսէն։ Շամախեցի Տ. Յակոբ Կաթողիկոսէն զնահատուելով՝ Եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի

եւ իսկոյն Եւդոկիոյ՝ Տէրունի վիճակին առաջնորդ եւ սահմանակից վիճակներուն ալ Մայրագոյն նուիրակ կը նշանակուի։

Տ. Ձաքարիա Կաղզուանցի բարձրահասակ, զեղաղէմ, լայնիւրես, լայնաճակատ ու հերալի անձնաւորութիւն մը ըլլալով հանդերձ, բամբ եւ ազդու ծայն մը ունէր, ուսեալ ու զարգացեալ եկեղեցական մըն էր քաջաբարոզ, ուշիմ, բանիբուն, վարչագէտ, կամքի տէր միանգամայն, նախանձախնդիր կրօնական կարգ ու սարքի, եւ իր ամբասիր վարքովը սիրելի դարձած էր վիճակին բոլոր ժողովրդեան։

Տ. Ձաքարիա Եպիսկոպոս Կաղզուանցի Եւդոկիոյ Տէրունի վիճակին մէջ, իր առաջնորդական պաշտօնը եւ շրջակայից նուիրակութիւնը մեծ կարողութեամբ շրջան մը կատարելէ վերջ, Տ. Սիմէոն Կաթողիկոսի հրամանով 1763ին՝ Պոլսոյ, Ադրիանուպոլսոյ եւ Պրուսայի վիճակներուն նուիրակ կը կարգուի վեցամսեայ շրջանով, որուն լրանալէն վերջ՝ 1764 Մարտ 4ին, Էջմիածին կը վերադառնայ ու հոն մինչեւ 1767 կը մընայ։ Երբ Բասենցի Յարութիւն Եպիսկոպոս Կ. Պոլսոյ նուիրակութեան պաշտօնը աւարտելով Էջմիածին կը վերադառնայ, Տ. Ձաքարիա Կաղզուանցի՝ միայն Կ. Պոլսոյ նուիրակ կը նշանակուի եւ 1768ին, իր նոր պաշտօնին կը ձեռնարկէ։ Բայց երբ 1772ին նշանաւոր հեղինակ Տ. Յակոբ Նալբան Պատրիարքի յաջորդ՝ Տ. Գրիգոր Գ. Պատմաճեան 9 տարի եւ վեց ամիս բարեօր պաշտօնավարութենէ վերջ կը հրաժարի, բոլոր ամիրաներուն ու ընդհանուր ժողովրդեան խնդրանքին վրայ, Կաղզուանցի Տ. Ձաքարիա Փօգուզեանց Եպիսկոպոսը՝ 1773 Նոյ. 28ին՝ ուրբաթ օր, Տ. Սիմէոն Հայրապետին հրամանաւ՝ Պոլսոյ Պատրիարք կ'ընտրուի եւ նոյն ամսոյ 30ին, Բարձրագոյն

Դուռնէն կը հաստատուի. Ասկէ սկսած է այս մեծ
 եւ առաքինի եկեղեցականին հանրագոտ ու զնահա-
 տելի պաշտօնավարութիւնը. Տ. Սիմէոն Կաթողիկոս՝
 1774 Ապրիլ 5ին, անոր ղեկած է վեց յանձնարարու-
 թիւններէ բաղկացեալ նշանաւոր կոնդակ մը (տե՛ս
 Ազգապատում, էջ 3094, սիւնակ 2): (*)

Օրմանեան Ս. «Ազգապատում»ի Բ. հատորին մէջ
(էջ 3194) հետաքրքրական անցք մը կը յիշատակէ
Զաքարիա Պատրիարքի Գուրու-Ձէշմէ բնակող թեան
չրճանէն:

«Պատմագիրներէն ոմանք իր կերպարանքը անհաճոյ կը նկարագրեն. «ալլանդակ իմն ցոյց ունելով, յետոյ մագաւառ եւ բրդոս եւ երկայնահասակ» (Սրգ.) : Բայց ընդհակառակը, կը պատմուի թէ այնչափ զեհ և փառաւոր կերպարան մը ունէր որ իսմա սուլթան ունէին, անոր համբաւը լսելով, ուզած է անձամբ ըստուգել, և Գուրու-Ջէշմէ դառնալուն օրն ու ժամը իմանալով, ի կողմն ծովու նստեալ սենեկի միում նաւակով անցնիլը դիտած, և հիացեալ քնդ ահեղակերպ տեսիլ նորա, գոված է.—ասելով ու մաւալլահ, Ալլահա Էմանէք. և մինչև իսկ հետեւէն սուաքեաց զընծայն իւր առ նա ի Պատրիարքարանն (Դիւ. Ժ.) :

✱ ✱ ✱

Տ. Զաքարիա Կաղզուանցի Պատրիարք իր պաշ-

(*) Այս պատմական կոնդալը, որ էլը տարրերի սովորական կոնդակներէն իր ծաւալով (1.55 մ. x 47 սմ.), զբեթէ կիսովին գունագեղ ու զարդարուն նաթողիկէ պատկերներով, դիմակարներով ու զարդագրերով, այժմ էլ գտնուի հնագէտ-գրավաճառ Տիար Պետրոս Նշանեանի քով:

սոնալարութեան առաջին օրէն իսկ, ուսման ու դաս-
տիարակութեան անձամբ նուիրուած է, որով նախնո-
րոգած է Մայր եկեղեցւոյ կից շին դպրոցը և ինքն ալ
ուսուցչութեան դեր ստանձնած է, հետեւելով նշանա-
ւոր Նալեան մեծանուն Պատրիարքին, ու լրացնելով
անոր սկսած գործը: Ասոր համար է որ իր տապանա-
քարին մէջ արձանագրուած է. «Ջանալր զուսումն ճո-
խել Ազգիս, և թէ հղեւ ուղիղ մտօք դաստիարակ»: Տ.
Զօքարիա Պատրիարք Կաղզուանցի այս կերպով
հասցուցած է եօթը նշանաւոր եպիսկոպոսներ՝ Յակո-
բոս, Բարթողիմէոս, Յովհաննէս, Յակոբ, Անդրէաս,
Պօղոս և Պետրոս, իսկ՝ չորս վարդապետներ՝ Թովմաս,
Թադէոս, Կարապետ և Աստուածատուր:

Տ. Զաքարիա Կաղզուանցի 19րդ դարու սկիզբը, հայ կրթութեան ու դաստիարակութեան առաջին ռահվիրան եղած է. իրմէ առաջ Պոլսոյ մէջ պատ- ուելիիներ կամ վարժապետներ, ընդհանրապէս խանե- րու մէջ սենեակ վարձելով՝ կարդալ, գրել, քերական ութիւն, թուաբանութիւն եւլն. կը սորվեցնէին Տ. Զաքարիա Պատրիարք տեսնելով կանոնաւոր վարժա- րանի չգոյութիւնը, իսկոյն Դուռ-գափուլի մէջ, Ֆը- չըճը փողոցը, Շնորհք Ամիրայի առատաձեւութեամբ թաղային դպրոց մը բացած է, ուրկէ վերջ Պալատ, Սամաթիա, Բերա, Օրթաքէօյ, Գուրու-Չէշմէ և Սկիւ- տար թաղերու մէջ, հետզհետէ դպրոցներ բանալ տուած է, որոնց մէջ պաշտօնավարած են օրուան նշանաւոր պատուելիիները կամ վարժապետները՝ Սարգիս Յով- հաննէսեան, Մատթէոս Պալատցի, Թագւոր Ասլանեան, Խաչատուր պատուելի ու Մարտիրոս սարկաւազ և ու- րիշներ:

Տ. Զաքարիա Կաղզուանցի Պատրիարքին առաջին

պաշտօնավարութիւնը տեւած է ամբողջ 9 տարի, ուրկէ վերջ, այս ժրաջան, ազդեցիկ Պատրիարքը քաշուած է Պատրիարքութենէ եւ քանի մը եկեղեցականներու հետ՝ 1781 Մայիս 29ին, Պրուսա մեկնած է ու իր Աթոռը բարձրացած է Տ. Յովհաննէս Համատանցի, որ հազիւ 11 ամիս վարած է սոյն փափուկ եւ բազմապահանջ պաշտօնը ու ստիպուած է 1782ին, հրաժարիլ եւ մեկուսանալ ի Գարթալ:

Երբ Տ. Ջաքարիա նախորդ Պատրիարքը կրկին է. Պոլսոյ աթոռը բարձրացնել ուղղուած է, այս առթիւ Կառավարութեան մատուցուած աղերսագրին մէջ հետեւեալը գրուած է. «Եթէ ուրիշ մը Պատրիարք ընտրուի և այն ալ հրեշտակ ըլլայ, մեղի համար ընդունելի չէ»: Կայսերական հրամանը, որ կ'ելլէ 1782 Մարտ 27ին, Ջատկական տօնին կը հանդիպէր, և փափաքել յայտուէր որ Տ. Ջաքարիա Կաղղուանցի իսկոյն ճամբայ ելլէ դէպի Պոլիս, բայց Պրուսայի Հարաճճըօղլու մեծ աղան ընդգիմացած է թէ պատիւ մը չըրած չի թողուր պատուական ու պատկառազգու եկեղեցականը՝ իր մեծ հիւրը՝ Տ. Ջաքարիա նախորդ Պատրիարքը, որուն հարկ եղած Կառավարական պատիւը ընծայելէ վերջ, Ջատկի երեքշաբթի օրը, Մարտ 29ին, զինուորական հետեւորդներով և ժողովրդական ուղեկիցներով, Պրուսայէն ճամբայ ելած է ու գիշերը Ղարսախ գիւղը թեւանած է: Հետեւեալ օրը, Չէնկիլէր հանդիպելով՝ իջած է Եալովա և յատուկ բերուած նաւով դէպի Պոլիս ճամբայ ելած է: Բայց ալեկոծութեան հանդիպելով անմարդարնակ (ըստը ատա) կղզին ապաւինած է ու հոն գիշերած: Հետեւեալ օրը, առտուն կանուխ այն կղզիէն մեկնելով Սկիւտար՝ Հաբէմ իսկէլեսի կոչուած նաւահանգիստը ելած է, ուրկէ կալարքոսական հրաւի-

րակ մը գինքը Բարձրագոյն Դուռ առաջնորդած է, ուր պաշտօնապէս իրեն հաղորդուած է կայսերական հրամանը, որով ան կրկին Կ. Պոլսոյ Պատրիարք կ'ըլլար ու մեծ հանդիսաւորութեամբ ու խնդակցութեամբ՝ 1782 Մարտ 31ին, հինգշաբթի օր՝ պատրիարքական աթոռը կը բարձրանար:

Տ. Ջաքարիա Կաղղուանցի Պատրիարքի յիշատակելի գործերէն մէկն ալ Արմաշի Դպրեվանքի հաստատութիւնն է, որուն ընծայած ծառայութիւնները ծանօթ են և ճիշդ ասոր համար էր որ՝ Արմաշու Դպրեվանքին նախկին վանահայր ու Կ. Պոլսոյ մեծպնուն Պատրիարք հոգեւոյն Օրմանեան Սրբաղան անոր մասին ընդարձակօրէն խօսած է իր հոյակապ Աղգապատումին մէջ և պանծացուցած է զայն իր պատրիարքութեան օրով՝ Գուրու-Չէմէի մէջ, նոյն հոշակաւոր պատրիարքին մահուան հարիւրամեակին առթիւ:

Տ. Ջաքարիա պատրիարք շինարար էր, իր քսակէն 20000 շրշ. ծախսելով Մայր Եկեղեցիի շրջափակը պարիսպով պատած է և զայն հրդեհներէ պահպանելու համար ալ մնայուն ջրհոն հաստատած է, ջրհանկիրներու խումբով մը և պատրաստ ջուրի ընդորձակ աւազան մը շինել տուած է: Իր նախաձեռնութեամբ Բերայի Ս. Յարութիւն Եկեղեցւոյ գետնին վրայ շինուած և Նազըգափի Ս. Յովհաննէս Եկեղեցիին մէջ գտնուած հիւանդանոցները նորոգել ու յարդարել տուած է:

Տ. Ջաքարիա Պատրիարք Կաղղուանցի հոգին աւանդած է 1799 Մարտ 11ին, մեծ պահոց երկրորդ ուրբաթ օրը, առաւօտեան ժամը 3ին, և յաջորդ չաբաթ օրը, քիճահունդէս թաղում կատարուած է Մայր Եկեղեցւոյ մէջ, նախագահութեամբ էջմիածնի նուիրակ Տ. Դանիէլ Սուրմառեցի Եպիսկոպոսին և

հանգուցեալին աշակերտներէն Տ. Յովհաննէս և Տ. Պետրոս Եպիսկոպոսներու ընկերակցութեամբ և բազմաթիւ վարդապետներու և անքիւ քահանաներու և դպիրներու մասնակցութեամբ: Մարմինը Մայր Եկեղեցիէն հանդիսաւոր թափօրով Գում-Գափուշի ծովեզերքը իջեցնելէ վերջ, յատուկ նաւով Գուրու-Չէշմէ հանուած է և նաւամատոյցէն նորէն թափօր կազմելով փոխադրուած է իւրաշէն Ս. Խաչ եկեղեցին, զոր տարի մը առաջ օծած էր: Հոն կրկին հանդիսաւոր կարգ կատարուելով թաղուած է նոյն եկեղեցւոյ հարաւորումը, ուր բարձրացած է փառաւոր դամբարան մը, որուն վրայ կը գտնուի հետեւեալ ոտանաւոր գեղեցիկ պատկերալից տապանագիրը:

«Մեծ վարդապետս այս մեր զգօն, գերահռչակ եւ զգաստ
Ծընեալ յերկրին Կաղըզվանայ ութսունամեայ հանգեալ աստ-
ի Փօգուզեանց համեստ զարմէն մաքրածնունդ բարեբաստ,
Դեռ մանկութեան սուրբ հաւատովն բնաւորեալ ճոխ-
իմաստ
Ըզսերտ հաւատն ուղղադաւան ետես իսա սուրբ հոգին»
Կոչեաց ի Ս. Էջմիածին Լուսաւորեաց նոր յԱշին:
Արարգսա անդ միաբան Վեհապետացն առ ոտին,
եւ փայլեցոյց գերափառօր զէտ զարուսեակ առա-
ւօտին,
Սրբոյ գահոյս՝ ժիր գործակալ միշտ ուր ուրեք յա-
ջողակ:

Գեղեցկադէմ ահագնածայն՝ Եպիսկոպոս շնորհունակ,
էր բանալթօս աստուածաբան եկեալ Պոլսոյս նուիրակ,
Լուսաւորչիս դաւանութեան ուղիղ մտօք դաստիարակ,
ի գործ կրկնակ նուիրակութեան բարւոք ծանեան
բարեկարգ

Զաքարիա արհիապանծս եղին Պոլսոյս Պատրիարք:
Հրուչակեցաւ յոյժ ազգասէր եւ բարեբախտ գերայարգ
Շինեալ զոմանս եկեղեցիս եւ հիւանդաց երկուս յարկ:
Յոյժ ճոխացոյց շատ դպրատունս յորս հաստատեաց
վարժապետ:

Հասոյց զեօթնեակ եպիսկոպոս եւ չորեսին վարդապետ,
Զանայր զուսումն ճոխել ազգիս նախնի Սրբոց յար-
անգէտ:

Պահեաց հանգիստ զազգ մեր տարով քսան եւ վեց
կեցեալ դէտ:

Զէտ Ս. Սահակ զփայտ վըշտաց հոգս Հայոց բար-
ձրեալ յուս,

Յամին պետիս՝ բոլոր հերձուածք բերանափակ տային
խոյս,

Ազդամբ հոգւոյ դիտեալ զիւր մահ խնդրեաց թաղիլ
շիրմաւս կոյս

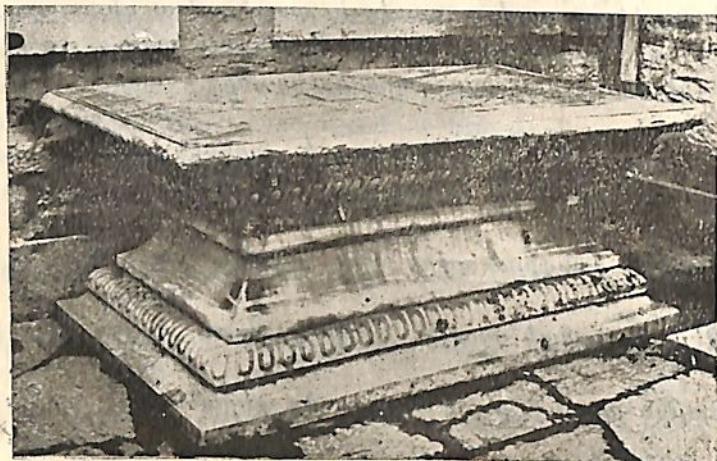
Ակն ունելով սուրբ աղօթից՝ տաք ողորմիս շնորհալ-
ոյս:

Հանգեալ յամի Տեառն ՌՄԽԸ եւ Մարտի ԺԱ.

Տ. Զաքարիա Կաղզուանցի Պատրիարքի վախ-
ճանումը Մեծ պահոց մէջ տեղի ունեցած ըլլալով,
բացառիկ կարգադրութեամբ մը, բոլոր Պոլսոյ եկե-
ղեցիները երեք օր բաց պատարագ մատուցուած

է. այսինքն՝ կիրակի, երկուշաբթի և երեքշաբթի, իսկ՝ Մայր Եկեղեցիի բաց պատարագը չարունակուած է 40 օր, որ ըսել է ամբողջ Մեծ պահք, մինչև Նոր կիրակի: Այս աննախընթաց կրօնական կարգադրութիւնը ապացոյց մըն է թէ՝ Տ. Զաքարիա Կաղզուանցի Պատրիարք, որքան մեծ կարողութեան և

Տ. Զաքարիա Կաղզուանցի Պատրիարքին դամբարանը

արժանիքի տէր օգտաշատ Պատրիարք մը եղած է, որ իր բոլոր ունեցած հարստութիւնը (մասամբ ժառանգական) յատկացուցած է բարեկամատակ հաստատութիւններու, որոնց կարգէն են 18.000 դահեկանի կտակը, զոր բրած է Գուրու-Չէշմէի իր նորակերտ Ս. Խաչ եկեղեցիին և 35.000 դահեկան արժող ծանրագին եկեղեցական զգեստներն, ալ կտակած է Մայր Եկեղեցիին:

4. ՊՕՂՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐԷ

Ե Ի

ՀԱՅ-ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԱՆՅՔԵՐԸ ԳՈՒՐՈՒ-ՉԷՇՄԷԻ ՄԷջ

Կաղզուանցի Զաքարիա Պատրիարքին վախճանումէն ետք, 1800-ական թուականներուն սկիզբը, առանձնապէս չափեկան իրադարձութիւններ չկան յիշատակելիք: Ս. Խաչ եկեղեցիին մատակարարութիւնը յաջորդաբար կ'ստանձնեն ամիրաները: Ժողովուրդը կը բաղկանար գաւառացիներէ, արհեստարար, սեղանաւոր ու գործաւոր, որոնք հովանաւորութիւնը կը վայելէին մեծատուններու: Ակնէն ու շրջակայ արուարձաններէն եկած գաղթականութիւն մը հինէն հաստատուած էր արդէն Օրթոքէօյի և Գուրու-Չէշմէի մէջ:

Այս թաղը պատմական անցքերու թաղը կը հանդիսանայ Անդրիանուպոլսեցի Պօղոս Պատրիարքի շրջանին (1815—1823), երբ անոր նախագահութեամբ տեղի ունեցան Կաթողիկ Հայերու հետ դաւանական համաձայնութեան նշանաւոր խորհրդակցութիւնները: Ազգին երեւելիները — լուսաւորչական թէ՛ Հռովմէական — մեծ մասով Գուրու-Չէշմէցի էին: Պօղոս Պատրիարք եւս իր բնակութիւնը հոն հաստատած էր: Այնպէս որ այդ խորհրդակցական ժողովները Ս. Խաչ եկեղեցիի շրջափակին մէջ գործարուեցան. ընդհանրապէս:

Մէկէ աւելի պատմագիրներ «Ղուրու-Չէշմէի պատ-
րիարքարանը» կը յիշատակեն յաճախակի, նկատի առ-
նելով նաեւ այն պարագան որ, Մայր եկեղեցւոյ և իր
յարակից մասերուն նորոգութեան ատեն, Պօղոս Պատ-
րիարք իսկապէս քիչ մը ատենի համար Պատրիարքա-
րանը Գուրու-Չէշմէ կը փոխադրէ:

Աղրիանուպոլսեցի Տ. Պօղոս Պատրիարք

Կարելի եղաւ մեր տրամադրութեան ներքեւ ու-
նենալ 1818ին տպագրուած գրքոյկ մը. «Պատմութիւն
Անցից որ եղեւ ի Կ. Պոլիս լուսն յայտնի կացուցանե-
լոյ զճշմարտութիւն հաւատոց Հայոս. Ս. Եկեղեցւոյ՝
այնոցիկ, որոց չէինն տեղեակ և մեղանչէին», խորա-

գրով: Այս գրքոյկը, որ բովանդակութիւնն է Պատ-
րիարքարանի պաշտօնական արձանագրութեանց, կը
վերաբերի միմիայն Հայ-Կաթողիկ անցքերուն: Հոս-
կու տանք կարեւոր մասերը, ժամանակագրական կար-
գով. —

Պօղոս Պատրիարք ազգին երկու հատուածներուն
միջեւ գոյութիւն ունեցող և հետզհետէ սուր համեմա-
տութիւն ստացող անհամաձայնութեանց առաջըր առ-
նելու համար, նախաձեռնարկ կ'ըլլայ չիման մէջ դնե-
լու երկու կողմի երեւելիները:

Առաջին խորհրդակցութիւնը տեղի կ'ունենայ 1816-
նոյ. 9ին, նախ Լուսաւորչական պետերու հետ: Իսկ
նոյ. 23ին՝ Հռովմէական երեւելիներու հետ, որոնց
գլուխն էր Տիւզեան Գրիգոր Չէլէպի:

1817 Մայիս 20ին կրկին կը հրաւիրուին հայ Հը-
ռովմէականները, որոնք միջոց կ'ուզեն խորհելու և
պատասխանելու:

Գ. Ժողովը տեղի կ'ունենայ Գուրու-Չէշմէի մէջ.
(էջ 10 — 11):

Ապա ի Յունիսի 15 գոլով մեր ի Ղուրու-Չէշմէ
Պատրիարքարանն՝ զառաջին հրաւիրեալսն՝ երրորդ ան-
գամ կոչեցաք զվերոյիշեալ յարգելիսն, ընդ որս եր-
կուր խօսեալ ստիպեցաք, զի պատրաստեցին զպատշաճ
բանս ի խօսել և ի լուծանել զառաջարկեալ խնդիր
մեր. զոր յանձն առեալ գնացին ի մէնջ:

Դ. Ժողովն ալ (Յունիս 11) կը գումարուի «Պատ-
րիարքարանն Ղուրու-Չէշմէ»ի, ուր Հռովմէականները
60 օր միջոց կ'ուզեն, իրենց գիրքը ճշդելու համար:
Կը հաւանին Սակայն պայմանաժամը լրանալէ հտք,
ոեւէ պատասխան չեն տար:

Ե. Ժողովը Հոկտ. 1ին կը գումարուի Գումգա-

բուլի «բուն», Պատրիարքարանը, ուր կը ներկայանան
Գրիգոր Չէլէպի և Մհտսի. Մատթէոս Աստուածատու-
եան և զժգոհութիւն կը յայտնեն իրենց «ժխտող» ըն-
կերներու մասին: Շարժաթ մը եւս կը յետաձգուի:

Զ. Ժողովին (8 Հոկտ.) նոյն անձերը և Անտոն
աղա Տաւուտեան կու գան և կ'առաջարկեն՝ որ երկու
կողմէ տասնական հոգիի լիազօրութիւն տրուի համա-
ձայնութեան կէտերը ճշգրտու համար:

Է. Պատրիարքարանը նախ խորհրդակցութեան կը
հրաւիրէ «ձերութիւնք գործակալք Աւագերէցք և Աթո-
ռակալք աւելի քան զյիսուն. քահանայս», որպէսզի
անոնք կացութեան իրազեկ ըլլալէ ետք, եկեղեցիներ-
բու բեմէն հանդարտեցնեն ժողովուրդը:

Ը. Ժողովը կը գումարուի. Գուրու Չէչմէի մէջ,
լուսաւորչական պիտերու մասնակցութեամբ:

«Եւ ի վաղիւ յերկրորդ աւուր ի 17 հոկտ. միայն
զմերային գերապատիւ իշխանս և զերեւելիս արուես-
տաւորաց՝ զորս յառաջագոյն հրաւիրեալն էաք, ի
Ղուրու Չէչմէ Պատրիարքարանս մեր ժողովեցաք, որոց
անուանք են այսոքիկ. Սառաֆից քահանայ Ազնա-
ւորեան Կարոպետ ամիրայն, Յովհաննէս ամիրա Ա-
րիստակէսեան, Մհտսի Յօհաննէս Չէլէպի, Մհտսի
Յակոբ ամիրա Լաթիֆեան, արքունի ճարտարապետ
Գրիգոր ամիրա, Գասպար ամիրա Մհտս. Գէորգեան,
Գրիգոր ամիրա Զրկիրեան, Մկրտիչ ամիրա Արփիար-
եան, Աղա Պօղոս Մարգարեան, Զանիկ աղա Մհտս.
Սիմէոնեան, Սօրգիս աղա Արզմանեան, Մհտս. Պօղոս
աղա Կէլկէլեան, Գրիգոր Աղա Չէրազեան, Յակոբ աղա
Մանանեան, Մհտս. Աստուածատուր աղա Ղօնչէկիւ-
եան, Խաչատուր աղա Մարտիրոսեան, Յարութիւն աղա
Նորատունկեան, Մկրտիչ աղա Աշնանեան, Մհտ. Յա-

րութիւն աղա Բենկցի, Մհտս, Մարտիրոս աղա Զրկիր-
եան, Մհտս. Աստուածատուր աղա Միթլվէլի Մայր-
Եկեղեցոյ, Բարունակ աղա, Շնորհեան Մանուէլ աղա,
Մանուէլ աղա Քէրէսթէճի, Մինաս աղա Զարպանացի,
Յարութիւն Չէլէպի Կիւլլապեան, Անդրէաս Չէլէպի,
ընդորս և Մուրախխասք արուեստաւորաց:

Թ. Ժողովը, որ վերջինը կ'ըլլայ, տեղի կ'ունենայ
խառն.

«Ապա ըստ կանուխ հրաւիրական գրոց մերոց՝
կոչեցաք զերկու կողմանց զգերյարգելի իշխանս և
զպատուաւոր առնինս երեւելի արուեստաւորաց. և
այս իններորդ ժողով եղև, որք ի հոկտմբ. 23 եկեալ-
ի Ղուրու Չէչմէ ի պատրիարքարանս մեր ժողովեցան:
Մերային գերյարգելի իշխանք էին վերոգրեալքն ի
ժա. Իսկ միւս կողմի գերյարգելի երեւելիք են սոքին
— Գրիգոր Չէլէպի Տիւղեան, Մատթէոս աղա Մհտս.
Աստուածատուրեան, Յակոբ աղա Թընկրեան, Անտոն
աղա Տաւուտեան, Յովսէփ աղա Քնկրեան, Նազարէթ
աղա, Աթանաս աղա, Յակոբ Չէլէպի, Մկրտիչ Չէլէպի
Եազըճը Գրիգոր աղա, Յովսէփ աղա Փուլճեան, Զէմ-
պէրէկճի օղլու: Եւ ի սոյն մեծահանդէս առնելի՝ ըստ
տուրութեան Հոգւոյն Սրբոյ սկսանք խօսիլ ի լուր ա-
մենեցուն այսպէս...»

Պօղոս Պատրիարք երկու կողմերու ներկայացու-
ցիչներուն ուղղեալ պատմական հոյակապ ատենախօ-
սութեամբ մը հայ Առաքելական եկեղեցիին ներքողը
կը հիւսէ. կը հրաւիրէ յարգանք ընծայել Մայր Աթո-
ռին: Հարցում կ'ուղղուի ընդգիմադիրներուն, որոնք
հաւանութիւն կը յայտնեն, սակայն նոյն ատեն քսան
օր միջոց կը խնդրեն, կրկին քով քովի գալու և զրա-
ւոր համաձայնութիւն մը կնքելու համար: Պատրիարք-

քարանձ շրջաբերական-կոնդակ մը կ'ուղղէ ժողովուրդին, հողորդելով բանակցութեանց արդիւնքը:

Տրուած պայմանաժամը կը լրանայ, բայց Հռովմէականները անտարբերութիւն ցոյց կու տան, Համերաշխութեան նոր փորձեր տեղի կ'ունենան, առանց միութիւնն ապահովելու:

Ըստ Պէրպէրեան պատուելիի, 1820ին, Երեւման Ս. Խաչի տօնին օրը, Պօղոս Պատրիարք և «ամենայն հարք Աբբայեան գնացին ի Ղուրու-Չեմէ եկեղեցի», ու յետոյ հրաւիրուեցան Հաճի Չէլէպի Յովհաննէսեան ամիրային տունը: Իսկ «ի միւսում աւուր ի միաշաբաթուն Հ. Մեսրովք մատոյց զպատարագ ի Ղուրու-Չէլմէի եկեղեցին՝ մեծաշուք հանդիսի» (էջ 134):

Որով ճիշտ է «Պատմութիւն անցից»ի եզրակացութիւնը, որ հոգեւորականներէ աւելի ժողովուրդին ու էսնաֆներուն վրայ կը ծանրացնէ անհամաձայնութեան պատասխանատուութիւնը: (*)

* *

1834էն առաջ Գուրու-Չէլմէի Ս. Խաչ եկեղեցիին մէջ պաշտօնավարող քարոզիչներու, հոգաբարձուներու կամ եկեղեցականներու մասին շատ քիչ տեղեկութիւն-

(*) Գուցէ աւելորդ չըլլայ հոս յիշել թէ՛ Պօղոս Պատրիարք երբ 1823ին կը հրաժարի, եւ իրեն կը յաջորդէ Կարապետ Պատրիարք Պոլսեցի, ասոր օրով Հայ Կաթողիկոսները ուրոյն հասարակութեան կը վերածուին: Թէեւ անոնք օտար եկեղեցիներ կը յաճախեն, սակայն ամուսնութիւնը դեռ Հայոց Պատրիարքարանը կ'արտօնէ, եւ մկրտութիւնն ու թաղումը տեղի կ'ունենան Հայոց եկեղեցիներուն մէջ: Ասոր համար է որ Տիւզեանները թաղաւած են Գուրու-Չէլմէի Հայոց գերեզմանատունը:

ներ կարելի եղաւ հայթայթել, արձանագրութեանց չգոյութեան պատճառով:

Կաղղուանցի Ջաքարիա Պատրիարքի մահէն ետք կը յիշուին Նիկողոս Արքեպսկ. (Պատր. Տեղապահ), որ Ս. Խաչ եկեղեցիին նիւթապէս ու բարոյապէս սատարած ըլլալով, երբ կը վախճանի, յուղարկուորութիւնը մեծ շուքով կը կատարուի Գուրու-Չէլմէի մէջ: Ի նշան երախտագիտութեան, անոր մարմինը կ'ամփոփուի եկեղեցւոյ բակին մէջ, քիչ հեռու Կաղղուանցիի դամբարանէն: Թաղեցիք տապանաքար մը չ'իյնել կուտան: Սակայն վրայի մարմարեայ քարը Գուրու-Չէլմէի ծովու ճամբով փոխադրութեան տաւն ծովը կ'իյնայ. որով մինչև այսօր տապանաքարը կը մնայ առանց արձանագրութեան:

Ս. Խաչ եկեղեցիին քարոզիչ եղած է նաեւ (Պօղոս Պատրիարքի շրջանին) Տ. Երեմիա Արք., որ Օրթագիւղի քարոզիչ Տ. Աստուածատուր Արք.ի հետ, պաշտպանութիւնը վայելած է Երկանեան Յարութիւն ամիրայի, որ յետոյ թաղին ու եկեղեցիին մեծագոյն բարերարներէն մէկը հանդիսացաւ, ինչպէս պիտի տեսնուի Յիշատակարանիս Բ. մասին մէջ:

5. Հին ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

ԵՒ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Փուրու-Չէշմէի եկեղեցիին (1798—1834 թուականներուն) նուիրուած են հետեւեալ կարեւոր սպասներն ու տէրունական նկարները, որոնք ներկայիս կը մնան անկորուստ:

1. Փրկչական պատկեր մը, սա արձանագրութեամբ.

«Յիւսասկ Է պատկերս Ղուրու-Չէմէի Սուրբ Նշան եկեղեցւոյն ի կողմանէ Ալեքսանեան Մարկոսէս, 1798 Նոյ. 1.»

2. Համակ արծաթ գաւազան մը, չորս կտորէ բաղկացած, որուն առաջինին վրայ բոլորազիր փորագրուած է երկու տող, սա պէս.

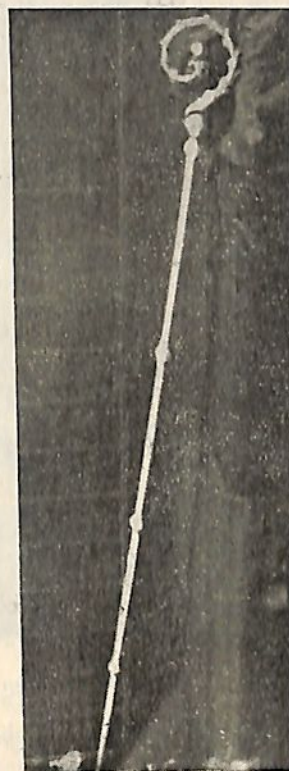
«Յիւսասկ Է գաւազանս ի Խուրու-Չէմէի Սուրբ Խաչ եկեղեցւոյ. սպասաւորացն ի դուռն Տիւղեան Յօնաննէս Չէկպիին. յամի Տեառն 1811.»

3. Արծաթ սրբատուփ մը, սրտաձև, ծաղկեղջրուազ կափարիչով և ներքեւը 7 տող երկաթազիր փորագրուած յիշատակարանով, որ է.—

Յիւսասկ Է

Սրբատուփս, հանգուցեալ
Չերազեան Յարդի Գաւաթ
Ամիրայի հոգւոյն
Ի դուռն Ս. Խաչ եկեղեցւոյ
Ի Ղուրուչէմէ.

1821 եւ յօգոս. 15.

Տիւղեաններու նուիրած Եպիսկոպոսական գաւազանը

4. Նկար Ս. Նիկողոսի, սա արձանագրութեամբ.—
«Յիսասակ է մեխնանի Թագւորի կողակից Մար-

Թանկագին Սկիհներէն մէկը
Եանէ Տուսուին, կենդանեաց եւ ննջեցելոց, 1829,
Նկարեալ՝ Ներսէս դպրէի Պէյօղլու։»

5. Նկար Ս. Մինասի, ձիաւոր, նոյնպէս գործ՝
Ներսէս դպրի։

6. Հին Աւետարանի մը ետին (1769ին տպագրու-
ած) կայ հետեւեալ արձանագրութիւնը, առանց նը-
ւիրման թուականին.

«Յիսասակ է Ս. Աւետարանը
Հովուեան Մանուէլ Զիւլպոյն դուստրն
Փեփրոնեայ Տուսուին ի դուռն
Ի Խուրու-Չեմէի Ս. Խաչ եկեղեցւոյն.
Տ. Աստուած ընդունելի արասցի։

7. Երկու նրբարուեստ սկիհներ, մէկը անթուա-
կան, իսկ միւսին եզերքը կայ հետեւեալ արձանագրու-
թիւնը.

«Ո՛վ պատարագիչ սուրբ քահանայ. յիշեա՛ զիս.
զսօղս այսմ յիսասակի զգոհարս Արիսակեսեան, հան-
դերձ դստերք իմով հանգուցելովք սիրունեալ Մար-
թային ի զարմիւ եւ Հռիփսիմեան, առաջի անմահ
գառիւնն Աստուծոյ (ՌՄՁՁ)։»

8. Շուրջառներ ծանրագին, 4 հատ, յիշատակ
Տիւղեանց գերդաստանին։

9. Բուրվառ մը՝ Ստեփան ամիրայի դուստր Իս-
կուհիէ։

10. Ժամարարի զգեստեղէններ Գրիգորիս Արք.
Յովհաննէսեանէ և Նիկողայոս Արք. Աղասեանէ։(*)

(*) 1929ին խնամով պատրաստուած Ս. Խաչ եկեղեցիին ընդ-
հանուր զոյց ցուցակին մէջ մի առ մի նշանակուած են հին
ու մասամբ նոր նուիրատուութիւնները։

11. Խնամով պահուած անջատ թուղթի մը վրայ կայ նաև հետեւեալ յիշատակադրութիւնը.

«Յիւսէա՝ Տէր ողորմութեամբ քով

զՀոգիս հանգուցելոցն ի հող տապանի՝ զՍինանեան Պաղտասար ծառայի քո. եւ նորին կողակցւոյն Ոլոն-պիա աղախնոյն քո. ընդ նոսին զհոգիս Յարութիւն ծառայի քո եւ Թագունիցայի յի դեռաբողբոջ հասակի հրաւիրելոյն ի յերկինս: Ընկալ զնոսա Տէր ողորմութեան, որք հաւատով եւ յուսով ննջեցին զԱնուն քո. յեր այցելու նոցա եւ հանգո՛ւ զնոսա ի լոյս երեսաց քոց յարքայութեան քում:

Յիւսէա՝ Տէր եւ զկենդանիս նոցա, որք կան եւ մնան ողորմութեամբ քով զՅարութիւն ծառայն քո եւ զՆունեայ զաղախին քո եւ զգաւակունս սոցա զԱստուածատուրն, զՊօղոսն եւ զՊաղտասարն, զԹադէոսն. պահեա՛ զնոսա ի խնամս քո. փրկեա եւ ազատեա՛ յերեւելի եւ յաներեւոյք փորձանաց եւ յիւսէա զնոսա եւ շնորհս ողորմութեան քոյ հանդերձ կենդանեօք եւ նրն-ջեցելովք:

Յամի 1831 Ապրիլ 19.

Երկրորդ մաս (1834—1934)

1. Նորաշին արդի Երեւանի Ս. Խաչ Եկեղեցին եւ Սեփաննոս Աղաւնի Պատարի:
2. Երկանեան Յարութիւն ամիրս:
3. Թաղային նոր կազմակերպութեան շրջան (1860էն սկսեալ):
4. Քարոզիչներ եւ հոգեւոր պաշտօնականներ Գուրու-Չեչմէի մէջ:
5. Կրթական եւ այլ հաստատութիւններ ու Մարմիններ:
6. Արդի Թաղ. Խորհուրդը եւ վերաշինութիւններ:

1. ՆՈՐԱԾԷՆ ԵՐԵՒՄԱՆ Ս. ԽԱԶ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ե Ի

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ԱՂԱԽՆԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

Գուրու. Չէչմէ եկեղեցիին արդի հիմնական նորոգութիւնը եւ զուգարկի Տ. Ստեփաննոս Աղաւնի Պատրիարքի (Զաքարեան) պաշտօնավարութեան շրջանի (1831—1839) առաջին տարիներուն:

Տ. Ստեփաննոս Աղաւնի պատրիարք

Ստեփաննոս Պատրիարք, ծնած է Պրուսա 1777ին: Որքան սակաւաթիւ եկեղեցականներէն է, որոնց անունը քանդակուած է ազգ. բազմաթիւ հաստատութիւններու ճակտին, որպէս շինարար Այսպէս իր օրով շինուեցան Ազգ. Հիւանդանոցը և Ս. Փրկչեան

մատուռը, ինչպես նաև այլևայլ թաղերուն մէջ շինուեցան ու նորոգուեցան եկեղեցիներ՝ որոնց թիւը 16ի կը հասնի: Իր հեղահամբոյր բնուութեամբ, Աղաւնի Պատրիարք օրուան ազդեցիկ Ամիրաններուն առատաձեռնութիւններէն կ'օգտուէր:

Այսպէս ներկայացուած պէտքին ընդառաջ երթալով, ան յաջողած է համոզել մեծանուն Երկանեան Յարութիւն ամիրան, որպէսզի բարերար հանդիսանայ Գուրու-Չէշմէի պատմական թաղին՝ ստանձնելով եկեղեցիին ու շրջափակին ի հիմա նէ նորոգութեանց գըրեթէ բոլոր ծախքերը: Թաղեցիներ ալ բերած են իրենց օժանդակութիւնը, և արդի հոյակապ տաճարը կառուցուած է (1834ին): Ստեփաննոս Աղաւնի Պատրիարք անձամբ կատարած է օծումը՝ նոյ. 16ին, Երեւման Ս. Խաչ անունով:

Պատրիարքին յանձնարարութեան և Յարութիւն Ամիրա Երկանեանի խնդրանքին վրայ, Ժամանակին նշանաւոր արքունի ճարտարապետ՝ Կարապետ Ամիրա Պալեան՝ սիրայօժար ստանձնած է Երեւման Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ շինութեան վերին հսկողութիւնը և հաստատուն հիման վրայ կառուցած է զայն, այնպէս որ հարկը տարի վերջ, Գուրու-Չէշմէի հիւսիսային բարձունքին ստորոտը պարսպապատ վիճակի մէջ, իր պատկառելի դիրքով կայ ու կը մնայ, պատիւ բերելով իր պատուակալ ճարտարապետին՝ Կարապետ Ամիրա Պալեանի, (*) որ հանրածանօթ է իր կառուցած արքունի պալատներով ու պետական հաստատութիւններով:

(*) Ծնած է 1800ին եւ մեռած՝ 1866ին: Յոյժ բարեսէր, ուսումնասէր անձնաւորութիւն մը եղած է, եւ շինած՝ (1832—34) Ազգ. Հիւանդանոցի շէնքը Յովհաննէս Սէրվէրեանի հետ:

Եկեղեցւոյ օծումէն 5 օր վերջ, այսինքն 1834 Նոյ. 21ին՝ Էտէեանց հանգուցեալ Յարութիւն աղայի աղջիկը՝ տիկին Խոսրովիդուխտ թուշապատ, մանկապագոյն փոքրաղիր Աւետարան մը նուիրած է հետեւեալ արձանագրութիւնով.

«Էտէեանց հանգուցեալ Յարութիւն աղայի դուստր բարեպաշտ Խոսրովիդուխտ Տիկինն ընծայեաց զՍուրբ

Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ Արտարին երեւոյթը

Աւետարանս, Ղուրու-Չէշմէի նորաշէն եկեղեցւոյն, որ յանուն Երեւման Սուրբ Խաչին, ի յիշատակ ննջեցելոց կենդանեաց և մանաւանդ իւրումն իսկ անձին:

(Թուական 1834 Նոյ. 21)

Եկեղեցիին արեւմտեան կողմը կը գտնուի նախկին փայտաշէն՝ Ս. Թարգմանչաց երկյարկ վարժարանի շէնքը, զոր եկեղեցիի կառուցումէն տարի մը վերջ,

59

[illegible]

տոմարին. (Թուական, 1812 թվական)
Այս ջրամբարը, 33 տարի վերջ, թաղին՝ օգտաշատ
երեւելիքներէն և քանի մը շրջաններու թաղական
խորհուրդի ատենապետ՝ հանգուցեալ Երեւում փա-
փազեանի կողակից՝ Տիկին Ելպիս փափազեան իր մօր
յիշատակին, նորոգած և լեռան ծանօթ Մասլախի ջուրը
բերել տուած է։ Ջրամբարին աղբիւրը այսօր կը զըտ-
նուի հինին կարգը տասը քայլ վարօք, եկեղեցւոյ ա-
րեւելեան կողմը, և կը կրէ իր ճակատը հետեւեալ
արձանագրութիւնը. «Նորոգութիւն ջրամբարիս եւ
հանգուցեալ թիւին. հանգուցեալ Երեւում փա-
փազեանի կողակից Տիկին Ելպիս փափազեանի
մօր իւրոյ Բուբուլի Աննոն Գամպեան։
(Թուական 1905 Հոկտ. 1)

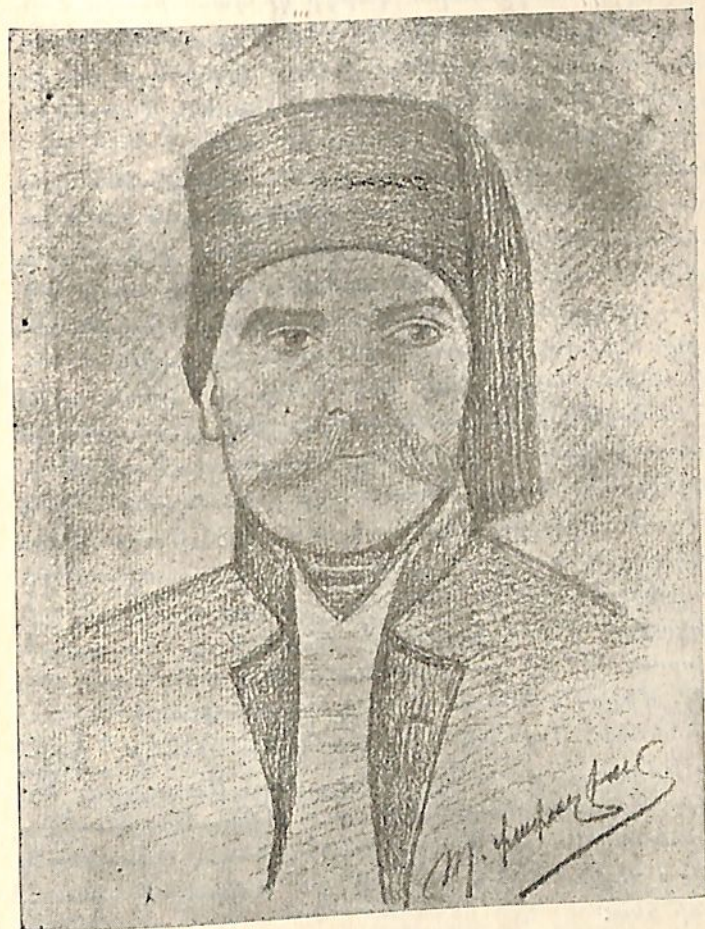

2. ԵՐԿԱՆԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄԻՐԱ

(ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻԾԵՐ)

Յարութիւն Ամիրա Երկանեան 1799ին ծնած է Ակնայ, Ապուլչիս ծանօթ արուարձանը: Տասը տարեկանին հայրը՝ Յովհաննէս Ամիրա Երկանեան՝ վեց անգամէ բաղկացած ընտանիքով, Պոլիս գաղթած և հաստատուած է Լանկա-Ննի-Գափը՝ Յարութիւն Պէղճեան Ամիրայի ծովեղերեայ ապարանքին կարգը, ուր բնակած է նաև նշանաւոր ոսկերչապետ՝ Կիւմրէճիւ Գասպար աղա:

Յարութիւն ուսման փափաք ունենալուն համար, Գուժ-Գափը՝ Մայր դպրատունը յաճախած է և իր ուշիմութեան ու մասնաւոր գեղեցիկ ձայնին շնորհիւ, ի մասնաւորի Քրիստոսազօր Պէղճեան Յարութիւն Ամիրայէ, Մայր Եկեղեցիի միւթէվէլիէն, Եկեղեցականներէն ու պատուելիներէն մեծապէս գնահատուած է: Երբ Յարութիւն Երկանեան 1815ին, դպրատան չրջանը կը լրացնէ, մեծանուն Պէղճեան Ամիրա՝ օր մը Եկեղեցիի աւարտումէն վերջ, Յարութիւնը քովը կանչել կուտայ և կ'ըսէ անոր. «Եկո՛ւր նայիմ աւագ, քեզ սեղանաւորի քով պիտի դնեմ որ մարդ ըլլաս, ստրաֆ լինիս»: Այնպէս ալ կ'ըլլայ և պաշտպանութեամբ Պէղճեան Ամիրայի, Յարութիւն Երկանեան դեռ երիտասարդ՝ անուանի սեղանաւոր մը կը դառնայ և 1830ին,

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄԻՐԱ ԵՐԿԱՆԵԱՆ

արքունի գանձին սեղանաւոր (հազինէ ստորաֆը) կը
կարգուի ու Ամիրաներու կարգը կը դասուի:

1832ին, Ստեփաննոս Աղաւնի Զաքարեան պատ-
րիարքին օրով, Յարութիւն Ամիրա Երկանեան դարձ-
եալ Յարութիւն Ամիրա Պէզճեանի շնորհիւ, Պատրիար-
քարանի մէջ հիմնուած Տնանկաց առաջին Վարչու-
թեան անդամ ընտրուած է։ Այս թուականին Տնանկաց
Վարչութիւնը, որ արդի Աղքատախնամներուն դերը կը
կատարէր, 36 անդամներէ կը բաղկանար, լեց կարգի
բաժնուած՝ որոնց առաջին կարգին գլուխը գտնուած
է Յարութիւն Ամիրա Պէզճեան, երկրորդ կարգին գը-
լուխը՝ Միքայէլ Ամիրա Փիշմիշեան, երրորդինը՝ Ճա-
նիկ Ամիրա, չորրորդինը՝ Երամ Ամիրա, հինգերորդի-
նը՝ Յարութիւն Ամիրա Երկանեան, իսկ վեցերորդինը՝
Պետրոս Ամիրա Բիւրքճիխանլեան։ Ինչպէս Ազրիանու-
պոլսեցի Մեծ Պօղոս Պատրիարքի արձանագրութեան
տոմարէն (քիւթիւք) կը հասկցուի, 1834 Մարտ 19ին,
ազգ. գործերու մատակարարութեան համար ամիրաներէ
և արհեստագետներէ ընտրուած ու տասը անդամներէ
բաղկացեալ վերին վարչական Մարմին մը կարգուած
է, որուն մէջ կը գտնուին Յարութիւն Ամիրա Երկան-
եան, Միքայէլ Ամիրա Փիշմիշեանի, Ճանիկ Ամիրա
Սիմոնեանի, Յովհաննէս Ամիրա Ազնաւորեանի, Պե-
տրոս Ամիրա Բիւրքճիխանլեանի, մհտ. Մարտիրոս Ա-
միրա Պաղտասարեանի, Մաքսուտ Ամիրա Սարիմեանի,
Պաղտասար Ամիրա Գոսպարեանի, մհտ. Յարութիւն
Ամիրա Կէլկէլեանի և Յովհաննէս Ամիրա Բինկեան-
եանի հետ։

Դարձեալ Բերայի Ս. Երրորդութեան եկեղեցւոյ
չինութեան առթիւ (1836), ուրիշներու հետ կարեւոր
գումար մը նուիրած է, որով շատ որոշ կը հասկցուի

Քէ՝ Յարութիւն Ամիրա Երկանեան՝ Նոյն թուականն
բուն սկսած է բարեգործութիւններ ընել, հետեւելով,
իր առաջին պաշտպանին՝ Պէզճեան Ամիրային և Նոյն
զգացումով կրթիւ իր բաղմանդամ ընտանիքը, որուն
հետեւանքով իր տիկինը՝ Նունեա Խոթուն, արաբա-
կան 1249 թէճէփ 1 է մինչև 1251 թուականը հիմ-
նուած Ս. Փրկչեան Ողբ. հիւանդանոցի նպաստի Սըն-
տուկին նուիրած է 7500 զահեկան, (որ այն ատեն
բաւական կլորիկ գումար մըն էր անշուշտ) տասնէ ա-
ւելի բարեւէր անձերու հետ, որոնցմէ ութը տիկիներ
են, ինչպէս արձանագործութիւնը ցոյց կուտայ:

Դարձեալ Յարութիւն Ամիրա Երկանեանի անունը կը տեանենք՝ իբր անգամ 1837ի ազգ. վարչական Մարմինն և հիւանդանոցի հոգատար ժողովին մէջ, ինչ որ կ'ապացուցանէ թէ՛ այդ օրերու ամիրայական ժողովի ազդեցիկ անդամներէն մին եղած է, որուն գործունէութիւնը տեւած է մինչև 1848, այսինքն՝ Պատ-

Ծանոթ.— «Ամիրա» բառը ո՞րով է եւ հայոց ե՞րբ տրուած է.— Այս բառը (էմիր-էլ-ուլ-էրա), որ «տէր տէրանց» կը նշանակէ կուզայ Ապպասեան իշխանութեան օրերէն: Այս տիտղոսը տրուած է Քրիստոսի 762—1258 թուականներուն, Պաղտատ զըտ-նուղ հրամանատարներուն, կառավարիչներուն: Ասկէ անցած է նախ ժակդիրը հրամանատարներուն, որոնք փաշա կը կոչուէին: Եւսէ-ճալը «խմբաւոր» Ամիրա կամ

նատարներուն, որոնք փաշա կը կոչուէին։
«Էրյորիւլումէրա»-ին վերջին մասը «իւմէրա»-ն Ամիրա կամ
սկիզբի «Էմիյր»-ը «ամիր», «ամիրա» ըլլալով՝ Պէզգեան ամիրայէն
շատ առաջ, միայն հայ նշանաւոր պետական անձնաւորու-
թեանց ու արքունիքի հետ յարաբերութիւն ունեցող սեղա-
նապետներու եւայլն մակդիր տրուած է, ինչպէ՛ս Սահակ, Յա-
կոբ, Շնորհր Մկրտիչ, Փափագեան Սիմէոն Ամիրաներու, ու
հետզհետէ Պէզգեան Յարութիւնի, Փիշմիշեան Միքայէլի, Ճանիկ
Ետզհետէ Պէզգեան Յարութիւնի, Ազնաւորեանի, Բիրքճիխանլեանի, Մաք-
սուտ Սարիսեանի, Պալեաններու, Սէրվէրեանի, Տատեաններու

ընդարձարանի Գերագոյն Ժողովի կազմութիւնը, որ կը կատարուի Պալատցի Տէր Մատթէոս Արքեպիսկոպոս Չուհաճեանի պատրիարքութեան օրով (1844—1848) :

Սոյն բարեգործ Ամիրան ամուսնացած է Նէվրուզեան բարեհամրաւ գերդաստանէն՝ Նուհեա խաթունին հետ և ունեցած է տասնը մէկ մանչ և մէկ ալ աղջիկ՝ զաւակներ, որոնցմէ մանչերուն ոմանց անուաններն են՝ Եղիա, Խաչատուր, Ղուկաս, Թովմաս, Թադէոս ու Բարթուղիմէոս եւն. . . որոնցմէ Ղուկաս աղայի որդին Տիար Լեւոն Երկանեան կ'ապրի այսօր և կը բնակի Դուրու-Չէշմէ : Իսկ ուրիշ մէկ թուը՝ Բարթուղիմէոս աղայի զաւակը՝ Տիար Միհրան Երկանեան կը բնակի Օրթաքէօյ և կը պարագի նկարչութեամբ :

Հոս շնորհակալութեամբ կը յիշատակենք թէ՛ Տիար Լեւոն Երկանեան իր մեծ հօր Յարութիւն Ամիրա Երկանեանի կեանքի մասին կարեւոր տեղեկութիւններ հաղորդեց մեզ :

* Յարութիւն Ամիրա Երկանեան Միւթէվէլլիութեան շրջանին, երկար տարիներ իր հիմնած Ս. Տաճարին միւթեվէլլին եղած է ու բարեոք կերպով վարած եկեղեցին ու Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ կառուցումէն տարի մը վերջ. հիմնած Ս. Թարգմանչաց վարժարանը, ունենալով իրեն աջակից թաղին երեւելիները : Բայց երբ անհանգստութիւնը դարմանելու համար, բժիշկներու խորհուրդով՝ Սկիւտար Սէլամիյէի թաղը, Սիւլահտար (սխալ է Զիլիֆտար) փողոցը՝ իր սեփական ըն-

եւայլն, ըստ որում «Ամիրա» բառը «Էմիրի լի մէրա» բառին կըր՝ նատեալն է եւ Էմիրիւլիւմէրա՝ աստիճանաւորները Թուրք Կառավարութեան կողմէ «փաւա» աւելի ճիշդ «պաւա» յորջորջուած են, հետեւաբար մեր ամբրաններն ալ «փաւա»-յի աստիճանակից էին :

դարձակ փայտաշէն տունը փոխադրուելու կ'ստիպուի ու կը հրաժարի միւթէվէլլիութենէն :

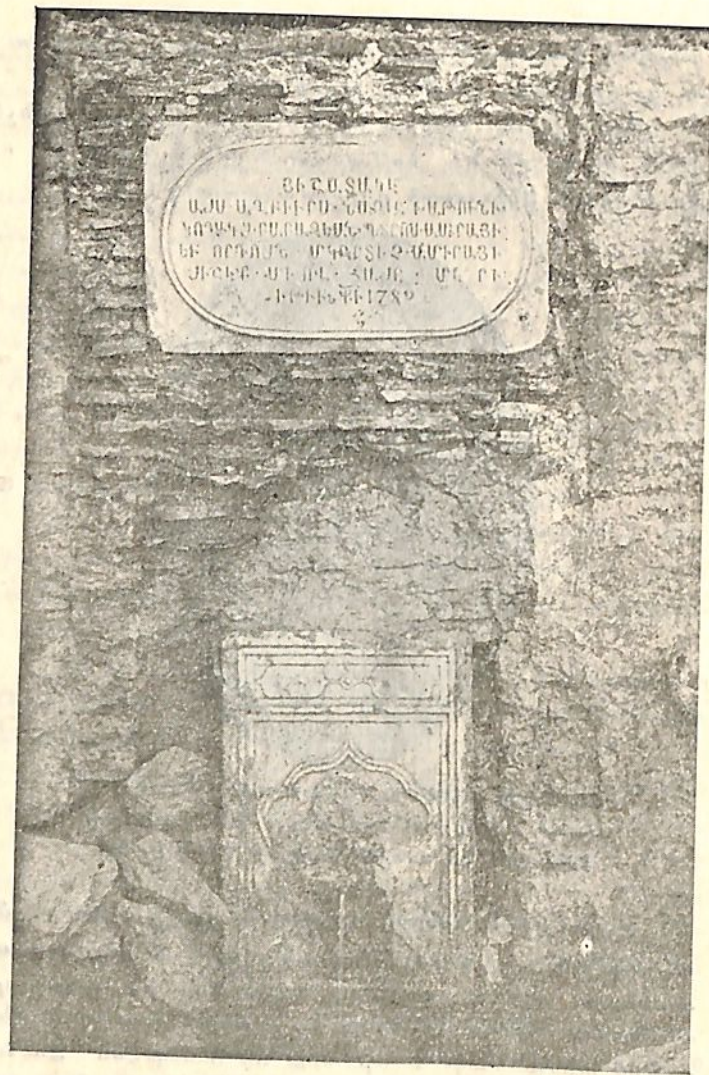
Յարութիւն Ամիրա Երկանեան կ'ապրի մինչև 1869, ու կը մեռնի եօթանասուամեայ ծերունի ու կը թաղուի Սկիւտարի գերեզմանատունը :

ՄԵՐՏԻՉ ԱՄԻՐԱ ԳԻՐԻՔՃԻԵԱՆԻՍԱՆԵԱՆ
Վերջին միւթէվէլլի Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ
(ծն. 1830 եւ մեռած 1884ին) (Տն'ս էջ 68)

Յարութիւն Ամիրա Երկանեան լուրջ, խոհական, անկողմնակալ, գործունեայ, ազգային և անհատական գործերու մէջ ուղղամիտ, աղքատասէր, բարեգործ անձնաւորութիւն մը եղած է, ըլլալով ջատագով Պալատցի արժանաւոր Պատրիարք Տ. Մատթէոս Չուհաճեանի, որ 1858 յունիս 18ին՝ կաթողիկոս ընտրուած է, և Ասոր Պատրիարքութեան օրով պայքար ծաղած է,

Ս. Խաչ Եկեղեցիին դէմ գտնուող աղբիւրը
(ՏԵ՛ս էջ 20)

Ս. ՄԻՆԱՍԻ նկարը
(ՏԵ՛ս էջ 51)

որու մէջ Յարութիւն Ամիրա Երկանեան հակառակած է Ճանիկ, Միսաք և այլ Ամիրաներու և միացած է այնքան անկողմնակալ ու խոհական Պետրոս Ամիրա Քիւրքճիխանլեանի, Միքայէլ Ամիրա Փիշմիշեանի և Մաքսուտ Ամիրա Սարիմեանի, որոնք եւս գնահատած են Տ. Մատթէոս Չուհաճեան Պատրիարքի կարողութիւններն ու արժանիքները, և միշտ համամիտ զըտնուած են անոր:

Յարութիւն Ամիրայի Սկիւտար փոխադրութենէն ետք Գուրու-Չէշմէի եկեղեցիին ու թաղին մատակարարութիւնը կ'ստանձնէ իր փեսան՝ Պետրոս Ամիրա Քիւրքճիխանլեան, որ գնահատելի ծառայութիւն մը կ'ունենայ: Իրմէ վերջ միւթէվէլլիութեան պաշտօնը կը վարեն նախ Կիւմիւշճի Գասպուր աղա (1854—1855) և յետոյ Մկրտիչ Քիւրքճիխանլեան, որդին Պետրոս Ամիրայ Քիւրքճիխանլեանի, որոնք նոյնպէս բարեք ծառայութիւն մը կ'ունենան սոյն պատմական թաղին հին օրերուն:

3. ԹԱՂԱՅԻՆ ՆՈՐ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՇՐՋԱՆ 1860ԷՆ ՍԿՍԵԱԼ

Ըստ ազգ. նոր կազմակերպութեան, 1861ին, Գուրու-Չէշմէի Երեւմտեան Ս. Խաչ եկեղեցւոյ առաջին Թաղ. Խորհուրդը կ'ընտրուի քուէարկութեամբ, որ կը ներկայացնէ հետեւեալ կազմը. —

Տեարք՝ Նժան Սարաֆեան (տտենապետ), Մրապ Փաշաղեան (գանձապետ, որդի Երեւմտեան Ս. Խաչ եկեղեցւոյ աւագերէց Տ. Պետրոս Փափագեանի կամ Դանիէլեանի) աւագերէց Տ. Պետրոս Փափագեանի, որոնք պաշտօնավարած են և Պօղոս Տօղրամաճեան, որոնք պաշտօնավարած են մինչեւ 1867, որ ատեն վարժարանին դաստիարակուածքի կը կարգուի Աթանագինէ անուն պատուելին, առջի կը կարգուի Աթանագինէ անուն պատուելին, 500 զրուշ ամսաթոշակով, որ ո'չ միայն նոյն թուականին, այլ մեր օրերուն ալ զոհացուցիչ թոշակ մըն էր, ինչպէս յայտնի է: Աթանագինէ պատուելին օգնական տրուած է կառավարիչի հանգամանքով՝ Մինակաճ արուած է կառավարիչի հանգամանքով՝ Մինակաճ պատուելի, միւսին ամսաթոշակով: Ասոնցմէ զատ, երկու հարիւր զրուշ ամսաթոշակով երաժիշտ դաստիարակ մըն ալ պաշտօնավարած է, որուն անունն է Տիրացու Յովհաննէս:

Նոյն թուականներուն թաղականութեան մէջ փոխադրութիւն մը է կատարուած, միայն դպրոցին մնացուն դաստիարակուողներէ՝ Աթանագինէ պատուելին տեղ, 400 զրուշ ամսաթոշակով մնայուն ուսուցիչ մը կարգուած է՝ Գարեգին պատուելի:

1867ին, նոր ընտրութիւն կատարուելով հետեւեալ անձերը թաղական եղած են. Պալի աղա Կարապետեան (ատենապետ), Եղիա Երկանեան (ատենադպիր, որդի եկեղեցւոյ հիմնադիր Յարութիւն Ամիրա Երկանեանի), Գարրիէլ Կիւմիւշեան և Սողոմոն Հիւնքետապէյնտիկեան: Այս թաղական խորհուրդը՝ ամբողջ չրջան մը, այսինքն չորս տարի պաշտօնավարած և վարժարանն ալ առանց ուսուցչի փոփոխութեան կանոնաւոր կերպով վարած է:

1872ին, ըստ օրինի, նոր ընտրութիւն կատարուելով հետեւեալ անձերը թաղական ընտրուած են. Առաքել Քացախեան (ատենապետ), Ղուկաս Երկանեան (ատենադպիր, որդի Յարութիւն Ամիրա Երկանեանի), Սարգիս Պէրպէրեան և Գրիգոր Գարազեան: Այս թաղական խորհուրդը վարժարանին կառավարիչ կարգած է Տիրացու Յովնանէս Պէրպէրեանը, իսկ երաժիշտ ուսուցիչ եղած է Տիրացու Գրիգոր:

1877ին, նոր ընտրութիւն կատարուելով հետեւեալ անձերէն թաղականութիւն մը կազմուած է. Մարտիրոս Ալիքսանեան (ատենապետ), Գէորգ Թիւսիւզեան (ատենադպիր), մշտ. Յովակիմ Նահապետեան, Պողոս Թորոսեան և Սիմոն Փափաղեան:

Այս թաղականութիւնէն վերջ, 1879ին՝ թաղական խորհուրդը զրեթէ ցրուած է և այդ թուականին թաղին երեւելի աղգայիններէն Մանուկ Մուպահեմեան և Գամիկ Հիւնքետապէյնտիկեան (նախկին տեսուչ Աղգ. Հիւանդանոցի գրասենեակին) իբր խորհրդական օգտակար եղած են թաղին, մանաւանդ տաճիւնը, որ թաղային պաշտօններ վարած ըլլալով՝ Ղալաթիա և Բերա, մեծ փորձառութիւն ունեցած է, ուրկէ օգտուած է Գուրու-Չէշմէի թաղն ալ:

1880ին, թաղական խորհրդոյ անդամ մշտ. Յովակիմ Նահապետեան Աւագ սեղանին վրայ վառուելիք տարեկան մը մոմերը հուրած է, որ օրհնութեամբ կը յիշատակուի այսօր: Այս շրջանին նոր դաստիարակ մը՝ Մանկավարժ Ալիքսան անուն պատուելի մը պաշտօնի կոչուած է:

1881ին, Գուրու-Չէշմէ տապնջավայրը եղած է Սոյ Տ. Մկրտիչ Կաթողիկոսին, որ Պոլիս եկած էր Պատրիարքարանի հետ իրաւասութեան ծանր խնդր մը լուծելու նպատակով: Տ. Մկրտիչ Քէֆսիղեան Կաթողիկոսութիւնը վարչականապէս անկախ հոչակիլ կ'ազէր Պոլսոյ Պատրիարքարանէն, և այս ուղղութեամբ իր կատարած դիմումները պահ մը յաջողեցան, ու հողելոյս Տ. Ներսէս Պատրիարք ասկէ վրդովուած՝ ծանօթ աղգայիններու օժանդակութեամբ աշխատեցաւ ետ կեցնել: Բայց օր մըն ալ Տ. Մկրտիչ Կաթողիկոս մեկնեցաւ Պոլսէն, իրեն հետ տանելով Գուրու-Չէշմէի վարժարանի ընդհ. դաստիարակ Պ. Յովնանէս Պէրպէրեանը, զոր ձեռնադրեց Ներսէս Վրդ. անունով և ճարտարապետ Տօնիկի զուակը՝ որ կոչուեցաւ Եղիշէ Վրդ. Գալֆաեան: Առաջինը շուտով դարձաւ իր ծննդավայրը, Գուրու-Չէշմէ, իսկ Բ.ը տառջնորդական պաշտօններ վարեց Մարաշի և Էնկիւրիի մէջ:

1883ին, նոր թաղականութիւն մը ընտրուած է հետեւեալ անձերէն. Միքայէլ Մատթէոսեան (ատենապետ), Ա. Բէրտէճեան (ատենադպիր), Պ. Գարամանեան (գանձապետ), իսկ Մկրտիչ Հիւսճեան խորհրդական եղած է: Այս շրջանին Տիրացու Պաղտիկ Թիւլպէնտեան անուն ուսուցիչ մը պաշտօնի կոչուած է: 1885ին, Համբարձում վարժապետ Գրիգորեան անուն դաստիարակը պաշտօնավարած է երկար տարիներ և հասցու-

ցած՝ բազմաթիւ աշակերտներ, որոնք լաւ յիշատակներ պահած են նոյն դաստիարակէն: Այս թուականին առաջին անգամ ըլլալով՝ մնայուն ուսուցչուհի կարգուած է Օր. Աղաւնի Համբիկեան:

1884 Մայիս 13ին, Տ. Ներսէս Վարդապետ Պէրպէրեանի նախագահութեան տակ, նոր թաղականութիւն մը կ'ընտրուի հետեւեալներէ. Տիարք՝ Միքայէլ Մատթէոսեան (ատենապետ), Յովհաննէս Թուղլաճեան (ատենադպիր), Յովհաննէս Գալուստեան (գանձապետ), Մաքսուտ Ալթունեան, Մուրատ Խաչատուրեան և Սարգիս Իսրայիլեան: Սոյն թաղական խորհուրդը իր պաշտօնը կանոնաւորապէս կը շարունակէ ամբողջ շրջան մը՝ մինչեւ 1889 թուականը և կը վարէ թաղին գործերը լոկի միջիկ ու կը կատարուի նոր բնարութիւն, որուն հետեւանքով պաշտօնի կոչուող թաղական խորհուրդոյ ղեկանը կը կազմուի հետեւեալ կերպով. Տիարք՝ Գաբրիէլ Գ. Կիւմիւշճեան (ատենապետ), Ս. Գ. Արապեան (ատենադպիր), Մ. Հիւսէյինճեան (գանձապետ): Այս թաղական խորհուրդը կը պաշտօնավարէ երեք տարի և կը հրամարի 1892 ապրիլի սկիզբը, ուր եկեղեցւոյ քարոզիչ Տ. Գրիգորիս Արքեպիսկոպոս Յովհաննէսեանի նախագահութեան ներքեւ՝ նոյն տարւոյ Ապրիլ 21ին, նոր ընտրութիւն կը կատարուի և թաղական խորհուրդի անդամ կ'ընտրուին Տիարք՝ Սրապ Ալթունեան (ատենապետ), Ս. Գ. Արապեան (ատենադպիր), Տ. Տամատեան (գանձապետ) և Գաբրիէլ Սաֆրաճիեան:

Այս թաղականութեան օրով Ս. Թարգմանչաց վարժարանը աւելի կանոնաւոր վիճակի մը հասցնելու համար, 1894ին, մասնաւոր հոգաբարձութիւն մը կազմուած է, որուն անդամներն են. — Տիարք Գրիգոր Սաֆրաճիեան, Գաբրիէլ Երկանեան, Կարապետ Տամատեան:

Յարութիւն Փափաղեան և Սիմոն Պէշիկթաշլեան:

Այս թաղականութեան օրով, նշանակութեան արժանի է Պէպէքի դերմանական որբանոցը, ուր դաստիարակուած են յիսունէ աւելի հայ որբեր՝ տնօրէնութեամբ գերմանացի Բասթիս-Պրոքսի:

Հոգեւոյս Օրմանեան Պատրիարք մեծապէս հետաքրքրուած է սոյն Որբանոցի ուղղութեամբ և որբանոցին տաներէց նշանակած է Գուրու-Չէլմէի Երեւման Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ աւագերէց Տ. Սուքիաս Պալքեանը, որ իր շարաթական այցելութիւններով, հայ որբերուն աւանդած է անձնութեամբ մեր եկեղեցական գիտելիքները: Տ. Օրմանեան Պատրիարք յանձնարարած է ամէն կիրակի որբերը բերել Երեւման Ս. Խաչ Եկեղեցին, ուր դպրութիւն ալ կատարած են, մասնաւոր տնական օրերուն, յուզիչ կերպով: Որպէսզի որբեր ստանը մայրենի լեզուի մէջ ալ զարգանային, երկու տեք հաւանութեամբ՝ հայ լեզուի ուսուցիչ կարգուած է Գուրու-Չէլմէի Ս. Թարգմանչաց վարժարանի դաստիարակ-ուսուցիչ Համարձում Գրիգորեան և «Շիրքէթի Հայրէյէ»ի հաշուակալութեան ղեկանի պաշտօնեայ՝ Լեւոն Ճիզմէճեան, որոնք կանոնաւորապէս կատարած են իրենց պաշտօնները:

Այս գերմանական որբանոցին մէջ խնամուող ու դաստիարակուող հայ որբուկներուն մասնաւոր առողջական ու հոգատարական գործերով զբաղելու համար, Թաղական Խորհուրդը երեք օրիորդներէ կազմուած խնամատարական մարմին մը պաշտօնի հրաւիրած է, ինչպէս նաև թաղին ծանօթ բժիշկներէն Տրք. Հրանտ Չալեանը՝ որ անձնութեամբ յաճախած ու դորմանած է հիւանդագին որբերը: Հոս կ'արժէ յիշատակել այս շրջանի թաղական խորհրդոյ, աւագերէց Տ. Սուքիաս

Պալըզգանի, ուսուցիչ Համբարձում Գրիգորեանի և
Լեւոն Ճիզմէճեանի, ինչպէս նաեւ Տքթ. Հրանտ Զալ-
եանի և խնամակալ օրիորդներուն ջանքերը, զոր շը-
ռայլած են Պէպէքի գերմանական որբանոցի հայ աշա-
կերտներուն բարոյական, ուսումնական ու ֆիզիքա-
կան զարգացման մասին:

ՏՕՔԹ. ՀՐԱՆՏ ԶԱԼԵԱՆ
(Թաղին անձնուէր քմիշկներէն)

Մինչեւ 1898 բարեօք կերպով պաշտօնավարող
սոյն թաղականութեան օրով, հոգելոյս Տ. Օրմանե-
ան Պատրիարքի նախաձեռնութեամբ Ս. Խաչ ե-
կեղեցւոյ հիմնադիր մեծանուն բարեգործ Պատրիարք
Տ. Զաքարիա Կաղզուանցի Փողոզեանի մահուան հա-
րիւրամեակին ութիւ, 1899ին մեծ հանդիսութեամբ
կատարուած է անոր յիշատակը անմահացնող սգահանդէս

մը, ուր հոգելոյս Օրմանեան Պատրիարք Տ. Զաքարիա
Պատրիարք Կաղզուանցի պանծացումը կատարած է
անոր համար որ՝ մանուանդ Արմաշու Դպրեվանքին
վանական միաբնակութեան և ուսումնական հաստա-
տութեան մը վերածուելուն սկզբնապատճառ եղած է
1797ին: Այս հարիւրամեայ Յորեկանին տօնակատա-
րութենէն մէկ շաբաթ առաջ, Յարութիւն Ամիրա Եր-

ԵՐԵՒՈՒՄ ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ թաղականութեան ազնիւ
ու պատուական նախկին մէկ տոհմապետը՝ ծանօթ սեղանաւոր
(Տե՛ս իր մասին էջ 77)

կանեանի և Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ հիմնարկու-
թիւնը թելագրող Տ. Ստեփաննոս Աղաւնի Ս. Պատ-
րիարքին հոգեոց ի հանդիստ՝ հանդիսաւորապէս պա-
տարագ մատուցած է նախկին Պատրիարք հոգելոյս
Տ. Խորէն Արքեպիսկ. Աշրգեան՝ մասնակցութեամբ
Կ. Պոլսոյ բարձրաստիճան եկեղեցական դասուն:

1898-ին մինչև 1903-ի շրջանին, թաղականութիւն կ'ընեն Մկրտիչ Տամատեան (Ատենապետ), Սարգիս Արապեան (Ատենադպիր), Անտոն Բիտէճեան, Անտոն Ղուկասեան և Նշան Զարֆեան, որոնք ղեկավարին օրէնք, որի իրոյն կ'աշխատին կանգուն պահել Երեւանի Ս. Խաչ Եկեղեցին ու վարժարանը:

1903-ին, առժամեայ թաղականութիւն մը կը կազ-

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐՎԱՐՈՒՇ

մուի, որուն ատենապետած է Սեպուհ Նաւասարդեան (Ատենապետ) և Նշանաւոր գրածուլիչ՝ հանգուցեալ Խաչիկ Գէորգեան (Ատենադպիր), որ մանաւանդ իր անձնութեամբ մեծապէս օգտակար եղած է այս և ուրիշ շրջաններուն մէջ, որոնց յիշատակութիւնը պիտի ընենք իր կարգին, Յարութիւն Գարագուշ (գանձապետ), Մանաս Բէխեան և Միքէ Շահնազար:

Այս առժամեայ թաղական խորհուրդոյ կարճ պաշտօնավարութենէն յետոյ, ընտրուած է կարող ու անձնուէր տարրերէ կազմուած թաղականութիւն մը, հետեւեալներէ՝ Երեւում Փափազեան(*) (Ատենապետ), Մինրան Ճոպեան (Ատենադպիր), Յարութիւն Գարագուշ (Գանձապետ), Մանաս Բէխեան և Միքէ Շահնազար (հանրաժանութիւն թեկադրոյ): Այս թաղականութիւնը, որ մինչև 1905, երկու տարւոյ ընթացք մը լսելորած ու թաղեցիներուն համակրութիւնը վայելած է, հրաժարելով վերընտրուած է ունենալով նոր ոյժ մը՝ յանձին Տիար Տիգրան Խ. Օհանեանի, որ այդ թուականին կորովի ու զարգացած շատ լուրջ երիտասարդ անձ մըն էր, ատենադպիր ընտրուած է, որու շնորհիւ գտած ենք այսօր կանոնաւոր պատրաստուած արձանագրութեան տոմար մը, ուրկէ կրցած ենք քաղել կարեւոր տեղեկութիւններ: Սոյն կարող թաղականութեան ամբողջ շրջան մը տեւող պաշտօնավարութեան ընթացքին եկեղեցւոյ պայծառութեան ու վարժարանին յառաջդիմութեան համար խիստ կարեւոր կարգադրութիւններ եղած են. այսպէս Ս. Թարգմանչաց փայտաշէն վարժարանը, որ երկար տարիներու մէջ, խարխուլ վիճակ մը ստացած էր և հիմնական նորոգութիւն չէր տեսած, ի հիմանէ կը նորոգուի, դասարաններու բաժանումներ կը կատարուին. եկեղեցապատկան երկու շէնքե-

(*) Երեւում Փափազեան եղած է նաեւ 1880ական թուականներուն, Սկիւտարու Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ թաղականութեան ատենապետ, հոգեւոյժ Ս. Ս. Մատթէոս Բ. Կաթողիկոս Իգմիւրլեանի քարոզչութեան օրով, որ ատեն իր ընկերներուն Պապիկեանի, Միհրան Սէթեանի, հաշուազէտ Թորգոմեանի հետ, Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ պայծառութեան եւ ձմեռան նախկին բարեհամբաւ վարժարանի յառաջդիմութեան համար մեծապէս օգտակար եղած է:

ըստ ներքին և արտաքին մասերը կը նորոգուին, նաև թաղական խորհրդարանը և վրայի սրահը, որ այդ թուականներուն քարոզիչներու յատկացուած էր, ներկայանալի վիճակի մէջ կը դրուին ու վերջինը Ման-

ՄԻՔԷ ՀԱՆՈՒՆԻ

(Հանրածանօթ բեկարոյժ) (Տե՛ս իր մասին էջ 78)

կապարեկի բաժին կ'ըլլայ, որ այսօր Կոմիտասեան Երզնաստեմբի սրահն է: Եկեղեցւոյ տանիքը և հինցած պատուհաններն ալ բոլորովին կը նորոգուին, եկեղեցին ու վարժարանը հրդեհէ պահպանելու համար Երեւոմ Փափաղեանի կողակից Տիկին Էլզիա Փափաղեանի ծախքով՝ լերան մասալքի ջուրը մինչև եկեղեցի կը բերուի, ինչպէս նախապէս դրուած է:

Այս կարող թաղականութեան օրով, ասկէ ճիշդ երեսուն տարի առաջ, հասոյթի անբաւականութեան

պատճառաւ, Երեւոմ Ս. Խաչ եկեղեցւոյ քարոզիչ հանգուցեալ Տ. Գրիգորիս Սրբաղան Յովհաննէսեանի նախագահութեան ներքե՝ դանձանակի Մասնախումբ մը կը կազմուի, որուն Բ. Նախագահ ընտրուած է Ժանօթ օրէնսդէտ՝ Տիար Լեւոն Զիվէր Կարապետեան, իսկ առաջին ատենապետ՝ Տիար Գառնիկ Գափումա-

ՏԻԳՐԱՆ Խ. ՀԱՆՈՒՆԻ

(Շինուածանիւթի ծանօթ վաճառական եւ Գում-Գափըլի չորս միացեալ թաղերու Աղքատախնամի նախկին ատենադպիր)

ձեան, ատենադպիր՝ Տիար Թադիկ Գաբազուշ, որուն հրաժարումով նոյն պաշտօնին կոչուած է Տիար Սեպուհ Նաւասարդեան, գանձապետ Տիար Հրաչեայ Պօղոսեան, իսկ խորհրդական ու կազմակերպիչ Տիար Անտոն Օհանեան: Սոյն գանձանակի Մասնախումբի միւս անդամներն են Տիարք՝ Անտոն Ե. Փափաղեան, Արշակ Սէֆէրեան, Արտաշէս Պատմաճեան Եղուարդ Շահնաշար, Երուանդ Գասապեան, Հայկ Զէվիքեան (հսկիչ),

Հրանտ Մինէճեան, Հրանտ Զարֆճեան, Մարտիրոս Փափաղեան, Մկրտիչ Տ. Աբրահամեան, Ստեփան Կարապետեան, Վահագնապետ Փափաղեան և ուրիշներ, որոնք շատ արդիւնաւոր գործունէութիւն մը կ'ուսենան:

Թաղ. Խորհուրդը սոյն կորովի ու ժրաջան երիտասարդութիւնէն կազմուած զանձանակի Մասնախումբին կը յանձնէ նաեւ վարժարանին հոգաբարձութիւնը, որ ոգի ի բոլին աշխատելով՝ վարժարանի բարեկարգ վիճակի մէջ կը գնէ, մանաւանդ Մանկապարտէզի բաժինին նոր զարկ մը կուտայ, իսկ Թուրք լեզուի ուսուցչութիւնը անձնութիւններու ձեռնհասօրէն կը կատարէ Տիար Լեւոն Զովէր պէյ Կարապետեան: Սոյն բանիմաց թաղականութիւնը քսան երկու անդամներէ բաղկացեալ Դպրաց Դաս մը կը հաստատէ, որուն Դպրապետ կ'ընտրուի վարժարանին բազմամեայ գոտարարակ-ուսուցիչ և երաժշտապետ հանգուցեալ Համբարձում Գրիգորեան, որով եկեղեցական երգեցողութիւնները կը կանոնաւորուին և այս թուականէն սկսեալ ամէն տարի Ս. Նշան եկեղեցւոյ հիմնադիր՝ Տ. Զաքարիա Պատրիարք Կազմուանցիի, Ս. Խաչ եկեղեցւոյ բարերար Յարութիւն Ամիրա Երկանեանի և բոլոր սատարողներու հոգիներուն ի հանգիստ՝ վերաբերմամբ եպիսկոպոսական հանդիսաւոր պատարագ և հոգեհանգստեան պաշտօն կը մատուցուի:

Երեւում Փափաղեանի թաղականութեան փայլուն շրջանին՝ 1908ին կը յաջորդէ նոր թաղականութիւն մը հետեւեալ ծանօթ անձերէ կազմուած՝ Տիարք Ա. Մանուէլեան, Աշոտ Պաղտիկեան, Արամ Պետրոսեան, Լեւոն Մինէճեան, Մանաս Բէրսեան, Նշան Ալիքսանեան և Սեփոն Սիրուն: Սակայն այս զօրաւոր կազմը հազիւ տարի մը կը պաշտօնավարէ և 1909ին, պաշտօնի կը կոչուի առժամեայ թաղականութիւն մը, որ կազմուած է հետեւեալ ծանօթ անձերէ՝ Տիարք Խաչիկ

Ֆէսճեան (ատենապետ), Խաչիկ Խանճեան (ատենադպիր), Սեփոն Սիրուն (գանձապետ), Միքէ Շահնազար, Մկրտիչ Ալիքճեան, Յակոբ Խոստիկեան, Պարթև Յակոբեան և Սուրէն Յակոբեան: Սոյն առժամեայ Թաղական Խորհուրդը լաւագոյն գործ մը կը տեսնէ 1909ին, ընտրութեամբ պաշտօնի վրայ բերելով ընտիր Թաղականութիւն մը, որ կազմուած է հետեւեալ կերպով՝ Տիարք Պարթև Յակոբեան (ատենապետ), Խաչիկ Ֆէսճեան (ատենադպիր), Մանաս Բէրսեան (գանձապետ) և Սուրէն Յակոբեան և որ պաշտօնավարած է մինչև 1912, օգտակար հանդիսանալով թաղին, պահպանելով Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ պայծառութիւնը և Ս. Թարգմանչաց վարժարանի յառաջդիմութեան զարկ տալով, մանաւանդ մանկապարտէզի բաժնին, որուն կանոնաւորման համար աշխատած է Տիկին Պարթև Յակոբեան, որ նախաձեռնարկ եղած է արդիականացնելու փոքրիկներու այս յարկը՝ Ծրօնակեան դրութեան համաձայն: Այս շրջանն ալ թաղին բարգաւաճ շրջաններէն մէկը եղած է ու վարժարանին յառաջդիմութեան համար հետեւեալներէ հոգաբարձութիւն մը կազմուած է. Տիարք՝ Անտոն Փափաղեան, Բարսեղ Արապեան, Թորոս Բիւրքճեան, Հրանտ Սաֆրաճեան, Մարգար Հայրապետեան և Օնիկ Գարանֆիլեան: Սոյն Հոգաբարձութիւնը Ս. Թարգմանչաց վարժարանը Ուսումնական Խորհրդոյ կազմական կանոնադրին համաձայն վարած է:

1907ին, Երեւում Փափաղեանի թաղականութեան անդամներն են՝ Տիարք Տիգրան Խ. Օհանեան և Լեւոն Մինէճեան յատկապէս վարժարանական գործերով զբաղած են:

ՀԱՅ ՏԱՌԵՐՈՒ 1500 ԱՄԵԱԿԸ

1912 Մայիս 27ին, եկեղեցւոյ քարոզիչ Տ. Գեղամ Վրդ. Թէվէքէլեանի նախագահութեան ներքեւ, նոր ընտրութիւն կատարուելով հետեւեալները թաղական ընտրուած են. Տիարք՝ Պարթև Յակոբեան (ատենապետ), Խաչիկ Ֆէսճեան (ատենադպիր) և Սուրէն Ա. Յակոբեան (գանձապետ): Սոյն շրջանի ժրաջան թաղականութեան յիշատակելի դործն եղած է հայ տառերու գիւտին անմահ հեղինակ Սահակ-Մեսրոպի հազար հինգ հարիւրամեակի տօնակատարութիւնը, որ տեղի ունեցած է 1913 հոկտ. 12ին՝ շաբաթ գիշեր, Լեւիթի թատրոնը, որու բարեգարգութեան աշխատած է տեղւոյն զարգացած երիտասարդներէն կազմուած կարգադիր մասնախումբ մը, որ գեղեցիկ գաղափարը ունեցած է օթեակներուն վրայ ճաշակաւոր կերպով կարմիր կտաւի վրայ կաւիճով գրելու Մեսրոպեան այբուբենը՝ ելեկ տրական լոյսերու մէջ ուղղելով զայն: Թատրոնին արտաքինն ու ներքինը թրքական դրօշներով զարդարուած է և խուռն բազմութեան ներկայութեան բանախօսած է թաղին քարոզիչը՝ Տ. Գեորգ Ծ. Վրդ. Իւրանոսեան (նախկին դաստիարակ-ուսուցիչ Ս. Յակոբայ որսանոցին), Բրոֆ. Արրահամ Տէր Յակոբեան և Տիար Միհրան Ճէճիղեան, հայ տառերու չքնաղ գիւտը դրուատելով: Այս առթիւ Կոմիտասեան երգչախումբը գեղեցիկ երգեր երգած և թատերական մասնախումբն ալ քանի մը տեսարաններ ներկայացուցած է: Իսկ հետեւեալ կերակի առաւօտ, քարոզիչ Հայր սուրբը յա-

տուկ Ս. պատարագ մատուցած և գեղեցիկ քարոզով մը պանծացուցած է հայ տառերու անմահ հեղինակ Սահակ Հայրապետը և Մեսրոպ Վարդապետը, մանաւանդ այս վերջինը՝ տաղանդաւոր և անզուգական Վարդապետը, որ հայ տառերու գիւտին մէջ մեծագոյն աշխատութիւնը ունեցած է, քաջալերուած Սահակ Հայրապետէն:

Տիար Պարթև Յակոբեանի թաղականութեան փայլուն շրջանը կը տեսէ մինչև 1914, ուրկէ վերջ յունիս 1ին, նոր ընտրութիւն կատարուած է եկեղեցւոյ Աւագ երէց՝ Տ. Սուքիաս Պալքեանի նախագահութեամբ և հետեւեալները թաղական խորհրդոյ անդամ ընտրուած են. Տիարք՝ Խաչիկ Գեորգեան (ատենապետ), Արրահամ Աւագեան (ատենադպիր), Միհրան Աճէմեան, Մկրտիչ Համամճեան և Պարթև Յակոբեան:

Ընդհանուր պատերազմի դժուարին շրջանին, սոյն թաղական խորհրդոյ աննկուն ատենապետը՝ հանդուցեալ Գեորգ Խաչիկեան պատնէշին վրայ մնալով՝ անոր օժանդակած է թաղին ծանօթ ժրաջան երիտասարդներէն Տիար Անտոն Օհանեան, որոնք կողք կողքի մեծապէս օգտակար եղած են թաղին և օժանդակութիւն գտած են անոր երեւելիներէն, որոնց մէջ կը յիշուի ի մասնաւորի ծանօթ վաճառական Տիար Տէյիրմէնճեան և ուրիշներ: Այսպէս մինչև 1918, այս երկու յարատեւող անձերու շնորհիւ եկեղեցին ու վարժարանը կանգուն կը մնան:

1918—1921 շրջանին թաղականութեան պաշտօն կը վարեն Տիարք՝ Սամուէլեան (ատենապետ) ու Հրաչա խաչեան (ատենադպիր), որոնք անձնուէր գործունէութիւն մը ցոյց կուտան իրենց նախորդներուն պէս:

ԶԻՆԱԴԱԴԱՐԻՆ ՇՐՋԱՆԸ

Ե Ի

ԳՈՒՐՈՒ. ՉԷՇՄԷԻ ՄԵԾ ՀՐԴԵՀԸ

Զինադարարի շրջանին, Առնալուտքէօյի Սարաֆ-
Պուրնու կոչուած թաղը՝ Կարաթէոտորի փաշայի բնա-

ԽԱՉԻԿ ԳԷՈՐԳԵԱՆ

(Հանրածանօթ գրածուիչ էւ անձնուէր ատենապետ նախորդ
թաղական խորհրդոյ՝ Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ)

Կտրանէն հրգեհ մը կը ծագի և հովին սաստկութենէն
երեք թեւերու բաժնուելով՝ բոլոր հայ երեւելիներու
ծովեզերեայ բնակարանները, Տիւղեաններու ապա-

րանքը, ինչպէս նաև Քիւրքճիխանլեռններու, Կիւ-
միւշճիւ Կարրիէլի, Միքէ Շահնուղարի և ուրիշ շատ մը
հայերու տուները Գուրու-Չէշմէի մէջ, հրոյճարակ
կ'ըլլան:

Հրգեհի պահուն, եկեղեցիի շուրջը կը հաւաքուին
ատենապետ հանգուցեալ Սաչիկ Գէորգեան, Տիար Ան-

ՀԱՄԱՐԱՐԶՈՒՄ ԶՈՒՀԱՃԵԱՆ

տոն Օհանեան և Առնալուտքէօյի ծանօթ հայ նպարա-
վաճառ Համարձոււմ Չուհաճեան՝ իր աչկերտներով և
ուրիշներ, որոնք հրգեհի վայրը՝ Սարաֆ Պուրնու կը
փութան, Այա Նուֆրիի լերան ճամբով, ըստ որում
միւս ճամբաները զինուորական շղթայով գոցուած էին:
Նոյն միջոցին կ'այրէր ողբացեալ գրածուիչ Սաչիկ
Գէորգեանի բնակարանը. բայց երբ ան կը տեսնէ որ
բարեկամներու խումուն բազմութիւն մը կ'ուզէ իր

տունը ազատել, կը գոչէ. «Ա՛հ, սիրելի բարեկամներս, մի՛ նայիք իմ տանս և կալուածներունս, ջանացէք եկեղեցին և վարժարանը փրկել, ինձի անոնք պէտք են, ինչ ընենք Տէրը այսպէս է կամեցեր»։ Այս խօսքերով անձնուէր ատենապետը ինքզինքը և իր ընտանիքը բոլորովին մոռցած՝ կը խրախուսէ իրենց օգնութեան փութացողները, որպէսզի իրենց բոլոր ջանքը եկեղեցին ու դպրոցը աղատելու նուիրեն։

Այս տհաճ իրադեպին լափիլզող ճիւղային բոցերէն դերմարդկային ճիգերով և անձնուէր ջանքերով եկեղեցին ազատելու պատճառ կ'ըլլայ Տիար Համբարձում Չուհաճեան, որ տեղւոյն ոստիկանութեան և ամբողջ հայ հասարակութեան գնահատանքին ու երախտագիտութեան արժանացած է։

Այս հրդեհէն կ'այրին եկեղեցւոյ երկու դուռները, տանիքին մէկ մասը միայն, յարակից երկու փայտաշէն կալուածները ու մեծապէս կը վնասուի վարժարանին չէնքը։ Սակայն թաղեցիին բարեջան օժանդակութեան շնորհիւ, եկեղեցւոյն երկու դուռները իսկոյն երկաթեայ կը չինուին, տանիքը կը նորոգուի, որով եկեղեցասէր ժողովուրդը չի զրկուիր իր սիրեցեալ աղօթատեղիէն։

Իսկ եկեղեցւոյ զանգակատունը, որ հրդեհէն մեծապէս վնասուած էր ու վտանգ կը սպառնար, կը վերաշինուի համակ երկաթեայ՝ ծախքովը թաղին բարեսէր ազգայիններէն՝ Տիար Կարապետ Հալոճեանի, որ ամէն առիթով նիւթապէս կ'օժանդակէ Երեւման Ս. Խաչ Եկեղեցիին պայծառութեան ու Ս. Թարգմանչաց վարժարանի յառաջդիմութեան։ Այս տոթիւ պէտք է յիշատակել այս բարեսէր անձնաւորութեան բարեպաշտուն հի՛ ազնուունի Տիկին Տիգրանուհին, որ եկեղեցիին եւ ինքնակոյն ջահերը ամբողջ իր կազմածներով, մա-

սամբ իր ծախքով և մնացեալն ալ հանգանակութեամբ,

Երեւման Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ արդի զանգակատունը

յաջողած է գետեղել, այսպէս օժտելով եկեղեցին Լուսավարութեան նորագոյն դրութեամբ։

**ԳՈՒՐՈՒ-ՉԷՄԷ, ԱՌՆԱՒՈՒՏՔԻՅՅ
ՈՒ ՊԵՊԷՔԻ ՄԻԱՅԵԱԼ ԹԱՂԵՐՈՒՆ
ՀԱՅԱՆՈՒՅՐ ՈՐԲԱՆՈՅԸ**

1918 Պեկտ. 25ին, Գուրու-Չէմէ, Առնապուտքէօյ,
Պէպէք Հայանուէր Միու թեան նախաձեռնութեամբ

ՏԻՎՐԱՆ Պ. ՕՀԱՆԵԱՆ

(Որ իր նուիրատուութեամբ ծանօթ է թաղին ու յարգուած անկէ)

Հայացուէր Որբանոցը բացուած է, որուն հոգածու-
թիւնը ստանձնած է նոյն Միութեան գործադիր ժողով-
ւը, իրեն օժանդակ ունենալով տիկնաց խնամակալու-

թիւն մը, հետեւեալ տիկիններէն կազմուած. Տիկիններ՝
Պարթև Յակոբեան, Արշալոյս Պոյաճեան (ղաւստը Երե-
ւոմ Փափազեանի), Կ. Հայաճեան ու Զարուհի Արապ-
եան, իսկ Տնարք՝ Լեւոն Զիվէր պէյ Կարապետեան,
Նաչիկ Թարաքճեան, Կարապետ Հայաճեան, Կոպեռնիկ
Գալաֆեան, Ս. Թարգմանչաց վարժարանի նախկին
օգտաւատ տնօրէն՝ Համբարձում Տատեան, Ճիւմպիւշ-

ՀՐԱՆՏ ԽԱՆՃԵԱՆ

Ծանօթ համարակալ եւ նախկին ա-
տենապետ թաղ. խորհրդոյ Երեւան
Ս. Խաչ եկեղեցւոյ (տե՛ս իր ժամին թաղ. խորհրդոյ անդամ Երեւան Ս.
Խաչ եկեղեցւոյ

(էջ 90)

ՏԻՎՐԱՆ ՍԵՓՈՆ ՍԻՐՈՒՆ

եան եղբար, Յովհաննէս Փափազեան, Պարթև Յակոբ-
եան, Սեփոն Սիրուն եւ Ա. Բիւրքճեան, որոնք բերած
են իրենց նիւթական ու բարոյական լայն աջակցու-
թիւնը Լիւթեան Գործադիր Ժողովին պատենապետ
եղած է Տիար Թ. Տ. Սպանկեան (ապենապետը), Տիար

Կարապետ Ալլըճեան, իսկ հաշուակալ՝ Տիար Գաբրիէլ Յ. Համբարձումեան:

Որքանոցը ունեցած է 85 մանչ և 150 աղջիկ սաներ, կանոնաւոր մանկապարտէզ, նախակրթարան՝ երեք դասարանով ու արհեստական բաժինով: Վարչական և ուսուցչական պաշտօնէութենէ զատ, որքանոցը ունեցած է իր այցելու ուսուցիչներն ու բժիշկը: Որքանոցին պիտոճէն եղած է ամսական շուրջ 850—900 ոսկի, որուն 400 ոսկին խնամատարութիւնը հոգացած է, 200—250 ոսկին նուիրատուութենէ ու զանազան ձեռնարկներէ գոյացած է, իսկ ամսական կանոնաւորապէս 150 ոսկի վճարած է Տիար Տիգրան Պ. Օհանեան, որ ստանձնելով 30 որբերու ամբողջ հոգատարութիւնը: Մնացեալ 100 ոսկին ալ Միութեան ջանքերով հայթայթուած է թաղին մէջ:

Տիար Միհրան Աճէմեան ալ այս Որքանոցին մեծապէս սատարած է: Միութեան Տնօրէն խորհուրդը Տիար Տիգրան Պ. Օհանեանի իրեն պատուակալ անդամ ընտրած է, անմոռանալի յիշատակ մը ապահովելով անոր: Ասկէ զատ ան նորոգած է նաև վարժարանի շէնքը, որ Ընդհ. Պատերազմի, զինադողարի չրջաններուն մեծապէս մնաստած էր:

* 1923ին, նոր թաղականութիւն մը կ'ընտրուի, որուն ատենապետած է ծանօթ հաշուակալ և հեղինակ Տիար Հրանտ խանճեան, իսկ ատենադպիր եղած է Տիար Կարապետ Ալլըճեան ու գանձապետ՝ Տիար Միհրան Աճէմեան: անդամներն են Տիարք՝ խաչիկ Թարաքճեան, Կոպեռնիկ Գալաֆեան, Սեփոն Սիրուն և Սիմոն Զիլինկիրեան, որոնք երկու տարի կանոնաւորապէս մատակարարած են եկեղեցին ու վարժարանը, ընդհանուր գոհունակութեան մէջ: Հրաժարածներու տեղ, յետոյ անդամ կ'ընտրուին Տեարք՝ Լեւոն Արղուման, Յակոբ Հովուեան և Ռուբէն Հիւսեան:

1925ին նոր թաղականութիւն մը պաշտօնի կուգայ հետեւեալներէն կազմուած՝ Տիարք Յակոբ Հովուեան (ատենապետ), Կարապետ Ալլըճեան, Կոպեռնիկ Գալաֆեան և Սեփոն Սիրուն:

1926 Յուլիսին, նոր ընտրութիւն կը կատարուի և հետեւեալ անձերը թաղական կ'ընտրուին: Տիարք՝ Յարութիւն Երամեան (ատենապետ), Զարեհ Սարրեան (ատենադպիր), Հրանտ Պէնկլեան (գանձապետ), Աւետիս Քիւրքճեան, Թովմաս Պէօրէկեան, Կոպեռնիկ Գալաֆեան և Կարապետ Մըխճեան, որոնք կատարեալ Գալաֆեան և Կարապետ Մըխճեան, որոնք կատարեալ համերաշխութեամբ տարի մը կը պաշտօնավարեն, համերաշխութեամբ Տիար Յարութիւն Երամեան և Թովմաս Պէօրէկեան իրենց զբաղումներուն պատեան և Թովմաս Պէօրէկեան իրենց զբաղումներուն պատեան կը հրաժարին ու Տիար Կարապետ Մըխճեան ատենապետ կ'ընտրուի և Տիար Մանուկ Բիւսֆիլճեան ատենադպիր կ'ընտրուի: Սոյն ձեռնհաս անձերէ անդամութեան կը կոչուի: Սոյն ձեռնհաս անձերէ կազմուած թաղական խորհուրդը մինչև 1930 կը պաշտօնավարէ և մանաւանդ կրթական գործին մեծ զարկ կուտայ:

1930ին ընտրուած թաղականութիւնը հետեւեալ անձերէն կազմուած է, Տեարք՝ Կոպեռնիկ Գալաֆեան (ատենապետ), Նշան Պոյաճեան (ատենադպիր), Սեփոն Քիւրքճեան (գանձապետ), Աւետիս Քիւրքճեան, Թովմաս Պէօրէկեան, Լեւոն Սարրեան և Կարապետ Սօլախեան, որոնք չորս տարի անընդհատ բարեօրէն կերպով կը պաշտօնավարեն, մանաւանդ կը ջանան վարժարանը պահել, իրեն կանոնաւոր նախակրթարան և Երեւանի Ս. Սալ զարաւոր ու պատմական եկեղեցի նորոգութեան հարցը իրենց խորհրդակցութեան գլխաւոր առարկան կ'ընեն, որով ընդհանուր թաղայայտ օգտակար գաղափարին շուրջ կը հաւաքուի:

ԱՐԴԻ ԹԱԿԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ԿԱԶՄԸ
Արամ Չնոողեան (ատենադպիր), Յարութիւն Երամեան (ատենապետ), Մանուկ Յարութիւնեան, Կարապետ Խաչիկեան (գանձապետ) եւ Օննիկ Ահարոնեան
Բոլոր իրաւորները կը վիճակի ներկայ թաղական խորհրդոյ, որ իր պաշտօնին սկսած Թրէն իսկ, կը ձեռ-

նարկէ սոյն կարեւորագոյն գործին ու կը յաջողի շնորհիւ թաղեցիներուն քարհսէր ու անձնուէր օժանդակութեան:

1934 ժետր. 2ին, հինգ ձեռնհաս-ժանօթ անձնաւորութիւններէ կազմուած առժամեայ թաղական խորհուրդ մը պաշտօնի կը կոչուի, որուն կ'անդամակցին Տետրք՝ Յարութիւն Երամեան (ատենապետ), Արամ Չնոողեան (ատենադպիր), Կարապետ Խաչիկեան (գանձապետ), Մանուկ Յարութիւնեան եւ Յովհաննէս Ահարոնեան:

Սոյն թաղական խորհուրդը իր գործադրելի ծրագրին մէջ առած է հետեւեալ չորս որոշումները. 1. Կատարել հանդիսաւորապէս Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ Յորելեանը, այս առթիւ հրապարակ հանելով Յիշատակարան-Մատենաս, որ կը բովանդակէ իր մէջ սոյն պատմական թաղին անցեալ կեանքը: 2. Նորոգել եկեղեցւոյ եւ յարակից շէնքերուն հին ու փլուզած մասերը, ամբողջովին ձեփելով ու վայելուչ կերպով ներկել տալով Տաճարին ներքինը, ինչ որ կատարուած է անձնուէր ջանքերովը նորոգութեան Մասնախումբին տտենապետ Տիար Անտոն Օհանեանի, որ ամէն օր իրրեւ տրհնատապետ հսկած է նորոգութեան գործին վրայ եւ ասկէ զատ շինուածանութիւնն ու կէս գնով գնած է Սոյն Մասնախումբի անդամներուն անուններն են հետեւեալները.

Տետրք Աճսոն Օհանեան (Ատենապետ)
Արամ Չնոողեան (Թաղ. Խորհրդոյ գանձապետ)
Յարութիւն Երամեան (Թաղ. Խորհրդոյ Ատենապետ)
Յովհաննէս Ահարոնեան (Թաղ. Խորհրդոյ տնօրէն)
Տիգրան Խ. Օհանեան (Ատենադպիր)
Քերովբէ Բլասեան (գանձապետ):

2. Մաքրել նախորդ շրջաններէ մնացած պարտքը որ առաւելագէս գոյացած է վարժարանէն, ըստ որում նախկին թաղական խորհուրդներ փափաքած են օժտել

Երեւման Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ Նորոգութեան Մասնախումբին անձնուէր Ատենապետը՝ Տիար Անտոն Խ. Օհանեան (Շինուածանիւթի ծանօթ վաճառական, որ իր գործօն մասնակցութեամբ բարենպաստակ հաստատութիւններու բերած է իր ազնիւ օժանդակութիւնը)

Թաղը կանոնաւոր նախակրթարանով մը, որ անհրաժեշտ է սոյն կեդրոնէն հեռու թաղին համար:

3. Ս. Թարգմանչաց վարժարանի կրթական, մակարդակը ըստ պաշտօնական ծրագրին և ուսումնական հրահանգին պահել իր զիւրքին ու աստիճանին վրայ,

չզրկելու համար թաղին մանկտին նախակրթութեան բարիքներէն, պահել վարժարանը իր արդի մակարդակին վրայ:

4. Օժտել թաղը վարժարանական ուրոյն չէնքով մը, իրագործելով դանձանակի Մասնախումբի նախագէս յղացած տյն ազնիւ փափաքը, որ ջարդ անգորդադրելի մնացած է և այսու թաղային սնտուկը փրկել տարեկան 350 ոսկւոյ ծախսէ մը, զոր կը վճարէ այսօր Առնաւիւտքէօյի մէջ վարձուած դպրոցական չէնքին համար:

Ուրախաօրիժ պարագայ մըն է տեսնել նախորդ Պատ. Թաղական խորհրդոյ ազնիւ ու համերաշխ գործակցութիւնը արդի թաղականութեան հետ, որ իր բարի նպատակին ու առաջադրութեանց իրագործման համար, թաղեցի և ոչ-թաղեցի ծանօթ անձնաւորութիւններէ բաղկացեալ Յորեիսնական Յանձնաժողով մը կազմած է հետեւեալ կերպով.

ԵՐԵՒՄԱՆ Ս. ԽԱՉ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՅՈՐԵԻՍՆԱԿԱՆ
ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲԻ ԱՆԿԱՄՆԵՐՈՒՆ ԽՄԲԱՆԿԱՐԸ

Տիարք՝ Կոպեռնիկ Գալաֆեան (նախորդ թաղ. խորհրդոյ ատենապետ), Միհրան Անանեան, Թորոս Ազատեան (Յորեիսնական Յանձնաժողովոյ ատենապետ), Պետրոս Կարապետեան (Յորեի. Յանձնաժողովոյ Ատենապետ), Մելքոն Ասատուր, Քերովքէ Բլատեան Յորեիսնական Յանձնաժողովոյ (գանձապետ) Ս. Գեւորգեան (նախորդ թաղ. խորհուրդի անդամ), Աւետիս Քիւրքեան (նախորդ թաղ. խորհուրդի անդամ), Յակոբ Շիրինեան, Հայկ Մոստիշեան (Երգչախումբի ներկայացուցիչ), Անտոն Խ. Օհանեան (Կազմակերպիչ Յորեիսնական Յանձնաժողովի), Միհրդատ Սերոբեան (Երգչախումբի ժրջան ղեկավար ու ներկայացուցիչ), և Պետրոս Քիւրքեան (անդամ):

Խմբակաւոր մէջ չգտնուող անդամներուն անուններն են

Տիարք՝ Կորապետ Գույումճեան (պատուակալ նախագահ), Յովսէփ Տէյրիմէնճեան (պատուակալ ատենապետ), Զգօն Ազար-

Եան, Թադիկ Գարագուշ, Թորգոմ Պէօթեքեան (Նախ. Թադ. Խորհրդոյ անդամ), Կարս պետ Հալաճեան, Կա-
րապետ Սուրբեան (Նախ. Թադ. Խորհրդոյ անդամ), Նշան Ճիրանեան, Պարթև Յակոբեան, Տիգրան Խ.
Չանեան, Տիգրան Գ. Չանեան, Գեորգի Գուլամեան եւ Բրիտանիոյ Գալֆայեան (հաշուակալ)։

Ասոնցմէ զատ պատուակալ տնդամ ընտրուած են,
Տիարք՝ Աբիկ Մուպահեան, Աբրահամ Ճիւմպիւշ-
եան, Արսէն Յ. Փափազեան, Բարսեղ Արապեան, Գրի-
գոր Իզմիրլեան, Տքթ. Եղուարդ Շահնազար, Թ. Լօգ-
մակէօզեան, Կարապետ Խաչիկեան, Համբարձում Տա-
եան, Հայկ Գէորգեան, Հայկ Խանճեան, Հրանտ Խան-
ճեան, Տքթ. Հրանտ Չալեան, Մանուկ Յարութեան-
եան, Մարտիկ Փափազեան, Մարտիրոս Հանէսեան,
Միհրան Աճէմեան, Միսաք Նարլեան, Տիկին Չանոզ-
եան, Տիկին Պարթև Յակոբեան, Պիմէն Զարգարեան,
Ռուբէն Հիւսեան, Սենեքերիմ Գեւորեան, Տքթ. Ստե-
փան Կարապետեան, Ստեփան Պրշաղճեան, Վահան
Նարպէկեան եւ Օննիկ Սատրգեան։

Սոյն յանձնաժողովը ընտրեց խմբագրական մար-
մին մը, որ սիրալոժար ստանձնեց պատմական Յիշա-
տակարանին պատրաստութիւնը՝ երեք մասերէ բաղ-
կացած, որոնց իւրաքանչիւրին աշխատասիրողը նշա-
նակուած է գործիս նախաբանին մէջ։

Թաղակ. Խորհուրդը ընտրեց նաև Թարգմանչաց
վարժարանի հոգատար նոր Յանձնախումբ մը, հետեւ-
եալ կերպով. —

Տիկիներ՝ Տէր Գեորգեան, Մ. Չնոզեան, Շ. Գու-
լումեան, Միքիմեան, Խսեան, Ներսէսեան, Պե-
րեկեան, Օրք. Մ. Երամեան, Բ. Մալումեան, Բիւր-
նեան, Տիարք՝ Ե. Թեկեկեան, Յ. Շիրինեան, Կ.
Խաչիկեան, Թ. Լօմակէօզեան, Ա. Փափազեան, Մ.
Գալֆայեան, Զ. Ազարեան եւ Ս. Բիւրնեան։

ԵՐԵՒՄԱՆ Ս. ԽԱԶ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ՊԱՇՏՊԱՆ Տ. ՄԱՂԱՔԻԱ ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ՀՈԳԵԼՈՅՍ ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԲԵՊՍԷ, ՕՐՄԱՆԵԱՆ
(Մեծանուն հռետոր աստուածաբան մեծ Պատրիարք)

Հոգելոյս Օրմանեան Պատրիարք Գուրու-Չէմէի թաղի մասին մասնաւոր գուրգուրանք մը ունէր, վասնզի իր սիրեցեալ Արմաշու Դպրեվանքին հաստատութեան մեծապէս սատար հանդիսացող Տ. Զաքարիա Կաղզուանցի փոքուզեան Պատրիարքին սիրած թաղը եղած է, որու Ս. Նշան փայտաշէն եկեղեցին իր իսկ ծախքով կառուցած է, ինչպէս գրուած է ասկէ առաջ Տ. Մաղաքիա Օրմանեան Պատրիարք այս պատմական թաղը վառ պաշելու համար, միշտ քաջալերած է եկեղեցականներն ու թաղեցիները, յաճախ այցելելով թաղը և կյս ղգացումով է որ մեծանուն ու ներհուն աստուածաբանը իր հոյակապ երկասիրութեան՝ «Ազգապատումին մէջ լայն տեղ տուած է հոգելոյս Տ. Զաքարիա Կաղզուանցիին, ու երկար ատեն քարոզիչ պահած է, իր պատրիարքութեան օրով՝ Կրօնական Ժողովի Ա. Ատենապետ Տ. Գրիգորիա Արքեպսկ. Յովհաննէսեան բարեմոյն եկեղեցականը, որ բազում տարիներ անշուկ վարած է Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ պատուակալ քարոզչութիւնը, ինչպէս գրտենք:

4. ԵՐԵՒՄԱՆ Ս. ԽԱԶ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ՄՆԱՅՈՒՆ ԵՒ ՊԱՏՈՒԱԿԱՆ ՔԱՐՈՋԻՉՆԵՐԸ
ՈՒ ՔԱՀԱՆԱՅ ՀԱՅՐԵՐԸ

Երբ հին արձանագրութիւնները պրպտեցինք, եկեղեցիին առաջին տարիներուն տեսանք թէ՛ քահանայապետը թաւ 4—5 քահանայ հայրեր, ինչպէս Տ. Դա-

նիէլ, Տ. Պետրոս և ուրիշներ, ուրիշ կը հասկցուի որ-
նոյն թուականներուն որքան հայաշատ թաղ մըն է
եղեր Գուրու-Չէշմէ:

Տ. ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԱՐՔԵՊՍ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

(Պատուակալ բազմամեայ քարոզիչ Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ
եւ Ա. Ատենապետ նախկին Կրօն. ժողովի)

Հոս պէտք է յիշատակել թէ՛ Տ. Գրիգորիս Արքեպսկ.
Յովհաննէսեան, որ հոգելոյս Օրմանեան Սրբազանի-

Պատրիարքութեան օրով, Պատկ. Կրօնական Ժողովոյ
Ա. Ատենապետ եղած է, երկար տարիներ քարոզչական
պաշտօն վարած է Գուրու-Չէշմէի Երեւման Ս. Խաչ
եկեղեցին, որուն պայծառութեան համար ջանադիր
եղած է, համակրութիւնը վայելելով ընդհանուր թա-
ղեցիներուն, որուն ապացոյցն է հետեւեալ պարագան:

Տ. ՆԵՐՍԷՍ ԱՐԳ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

1907ին, թաղականութեան տտենապետ Երեւում Փա-
փաղեանի Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ նուիրած Գրիս-
տոսի Ծննդեան իւզաներկ մեծողի պատկերին վրայ,
մոգերէն մին զծագրել տուած է Տ. Գրիգորիս Արքեպսկ.
Յովհաննէսեանի կենդանագիրը, որ կը տեսնուի նոյն
պատկերին վրայ: Տ. Գրիգորիս Արքեպսկ. Յովհաննէս-
եանապա փոխադրուած է Պալատի Ս. Հրեշտակապետ
եկեղեցին, ուր ցմա՛ն բարւոք կերպով քարոզչական

պաշտօն վարած է։ Սոյն բարձրատիճան եկեղեցական-
նին քարոզչութեան օրով, եկեղեցւոյ ծառայած է Տ.
Ներսէս Վրդ. Պէրպէրեան։ Միջոց մըն ալ պատուակալ

Տ. ԳԷՈՐԳ. Ծ. Վ. ԻՐԱՆՈՍԵԱՆ
(Նախկին տնօրէն Ս. Թարգմաշյաց վարժարանի)

քարոզիչ եղած է Ս. Երուսաղէմի Պոլսոյ փոխանորդ Տ. Գէորգ Ս. Երէցեան (աշակերտ Տ. Միլթիսեղեկ Արքեպկ. Մուրատեանի), Տ. Գեղամ Ծ. Վ. Թէվէքէլեան, որ վարժարանին ալ տնօրէն եղած ու ժրջան և օգտակար գործունէութիւն մը ցոյց տուած է, որմէ վերջ քա-

րողչութեան պաշտօնին կոչուած է Տ. Գէորգ Ծ. Վրդ. Խբրանոսեան, որ աշխարհականութեան միջոցին, Ազգ. Հիւանդանոցի՝ Ս. Յակոբայ Որբանոցին կարող ու խղճամիտ դաստիարակ. ուսուցիչն էր, Ս. Թարգմանչաց վարժարանի տնօրէնութիւնն ալ վարած ու հասցուցած է բաւական թիւով չրջանաւորաներ, որոնք այսօր թաղին մէջ ծանօթ հրիտաւարդներ են ու զրուս-

ՏԱՐԱՐԱԽՏ ԿՈՄԻՏԵԱՍ Գ.Ա.ԲԱՊԵՏ

(Տաղանդաւոր եղական երաժշտագէտ)

տիքով կը յիշեն իրենց քարոզիչ և տնօրէն Հայր սուրբը։ 1910ի միջոցները մեր տաղանդաւոր ու մեծանուն երաժշտագէտ՝ Տ. Կոմիտաս Մ. Վ. Գէորգեան Երեւանն Ս. Խաչ եկեղեցւոյ քարոզիչ կը կարգուի, և անմիջապէս կը կազմակերպէ արդի Կոմիտասեան Երգչախումբը, որու մասին պիտի խօսինք առանձին զըլուխի մէջ։ Տ. Կոմիտաս Մ. Վ. Գէորգեանի ղեկավարութեամբ կազմուած ողջ Երգչախումբի տնղաւններուն մէջ առաջին տեղը կը բռնեն Պ. Պ. Գրիգոր, Գառնիկ և

Ստեփան Կարապետեան եղբայրները. որոնց թաղին Ս. Եկեղեցւոյ պայծառութեան նուիրած ջանքերը կը գնահատուին ցայսօր: 1926ին, Տ. Գրիգորիս Վ. (Գուսան)

Տ. ՍՏԵՓԱՆ ՏԵՐ ԵՌԱՍԷՐ ԵՊԻՍԿ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ.
(Թաղին անմնուէր երիտասարդներէն Տիար Գառնիկ Կարապետեան)

պատուակալ քարոզչութեան կը կոչուի. որու շրջանին եկեղեցւոյ Երզնթիումը նոր զարկ մը կը ստանայ, կը նորոգուին ծանրագին շապիկները և Գուրու-Չէմէի մեծ հրդեհէն մեծապէս վնասուած զանգակատունը, որ եկեղեցւոյ ջրամբարին վրայ հաստատուած էր, Տ. Գրիգոր Վարդապետի յիմումներուն հետեւանքով՝ 800

ռսկիի, թուրքովին երկաթեայ շինել կուտայ իրաւունք ծառայութեամբ բարեգործ աղջայիններէն Տիար Կարապետ Հալա-

Տ. ԳՐԻԳՈՐԻՍ Ծ. ՎԵՐ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ. (Գուսան)

ճեան, որուն և իր տիկնոջ առատապարգեւ նուէրները կստանան միշտ Ս. Եկեղեցին և վարժարանը: Տ. Գրիգորիս Վ. Վարդապետէն յետոյ, պատուակալ քարոզիչ կը

Ստեփան Կարապետեան եղբայրները. որոնց թաղին Ս. Եկեղեցւոյ պայծառութեան նուիրած ջանքերը կը գնահատուին ցայսօր, 1926ին, Տ. Գրիգորիս Վ. (Գուսան)

Ս. ՅԵԺ. Մ. ՏԷՐ ԵՌԱՍԷՐ ԵՊԻՍԿ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ.
(Թաղին անձնուէր երկուստարդներէն Տիար Գառնիկ Կարապետեան)

պատուակալ քարոզչութեան կը կոչուի. որու շրջանին եկեղեցւոյ Երզնթիումը նոր գարկ մը կը ստանայ, կը նորոգուին ծանրագին շապիկները և Գուրու-Չէմէի մեծ հրդեհէն մեծապէս վնասուած զանգակատունը, որ եկեղեցւոյ ջրամբարին վրայ հաստատուած էր, Տ. Գրիգոր Վարդապետի դիմումներուն հետեւանքով՝ 800

ռսկիի, բողոքովին երկաթեայ շինել կուտայ ինչպէս ծառնոթ բարեգործ աղջայիններէն Տիար Կարապետ Հալա-

Տ. ԳՐԻԳՈՐԻՍ Ծ. ՎԵՐ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ. (Գուսան)

ճեան, որուն և իր տիկնոջ առատապարգեւ նուէրները կստանան միշտ Ս. Եկեղեցին և վարժարանը Տ. Գրիգորիս Վ. վարդապետէն յետոյ, պատուակալ քարոզիչ կը

ՈՐՈՇՔ ԵՂԱԾ ԵՆ ԵՐԵՒՄԱՆ Ս. ԽԱԶ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
ՔԱՀԱՆԱՅ ՀԱՅՐԵՐԸ

Ինչպէս ըսինք, եկեղեցւոյ հիմնարկութենէն ան-
միջապէս յետոյ, քահանայադորձած է Տ. Դանիէլ, որ
գձուձ մօրուք կոչուած է և որ եկած է Հայէպէն: Իր
որդին, 1837ին՝ Դատուորին կիրակի օրը, Մայր եկե-
ղեցւոյ մէջ, Գուրու. Չէչմէի Երեւման Ս. Խաչ եկե-
ղեցւոյ վրայ՝ քահանայ ձեռնադրուած է Տ. Երեմիա
Եպիսկոպոսին ձեռամբ և անուանուած է Տ. Պետրոս
Քհնյ. Տ. Դանիէլեան (մեծ հայր նախկին կառավարիչ
Թրքագէտ՝ Տիար Տիգրան Մարտիրոսեանի), որ իր
հօրը վախճանումէն վերջ, աւագերէց եղած է և 63 եր-
կար տարիներ բարեոք կերպով քահանայադորձելէ յե-
տոյ, 1891ին՝ Փետր. ամսոյ մէջ վախճանած է: Օծման
արարողութիւնը կատարած է եկեղեցւոյ քարոզիչ Տ.
Գրիգորիս Ս. Յովնանէսեան: Տ. Պետրոս Աւագ քա-
հանայի վախճանումէն վերջ, բարեոք կերպով քահա-
նայադորձած է Տ. Առաքել քհնյ. Կարապետեան, որ
1872ին Պէշիկթաշի եկեղեցւոյ վրայ քահանայ ձեռնադ-
րուած է Առաքել պէյ Տատեանի ատենապետութեան
օրով, որուն խնդրանքին վրայ, Տ. Առաքել կոչուած
է այս բարեմօյն և ժրջան քահանան, որ 8—10 տա-
րի վերջ, Գուրու. Չէչմէի Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ
Թաղականութեան դիմումին վրայ՝ հոս փոխադրուած
է: Տ. Առաքել հօր որդին է Տիար Խորէն Փափազեան,
որ Դատըքէօյի Ս. Թագաւոր եկեղեցւոյ Աղքատախը-

նամի տտենապետն է այս օր: Յետոյ կը տեսնենք մեծ
Տ. Սուքիաս Ա. քհնյ. Փափազեան ու յետոյ Տ. Փի-
լիպպոս Ա. քհնյ., որուն փեսան է Տ. Սուքիաս Աւագ
քահանայ Պալըզճեանը, որ աշխարհականութեան ա-
տեն, քաջ շարականադէտ և երաժշտագէտ էր և Աղնա-
ւոր Պալըզճեան անունով, իր գեղեցիկ ձայնին համար

Տ. ՍԻՄԵՈՆ Ա. ԿԻՆՅ. ՊԱԼԵԶՃԵԱՆ
(Քաջ շարականագէտ եւ ձայնագրագէտ) ԽԱՅ Ե

պատանեկութեան միջոցին, Ղալաթիոյ վարժարանին
տնօրէն՝ նշանաւոր Ստեփան Փափազեանի պաշտպա-
նութիւնը կը վայելէ և կ'աշակերտի վարժարանին
ուսուցիչ և Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ նշա-
նաւոր երաժշտագէտ՝ Նիկողոս Թաշճեանի: Պ. Աղնաւոր
Պալըզճեան Նախ՝ էյուպի եկեղեցիներուն ու յետոյ
Բերայի Ս. Յարութիւն եկեղեցւոյ երաժշտապետու-
ելթան պաշտօնները կը վարէ և 1892 հոկտ. 18ին, Ե-

րեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ վրայ՝ պատուակալ քա-
ջողիչ Տ. Գրիգորիս Արքեպիսկոպոս Յովհաննէսեանի
ձեռամբ քահանայ կը ձեռնադրուի և կը կոչուի Տ.
Սուքիաս: Յիշեալը յուսանողի Տ. Նզիրէ Արքեպիս-
կոպոս Դուրեանի Պատրիարքութեան օրով, Կրօնա-
կան Ժողովի անդամ կ'ընտրուի, աւագ քահանայի
տիտղոսը կ'ստանայ և երկու շրջան Քահանայից Միու-
թեան ատենապետ կ'ընտրուի: Տ. Սուքիաս Ա. քհնյ.
Պալըզճեան 1925ին Կրօնական Ժողովին որոշումով կազ-

Տ. ԱՌԵՏԻՍ ԲԵՆԻ, ՌԱՓԱԷԼԵԱՆ Տ. ԱՇՈՏ ՔՀՆԵ.

մուսաւ և րաւոցաց Միութեան անդամ կ'ընտրուի: Տ. Սու-
քիաս Ա. քհնյ. Պալըզճեան երկար տարիներ Ս. Թարգ-
մանչաց վարժարանի կրօնադիտութեան և բարոյախօ-
սութեան ուսուցչութիւնն ալ ըրած է: Հանգուցեալը մա-
նաւանդ իր շարականագիտութեամբ, գեղեցիկ երգե-
ցողութեամբ մեծ համբաւ վայելած է ո՛չ միայն Դու-

Արդի քահանան՝ Տ. Գրիգոր քհնյ. Յակոբեան, երաժշտապետ
Տիար Սերովոյէ Պիպիան, Տիարը՝ Օննիկ Վարդանեան, ձշմար-
տախօսեան եւ ժամկոչ Կէյլէցի Աւետիս Գրիգորեան

մօտ անտանձման յարգուած է և իր քաղցր երգեցողու-
րունջէն մէկ, Առնաւոյնաբէօյի և Պէպէրի միացեալ
Թաղին մէջ, այլ բոլոր Պոլսոյ երաժշտապետներուն

Տ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԲԵՊՍԵ. ՕՇԱՆՅԱՆ
(Աղքատասէր, գրասէր, բարձրաստիճան եկեղեցական մը
Հօրեղբայր Տ. Եւ Ա. Օհանեան եղբայր)

Թեամբ ու հնաւանդ եղանակներով հմայած է ուխտա-
ւոր ժողովուրդը:

Քահանայից շարքին մէջ Տ. Աւետիս, Տ. Սամուէլ

Տ. Աշոտ և Իսահակ քահանաները, որոնք իրենց կար-
գին կանոնաւոր կերպով քահանայագործած են, գոհ
ձգելով միշտ ժողովուրդը, որուն կրօնական մատակա-
րարութիւնը լիովին կատարած են: Իսկ արդի քա-
հանան է Տ. Գրիգոր քննյ. Յակոբեան, որ կը ջանայ
վառ ու պայծառ պահել Երեւանի Ս. Խաչ դարաւոր
եկեղեցին, ու շնորհակալութեամբ պէտք է յիշատակել
թէ՝ Յիշատակարան-Մատեանիս պատրաստութեան առ-
թիւ, մեզ հաղորդեց հարկ եղած ծանօթութիւնները
և ցոյց տուաւ այն պատմական անօթներն ու զգեստ-
ները, Ս. Աւետարանն ու եպիսկոպոսական գաւազանը,
զոր խնամով պահած է եկեղեցւոյ գանձարանին մէջ:

Հոս շնորհակալութեան պարաք մըն ալ ունինք
յայտնելու Տիարք Տ. և Ա. Խ. Օհանեան եղբայրք, ո-
րոնք ազնուութիւնը ունեցան շատ մը անհրաժեշտ
պատմական տեղեկութիւնները մեզ տալ, քաղելով
զանոնք իրենց պատուական հօրեղբոր Տ. Յարութիւն
Արքեպ. Օհանեանի ձեռագիր պատմութենէն:

Ե Ր Ա Ժ Շ Տ Ա Պ Ե Տ Ն Ե Ր

Երեւանի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ երաժշտապետի պաշ-
տօնը երկար առին վարած է հանգուցեալ Համբար-
ձում Գրիգորեան, որ ըլլալով միանգամայն վարժարա-
նին բազմամեայ դաստիարակ-ուսուցիչը, միշտ նա-
խանձախնդիր եղած է կանոնաւոր երգեցողութեան,
որուն ջանադիր գտնուած է նաև Տ. Սուքիաս Ա.

քհնյ. Պալրգճեան: Կոմիտաս երգչախումբէ առաջ կա-
նոնաւոր Դպրաց Դասու կազմութեան հիմնադիր եղած
են Տիարք Գրիգոր, Դաւնիկ և Ստեփան Կարապետեան
եղբարք այժմ երկուքը եկեղեցական և վերջինը բժիշկ),
որոնց շուրջ հաւաքուած է տեղւոյն եկեղեցասէր երի-
տասարդութիւնը: Յիշատակութեան արժանի է նաև

ԶԳՕՆ Ա.ՋԱՐԵԱՆ

(Խնամատարական ներկայացուցիչ սոյն միացեալ թաղին)

Տիար Օննիկ Վարդանեան որ մօտ տասներկինգ տարիներէ
ի վեր երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ մէջ սարկաւա-
զութիւն կը կատարէ, ստացած է եկեղեցական եօ-
թը աստիճանները Նիկոմիդիոյ մեծանուն առաջնորդ
հանրաժանութ հոգեւոյս Տ. Ստեփաննոս Արքեպ.
Յովակիմեանէ: Յետոյ եկեղեցիի բարեղարդութեան
կ'աշխատի Տիար Ճշմարտախօսեան, որ ամէն կիրակի
եկեղեցւոյ պաշտամունքին անձնուիրաբար կը մաս-
նակցի, օժանդակելով երաժշտապետ Տիար Սերոբէ Պի-
պիեանի:

Այժմեան երաժշտապետն է Տիար Սերոբէ Պիպի-

եան, որ բնիկ Նիկոմիդիացի է, նախ աշակերտած է
երաժշտապետ Տիար Մաքսուտ Թիրեաքեանի (երբեմն
Սկիւտարու Ս. Խաչ եկեղեցւոյ երաժշտապետ) և ապա
աշակերտած է Արթ. Տ. Սերովբէ Ա. քհնյ. Պուրմահա-
նի, (աշակերտ նախ՝ կրտսեր Պապա Համբարձում
Չերչեանիոյ յետոյ Մայր Եկեղեցւոյ երաժշտապետ Տիար
Գրիգոր Մեհթերեանի) ուրկէ մեծապէս օգտուած է:
Տիար Պիպիեան 1910ին, կրօնական ժողովէն վկայա-
կան առնելով իբր երաժշտապետ պաշտօնավարած է
ղանաղան եկեղեցիներու մէջ: Իսկ 1928էն ի վեր, կը
պաշտօնավարէ Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցին, գոհ թող-
ւով միշտ թաղականութիւնն ու ժողովուրդը առ
հասարակ:

* * Հոս պէտք է յիշատակել թէ՛ Տիար Միքայէլ
Դալֆայեան՝ երկար տարիներէ ի վեր, եկեղեցիին նը-
ուիրած է և կը զբաղի անձնուիրաբար ելեկտրական
լուսավառութեան և զղեստներու պահպանութեան
գործով:

5. ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ԱՅԼ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐ

Գուրու-Չէշմէի, Առնավուտքէօյի և Պէպէքի այս
կրթական հաստատութիւնը իր գոյութիւնը առած է
Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ կառուցումէն ճիշդ տարի
մը վերջ, անոր քովիկը՝ արեւմտեան կողմը, փայտա-
շէն երկյարկ ընդարձակ շէնքի մը (մէջ, զոր շինած է
եկեղեցւոյ հիմնադիր-բարերար հանգուցեալ Յարու-
թիւն Ամիրա երկանեան, ինչպէս ասկէ առաջ գրած ենք:

Այս կրթական յարկն ալ պիտի տօնէ իր հարիւ-
րամեակը առաջիկային, որուն շաւիւ պիտի հրատա-

թակուի նաև Յիշատակարան-Մատենան մը, ուր ընդարձակօրէն պիտի խօսուի վարժարանին անցեալին,

Ս. Թագանյանց վարժարանի 1927ի շրջանաւարտները իրենց Տնօրէնով եւ ուսուցիչներով խմբանկարում

անոր հետզհետե՛ ունեցած զարգացումին դաստիարակ-
ներուն և ուսուցիչներուն, ինչպէս և հոն իրենց նա-

Քնակը թու թիւնը աւարտող ու հրապարակի վրայ պատ-
ռաւոր դիրք զբաւող աշակերտներուն մասին :

Ապագային պատրաստուելիք Յիսաակաբուն-Մաս-
եանին առաջին հայթայթած ըլլալու նպատակաւ, այժմ
պիտի բաւականանք միայն ընդհանուր պատերազմին
յաջորդող շրջաններուն, այսինքն՝ վերջի 20 տարւայ
ընթացքի մասին հակիրճ տեղեկութիւն մը կողորդե-
լով, Վարժարանը՝ որ կեդրոն ըլլալու համար Առնա-
վուտքէոյ փոխադրուած է ընդհանուր պատերազմէն
վերջ, 1920ին տնօրէնութեան պաշտօնին կոչուած է
Տիար Վարդգէս Քաջունի, որ ուսուցչ. կազմը ընտրած
հետեւեալ կերպով.—Տ. Գէորգ Ծ. վրդ. Խթանոսեան,
Տիարք Համբարձում Տատեան, Յովհ. Քէլէչեան,
Օր. Զուարթ Անդրէասեան և Օր. Սարաֆեան, 1922էն
սկսեալ մինչև 1927, տնօրէնութիւնը ձեռնհասօրէն վա-
րած է Տիար Հ. Տատեան, որ ուսուցչ. կազմը դորացու-
ցած է կարող ուժերով, այսպէս Տ. Զարմայր Ա. քնյ.
Կէօղլուեան, Տիարք Մինաս Ծալեան, Զարեհ Ռէխ-
եան, Օրք. Զպուգճեան և Բարունակեան։ Տիար Համ-
բարձում Տատեան յաջողած է 1926ին երկսեռ շրջա-
նաւարտներ տալ, որոնք իրենց երկրորդական ուսման
շրջանը ամբիկեան ու ֆրանսական գօլէժները աւար-
տելէ վերջ, եղած են այսօր թաղին մէջ զարգացած ե-
րիտասարդներ, միշտ սատարող իրենց կրթարանին,
որուն պահպանման ու բարգաւաճման համար նա-
խանձախնդիր են։

1926/ին Տնօրէն եղած է Տիար Մատթէոս Թորոս-
եան, որ հազիւ երեք ամիս պաշտօնավարելէ վերջ հը-
րաժարած է, ու անոր յաջորդած է Պէզճեան Մայր
Վարժարանի արդի տնօրէն՝ Տիար Միսաք Թաթարեան,
որ կարճ պաշտօնաւ լարուծիւն մը ունեցած է և քրուս յա-

Ս. Փապուկյանի վրձնարարության ընդհանուր տեսքով

Չորդ կարգուած է 1928 օգոստոսին, ծանօթ դաստիարակ-նուսուցիչ Տիար Միհրան Անանեան, որ 1896—1898 Պէրպէրեան վարժարանը, ինչպէս նաև 1908—1910 Կարապետեան վարժարանը դեր-տնօրէնութեան պաշտօնները վարած է խղճմտօրէն, իսկ՝ 1918—20 Կեդրոնականին դեր-տնօրէն եղած է։ Տիար Միհրան Անանեան պետական հրահանգներու համաձայն, կազմական կանոնադրի ուղղութեամբ վեցամեայ շրջանով կատարեալ նախակրթութիւն մը տալ կը ջանայ ու կ'ունենայ ձեռնհաս-նուսուցչական կազմ մը, որուն ինքն ալ կ'անդամակցի ու կ'աւանդէ հին և նոր հայրէն, շարադրութիւն, բարոյագիտութիւն և կրօնագիտութիւն։

Միջին դասընթացքի դաստիարակուհի՝ Օր. Երանուհի Օնպաշեան՝ ուսուցչուհի Ֆրանսերէնի, Բնական գիտութեան և ռուսագիտութեան՝ Օր. Արշալոյս Սարգիսեան, տարրական դասընթացքի դաստիարակուհի և ուսուցիչ աշխարհարարի՝ Բարձրագոյն և Միջին դասընթացքներու։ Իսկ՝ Թուրքերէն լեզուն աւանդած է Տիար Գէորգ Սիմքէշեան, այժմ տնօրէն Կէտիկ Փաշայի վարժարանին։ Մանկապարտէզի վարիչն եղած է Օր. Ֆիմի Սարաֆեան, որ անշնդհատ ձեռնհասօրէն կը պաշտօնավարէ 1926էն սկսեալ ցարդ։

1928—29 շրջանին իբր այցելու ուսուցիչ պաշտօնավարած են բացի կրթական Տնօրէնութենէն կարգուած Թուրք Ուսուցչուհիէն, մարզանքի ուսուցչուհի Օր. Մանուշակ Բարունակեան։

Տնօրէն Տիար Միհրան Անանեան 1929—1930 շրջանին տուած է իր առաջին երկսեռ շրջանաւարտները թուով ինը, 1930—1931ին՝ թուով տասը, որոնց վերջապահը վաւերացուած են Կրթական Տնօրէնութենէն, գնահատելով փորձառու Տնօրէն Տիար Միհրան

Անտանեանի ջանքերով Այս շրջաններէն վերջ, վարժարանը չէ ունեցած իր շրջանաւարտները և այսօր ունի

միայն հինգերորդ դասարան, բայց վարժարանը կանոնաւոր ուղղութեամբ կը շարունակէ իր ընթացքը:

* Այս երեք արուանձաններէ կազմուած միացեալ թաղին ընդհանուր ժողովի անդամն է ծանօթ օրէնսգէտ ու Ազգ. Պատրիարքարանի պատուակալ իրաւագէտ-խորհրդական Տիար Միսաք Նարլեան:

* Սոյն միացեալ թաղին ազգ. Խնամատարութեան ներկայացուցիչն է՝ ծանօթ դեղագործ Տիար Զգօն Ազարեան, որ իր ջանասիրութեամբ օգտակար կը հանդիսանայ խնամատարական Մարմնոյն:

ԿՈՄԻՏԱՍԵԱՆ ԵՐԳՉԱԽՈՒՄԻՆ

ՔԱՆԻՈՐԻ ԿԱՐՈՒ ՕԳՏԱՇԱՏ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

Գուրու-Չէլմէի, ԱռնաՎուտքէօյի և Պէպէթի սա միացեալ լսիկ ու խաղաղիկ թաղը, ունի իր պարծանքի առարկայ դայարագեղ բոյնը, որ կը կոչուի Կովի-սաս Երգչախումբ: Ասոր կազմակերպութեան վրայ խօսելէ առաջ ըսինք թէ՝ Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցին ունեցած է իր հաստատութեան թուականէն սկսեալ երոժիշտներ, մանաւանդ յանձին Տիար Համբարձում Գրիգորեանի, որ թէ՛ իրր վարժարանին դաստիարակ-ուսուցիչը և թէ՛ եկեղեցւոյ երաժշտապետ մեծապէս ծառայած է սոյն թաղին, և ունեցած է միշտ իր չուրջ կորովի երիտասարդութիւն մը նուիրուած եկեղեցւոյ պայծառութեան: Հանգուցեալ վաստակաւոր երաւոյ ժըշտապետ Տիար Համբարձում Գրիգորեանի հովանա-

Կոմիտայի վարչության և Կոմիտայի Ներքալուստրիի անդամները

1. Կոմիտայի վարչության
2. [Գրիգոր Կարապետյան (Գ. Գուսան Մ. Վրդ.)
3. Համբարձում Գրիգորյան
4. Տֆր. Սեփյան Կարապետյան (Զիվեր)
5. Գառնիկ Կարապետյան (Յովսեփ Սպիտակ.)
6. Զարեն Սարգսյան

(Երևանի Ս. Խաչ եկեղեցու թաղամեջ շրջափակին մեջ)

որութեամբ Դպրաց դաս կազմուած էր 1910 մայիս 2ին, որուն հիմնադիրները եղած են վարժարանին յաջող շրջանաւարտներն ու երեւման Ս. Խաչի գեղեցկաձայն դպիրները Տիարք՝ Գրիգոր, Դառնիկ և Ստեփան Կարապետեան եղբայրները, որոնց աջակցած են Տիարք՝ Կարապետ Ալլըճեան, Միհրդատ Սերոբեան, Թորգոմ Թիւյսիւզեան, Նուպար Սաֆրաճեան և ուրիշներ։ Սոյն նորակազմ Դպրաց դասը ունեցած է փայլուն գործունէութիւն մը, ղեկավարութեամբ Տիար՝ Գրիգոր Կարապետեանի, մանաւանդ կանոնաւորելով միաձայն պատարագի երգեցողութիւնը։

1913ին վերջերք խումբին ղեկավար Տիար Գրիգոր Կարապետեան 15—16 երիտասարդներէ կազմուած իր խումբին սորվեցուցած է Եկմայեան եռաձայն պատարագը, որ յաջողապէս երգուած ու գնահատուած է։ Այս փոքրաթիւ խումբը՝ ընդհանուր պատերազմի միջոցին, ղինուորադրութեան բերմամբ կը տկարանայ, բայց 1915ին իր ղեկավարին նախանձախնդրութեամբ տաղանդաւոր երաժշտագէտ Կոմիտաս վարդապետի դաշնաւորած պատարագը կ'երգուի երեւման Ս. Խաչ եկեղեցին, ու այս միացեալ թաղին մէջ մեծ ոգեւորութիւն յառաջ կը բերէ, ուրկէ քաջալիրուած՝ Տիար Գրիգոր Կարապետեան՝ պատարագի երգեցողութենէն զատ՝ մեծ վարպետին՝ տարաբախտ Կոմիտաս վարդապետի դաշնաւորած Ծննդեան, Աւագ շաբաթուոյ և ուրիշ տաղաւարներու յատուկ շարականները ուսած ու սուսուցած է իր խումբին, որ յաջողապէս երգած է զանոնք ընդհանուր գոհութեան մէջ։

1918ին վերջերք, երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ Դպրաց Դասը նոր կազմակերպութիւն մը կը ստանայ, որուն հետեւանքով՝ 1918 նոյ. 24ին, մեծանուն երա-

ժշտագէտ վարպետին վարպետին Դպրաց դասը կը կոչուի «Կոմիտաս» Երգչախումբ, որ վայելած էր միշտ անոր օժանդակութիւնը, քաջալիրական յորդորներն ու փորձերու միջոցին յաճախակի այցելութիւնները։

1919ին, թաղին երիտասարդներէն և Օրթոքէօյի Որբանոցի սանուհիներէն 72 հոգինոց երկսեռ երգչախումբ մը կազմուած է, որ 2 մարտ 1919՝ կիրակի օր, Օրթաքէօյի մէջ, հայ համերգ մը սարգած է ղեկավարութեամբ Տիար Գրիգորիս Կարապետեանի, որ մեծապէս գնահատուած է։ Ասկէ գոյացած հասոյթը մօտ 600 ոսկի, յատկացուած է մեծանուն Կոմիտաս վարդապետին տպաքինման։

Նոյն տարին այս երկսեռ երգչախումբը իր երկրորդ համերգը տուած է «Բըթի Շան»ի մէջ ու կրկին ընդհանուրին գնահատման արժանացած է։ Հետզհետէ թաղին մէջ տրուած համերգներն ու խումբին կողմէ սարքուած թատերական ներկայացումներէն գոյացած հասոյթով՝ նուազախումբ մը կազմուած է, որ հազիւ երկու տարուան կեանք մը ունեցած է։

1920ին, Երգչախումբին ղեկավար Տիար Գրիգոր Կարապետեանի վարդապետ ձեռնադրուելէն վերջ, իր կրտսեր եղբայրը Տիար Ստեփան Կարապետեան (այժմ ծանօթ բժիշկ) վարիչ ընտրուած է, որ միջոց մը իր օգտաշատ պաշտօնը շարունակելէ յետոյ, իր բժշկական զբաղումներուն պատճառաւ, հրաժարած է և անոր տեղ Երգչախումբին ղեկավար կարգուած է, ձեռնհաս անդամներէն Տիար Զարեհ Սարեան։

Սոյն թուականին խումբին նախագահ ընտրուած է թաղին երեւելիներէն՝ Տիար Յովհաննէս Փափագեան, որ իր հայրական հովանիին ներքեւ առած է զայն ու նիւթական և բարոյական աջակցութիւններ

որութեամբ Դպրաց դաս կազմուած էր 1910 մայիս 2ին, որուն հիմնադիրները եղած են վարժարանին յաջող շրջանաւարտներն ու Երեւման Ս. Խաչի գեղեցկաձայն դպիրները Տիարք՝ Գրիգոր, Դառնիկ և Ստեփան Կարապետեան եղբայրները, որոնց աջակցած են Տիարք՝ Կարապետ Ալլըճեան, Միհրդատ Սերոբեան, Թորգոմ Թիւյսիւզեան, Նուպար Սափրաճեան և ուրիշներ։ Սոյն նորակազմ Դպրաց դասը ունեցած է փայլուն գործունէութիւն մը, ղեկավարութեամբ Տիար՝ Գրիգոր Կարապետեանի, մանաւանդ կանոնաւորելով միաձայն պատարագի երգեցողութիւնը։

1913ին վերջերք, խումբին ղեկավար Տիար Գրիգոր Կարապետեան 15—16 երիտասարդներէ կազմուած իր խումբին սորվեցուցած է Եկմարեան եռաձայն պատարագը, որ յաջողապէս երգուած ու գնահատուած է։ Այս փոքրաթիւ խումբը՝ ընդհանուր պատերազմի միջոցին, ղինուորադրութեան բերմամբ կը տկարանայ, բայց 1915ին, իր ղեկավարին նախանձախնդրութեամբ տաղանդաւոր երաժշտագէտ Կոմիտաս վարդապետի դաշնաւորած պատարագը կ'երգուի Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցին, ու այս միացեալ թաղին մէջ մեծ ոգեւորութիւն յառաջ կը բերէ, ուրկէ քաջալերուած՝ Տիար Գրիգոր Կարապետեան՝ պատարագի երգեցողութենէն զատ՝ մեծ վարպետին՝ տարաբախտ Կոմիտաս վարդապետի դաշնաւորած Ծննդեան, Աւագ շաբաթուայ և ուրիշ տաղաւարներու յատուկ շարականները ուսած ու ուսուցած է իր խումբին, որ յաջողապէս երգած է զանոնք ընդհանուր գոհութեան մէջ։

1918ին վերջերք, Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ Դպրաց Դասը նոր կազմակերպութիւն մը կը ստանայ, որուն հետեւանքով՝ 1918 նոյ. 24ին, մեծանուն երա-

ժշտագէտ վարպետին վարպետին Դպրաց դասը կը կոչուի «Կոմիտաս» Երգչախումբ, որ վայելած էր միշտ անոր օժանդակութիւնը, քաջալերական յորդորներն ու փորձերու միջոցին յաճախակի այցելութիւնները։

1919ին, թաղին երիտասարդներէն և Օրթաքէօյի Որբանոցի սանուհիներէն 72 հոգինոց երկսեռ երգչախումբ մը կազմուած է, որ 2 մարտ 1919՝ Կիրակի օր, Օրթաքէօյի մէջ, հոյ համերգ մը սարգած է ղեկավարութեամբ Տիար Գրիգորիս Կարապետեանի, որ մեծապէս գնահատուած է։ Ասկէ գոյացած հասոյթը մօտ 600 ոսկի, յատկացուած է մեծանուն Կոմիտաս վարպետին տպաքինման։

Նոյն տարին այս երկսեռ երգչախումբը իր երկրորդ համերգը տուած է «Բըթի Շան»ի մէջ ու կրկին ընդհանուրին գնահատման արժանացած է։ Հետզհետէ թաղին մէջ տրուած համերգներն ու խումբին կողմէ սարքուած թատերական ներկայացումներէն գոյացած հասոյթով՝ նուագախումբ մը կազմուած է, որ հազիւ երկու տարուան կեանք մը ունեցած է։

1920ին, Երգչախումբին ղեկավար Տիար Գրիգոր Կարապետեանի վարդապետ ձեռնադրուելէն վերջ, իր կրտսեր եղբայրը Տիար Ստեփան Կարապետեան (այժմ կրտսեր եղբայրը Տիար Ստեփան Կարապետեան (այժմ կրտսեր եղբայրը Տիար Ստեփան Կարապետեան) ծանօթ բժիշկ) վարիչ ընտրուած է, որ միջոց մը իր օգտաշատ պաշտօնը շարունակելէ յետոյ, իր բժշկական ղեկավարութեամբ ուսուցանուած, հրաժարած է և անոր տեղ Երգչախումբին ղեկավար կարգուած է, ձեռնհաս անդամներէն Տիար Զարեհ Սարեան։

Սոյն թուականին խումբին նախագահ ընտրուած է թաղին երեւելիներէն՝ Տիար Յովհաննէս Փափագեան, որ իր հայրական հովանիին ներքեւ առած է զայն ու նւթական և բարոյական աջակցութիւններ

րով և ծանօթ փորձառութեամբ Երգչախումբը փայ-
լուն վիճակի մէջ պահած է ցայսօր:

Կոմիտասեան Երգչախումբի համբաւը տարածուած է 1920, 1921, 1922 թուականներուն և հրաւիրուած է տարեկարձնիրու առթիւ Պոլսոյ զանազան թաղերու ե-
կեղեցիները, ինչպէս նաև տօնակատարութիւններու,
չաւագոյն տպաւորութիւն թողլով միշտ:

Թէև Կոմիտաս Երգչախումբին գործունէութիւ-
նը 1923-1926 դադրած է, բայց շնորհիւ իր ղե-
կավար՝ Տիար Զարեհ Սարգսեանի ու քանի մը համա-
խոհ ընկերներուն կորովի ջանքերուն, վերստացած է
իր առջի կանոնաւորութիւնը, այնպէս որ 1927ին,
«His Master's Voice» տիրոջը ձայնը» անուն Կոլմո-
ֆօնի ընկերութեան առաջարկին վրայ, իր կազմը ի-
գական ուժերով զօրացնելով՝ երկու ամսուայ ընթաց-
քին «Societa Italiana»-ի սրահին մէջ, Կոմիտասեան
12 հոգեւոր և 16 աշխարհիկ երգեր երգած ու զանոնք
տիւքի վրայ առնել տուած է: Կնքուած պայմանագ-
րութեան համաձայն, ընկերութիւնը վաճառուէն տա-
րեկան չահաքածին մը կը տրամադրէ Երգչախումբին,
որ ազնուութիւնը ունեցած է զայն տրամադրելու
մեծանուն ու տաղանդաւոր երաժշտագէտ տարաբախտ՝
Կոմիտաս վարդապետին ապաքինման ֆօնտին:

1930ին, Երգչախումբին ղեկավար Տիար Զարեհ
Սարգսեանի Եւրոպա մեկնումով տեղը վարիչ ընտրուած
է խումբին կարող անդամներէն Տիար Միհրդատ Սե-
րոբեան, իսկ աստեղագիր ընտրուած է Տիար Արսէն
Փափազեան, որոնք ողի իրօրին կ'աշխատին Երգչա-
խումբին գնահատուած գործունէութիւնը միշտ վառ
պահել, հետեւելով իրենց նախորդներուն Տիարը՝ Գրի-
գոր Կարապետեանի և Զարեհ Սարգսեանի գծած ուղ-
ղութեան:

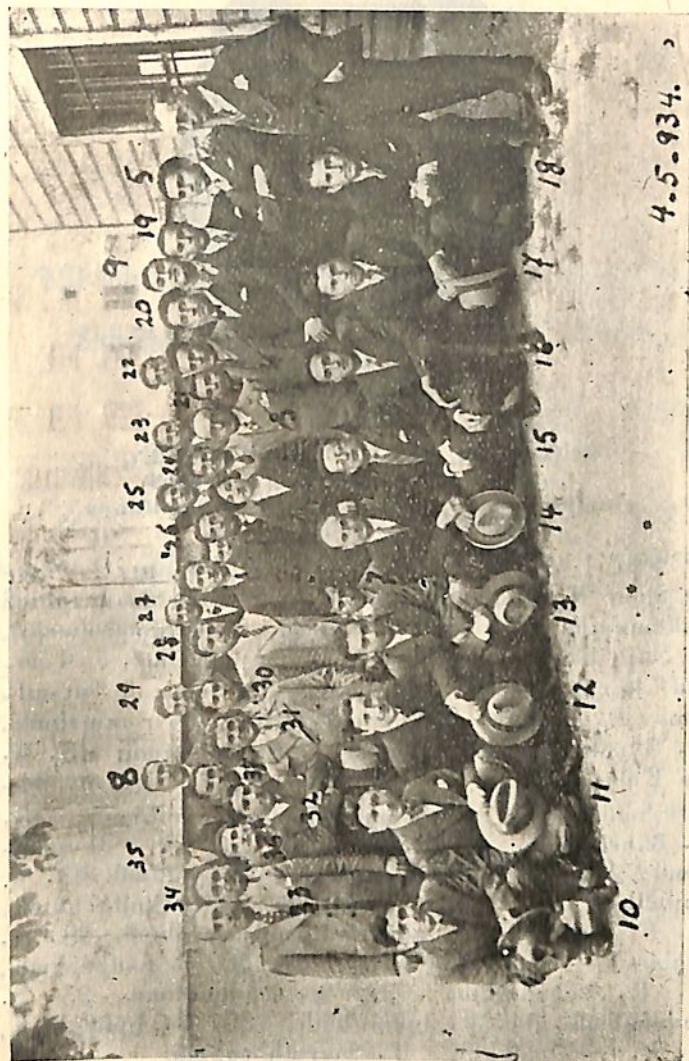
Կոմիտաս Երգչախումբի անդամները 1924ի
Թիւ. 1. Սարգիս Սրբազան, 2. Նախագահ Տիար Յովնանէս ֆախագեան, 3. Տօրթ. Սուլիան Զ/վ/ր Կարա-
պետեան, 4. Հրանտ Խանճեան, 5. Համբարձում Գրիգորեան (ղլուկապետ), 6. Հայկ Խանճեան, 7. Զ. Սա-
րգեան (կարի), 8. Արսէն ֆախագեան, 9. Մլիկ Պէրդէրեան եւայլն:

Կոմիտաս Երզնայի տղամարդի անդամներն, որոնք այսօր 56ի կը հասնին, մեծաւ մասամբ թաղէն դուրս անձնուէր, երաժշտասէր երիտասարդներ են որոնք իրապէս զնահատելի ու շնորհաւորելի ծառայութիւն մը կը մատուցուն Երեւման Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ:

Այս պատուական ու զարգացած երիտասարդութենէն կազմուած Երզնայի տղամարդի նպատակն է վառ պահել երբեմնի այս պատմական թաղին Ս. Եկեղեցին, երզնայի տղամարդէ զուրկ թաղերու եկեղեցիները գէթ տարին մէկ օր պանծացնել, բարեգործական հաստատութիւններու թօնակատարութիւնները փառաւորել, առանց ո՛ր եւ է նիւթական ակնկալութեան, նպաստելով ի հարկին կարօտ թաղերու իր սնտուկին ներած չափով:

Գուրու-Չէշմէի, Առնաւոյն քէօյի և Պէպէքի միացեալ Թաղը բարեբախտ է իր մէջ ունենալով մի այսպիսի ազնիւ տարրերէ կազմուած տիպար Երզնայի տղամարդ մը, որու ներկայութիւնը պատիւ է թաղին ու թաղականներուն, որոնք գիտենք թէ կը զուրգուան իրենց Երզնայի տղամարդին վրայ, մանաւանդ տեսնելով առանց բարոյական ու նիւթական անկեղծ ու անչահախնդիր ծառայութիւնները:

4.5.934.

Կոմիտաս Երզնայի տղամարդի անդամներ

ՏԻԱՐ ՅՈՎ. ՀԱՆՆԻՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ
(Նախագահ «Կոմիտաս» երգչախումբին)
«Կոմիտաս» Երգչախումբի արդի անդամները
(Տե՛ս էջ 129)

Թիւ 1. Օր. Պերնուհի Քերքենեան (օրկիսթ), 2. Վա-
րիչ Տիար Մինդաս Սերոբեան, 3. Ասուհի Փափազեան
(Ասենադաիր), 4. Իսահակ Աբրահամեան (փոխ-վարիչ),
5. Հայկ Մոսիշեան, 6. Զարեհ Կիւլեսերեան, 7. Վահ-
րամ Կիւմրուեան (Ասենապետ), 8. Ասեփան Պուշա-
նեան, 9. Մարքէն Յակոբեան, 10. Վ. Գարագաշեան,
11. Պ. Տէր Մարտիրոսեան, 12. Պ. Աբիկեան, 13. Կ.
Տէր Մարտիրոսեան, 14. Տ. Մելիֆոնեան, 15. Ե. Թե-
վեհեան, 16. Յ. Ասենեան, 17. Ե. Քիւրմեան, 18.
Մ. Շնորհեան, 19. Ա. Զալեան, 20. Կ. Քեպապ-
նեան, 21. Ն. Մարեան, 22. Շ. Մազլումեան, 23. Գ.
Հալանեան, 24. Վ. Վարդերեսեան, 25. Շ. Ճիլիկեան,
26. Մ. Գաբրիէլեան, 27. Բ. Գարագուշեան, 28. Խ.
Աբիկեան, 29. Դ. Տէր Գեորգեան, 30. Յ. Տեմիրճեան,
31. Ա. Պարսամեան, 32. Գ. Փափազեան, 33. Հ.
Փափազեան, 34. Ե. Էլմասեան, 35. Ս. Էլմասեան,
36. Ե. Երեցեան, 37. Մ. Գարակեօղեան:

Ծանօթ.—Երկրորդ մասին վեցերորդ գլուխին վրայ չորրորդ
մասին մէջ խօսուած ըլլալով՝ հոս զանց առնուած է:

Գ. Մ Ա Ս

ԳՈՒՐՈՒ-ԶԷՇՄԷԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏԱՆ ՄԷՋ ՆՆՁՈՂ ՏԻԻԶԵԱՆՑ ԵՐԵՒԵԼԻՆԵՐՈՒ ՏԱՊԱՆԱԳԻՐՆԵՐԸ

1. Հողուրսիք՝ հաւատարիմ աւանդա-
պան պատմութեան, եւ զանձ՝ սրբազան նըշ-
խարներու:

2. Տիւզեանց գերդաստանին դամբարանը
անջողներու կարեւոր տապանադիրները նոյնու-
րեանք:

1. ՀՈՂՈՒՐՏԻՔԸ

Հաւատարիմ աւանդապահ պատմութեան

եւ գանձ՝ սրբազան նշխարներու

Փարաւոններու փառահեղ բուրգերէն սկսեալ, մինչեւ Գուրու-Չէշմէի Տիւզեանց դամբարանի բրգածեւ չորս տապանաքարերը խոնարհ, Բարիզի Բանդէոնի անմահներուն շքեղ գետնադամբանէն՝ մինչեւ ծննդավայր գիւղիս անշուք գերեզմանատան գետնահաւասար հողակոյտերը, կնքուած փայտ եւ երկաթ խաչանիշով մը, իրենց տիրաշուք ու տխրաշուք հովանիին տակ կ'ամբողջեն թանկագին աւանդ մը, որ արժանի է խորին յարգանքի եւ պաշտումի:

Այժմ պիտի խօսիմ Գուրու-Չէշմէի գերեզմանատան Տիւզեանց դամբարաններուն վրայ:

Երկիւղածօրէն քայլերս կ'ուղղեմ դէպի Գուրու-Չէշմէի անցանկապատ գերեզմանատունը, ուր կը գտնուին Տիւզեանց տապանաքարերու հանճարեղ տապանագիրները՝ «Դեմետրեան» անուանուած մեր այս գերեզմանատուն, որ յանուն հնադարեան Յոյն լուսաղբեր, կը կոչուի «Այ-Տիմիդրի», եւ որ ցարդ այս կողմերու Յոյն բնակչութեան յաճախած ուխտատեղին է, վասն զի իր խորքէն կը բղխի Այազմա մը:

Երբ գերեզմանատուն կը մտնեմ լռին եւ խոկուն,

կ'սկսիմ կարգով կարգալ անոնց իւրաքանչիւրին քա-
րը, առանց զանց առնելու եւ ո'չ մին:

Եւ ինչպէս կրնայի խտիր դնել անոնց միջեւ:
Անոնք այնքան բարի են եւ հեզ, ինծի կը պատմեն-
կարգաւ իրենց անցեալէն: Եւ ես՝ իրենց բարեկամ-
անկեղծ, մի առ մի կը սղագրեմ իրենց տապալակներն
անեղծ, չմոռնալով անպատճառ մեկնումի պահուս,
իրենց նուիրել ինծմէ պաղատագին խնդրուած «Հայր-
մերն», կամ «Հայր մեղայն»:

Անոնք խստապահանջ չեն: Աղօթքը՝ իրենց ցա-
ւած ոսկրոտիքը հանգչեցնող ցօղն է:

Հոս հանգիստ կը ննջեն անոնք, սպասելով բա-
րեպաշտ այցելուներու, եւ մանաւանդ Տիրոջ բարի-
պաշտօնէին, որ «Մաշտոց»ն ի ձեռին, կ'այցէ մեռե-
լոցին. օրհնելու իրենց շիրիմը՝ լուակաց եւ միապաղաղ:
Կ'ըսեմ պահ մը իւրովի. «Անմահութեան ծարա-
ւի՝ ո՛վ պաշտելի հոգիներ, այո՛, ձեռնէ շատերուն հո-
ղակոյտ, ըստ արտաքին երեւոյթին, թէ եւ պարզ եւ
անշուք, սակայն այս կապուտակ երկինքին տակ, եր-
բեք պիտի չկորսուի Ձեր ո'չ միոյն յիշատակը:» Կը
տեսնեմ որ մոռցուելու վախը, յիշատակի փառքը՝
ինչպէս մեր՝ նոյնպէս ձեր մօտ աւելի զօրեղապէս կը
յայտնաբերուի:

Ուրեմն, Ձէլէպիին ու Ամիրային հետ, կը պար-
տաւորիմ յուշատետրիս մէջ գրել համեստ արհեստա-
ւորիդ անունն ալ օր մը հրատարակելու համար զայն:

*
*

Հողուրդտիքը՝ հաւատարիմ աւանդապահ պատ-
մութեան, յաճախ կ'երթամ ես հոն, քաղելու նշխար-
ներ՝ որ թանկագին են ինծի, եւ կը յուսամ բոլոր յի-
շատակարան գրքոյկիս ընթերցողներուն համար:

*
*

2. ՏԻԻԶԵԱՆՅ ԴԱՄԲԱՐԱՆԸ ՆԵՁՈՂՆԵՐՈՒՆ

Տ Ա Պ Ա Ն Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր Ը

Խորին շնորհակալութիւն կը յայտնենք ծանօթ հնագէտ՝ եւ
ղրամագէտ Տիար Երուանդ Ալեանաքեանի, որ սիրայօժար մեր
տրամադրութեան տակ դրաւ «Ազգաբանութիւն ազնուական զաւ-
մին Տիւզեանց» անուն գեղագիր ու ձեռագիր սքանչելի աշխա-
տասիրութիւնը, զոր 1814ին, հեղինակած է Պոլիս՝ Տիւզեանց
ապարանքին մէջ, Ղուկաս Օղուխանեան՝ հմուտ պատուելին:
Այս աշխատասիրութենէն առած ենք 136 էջը գտնուած «Տիւզ-
եանց Տիւզագրութիւնը», ուր նշանակուած են Սարգիս Տիւզէն
մինչեւ Միհրան Տիւզ:

Յաջորդ էջին վրայ կը գտնուի Տիւզեանց փառաւոր

Գերդաստանին ճիւղագրութիւնը

Ահա Տիւրքերու սապանագիրներուն կարեւորները թուականի կարգով

Ա.

Այս է տապան հանգստեան, միտսի. Տիւրք Սարգըսի, որ փոխեցաւ 'ի Քս. յամի 1721 ՌՃՀ.:

Բ.

Այս է տապան հանգստեան Սահապայարի(*) թող, Իսկուհուն, որ փոխեցաւ 'ի Քս. թվին ՌՃՀ. 1721:

Գ.

Յովհաննու, Հանց անուանելոյ, որ եր Հայր՝ Մօրն,

Պր. Միխայիլի Տիւրքեանց

Հանցըս այս, այր իմ նախահայր
Յուլիանաց էր արանց այր.
Գերի անկաւ եկաւ յայս վայր,
Ի մանկութենէ մինչ միայն կեայր,
Տէր ըստացաւ Սահապ այնար
Պարոն Սաշուկ զայր բարերար,
Որ ըզՀանցըս որդի արար.
Հանքակնքոց կըշուորդ արար:
Նորին կամօքնն հայրարար,
Ամուսնացեալ յաշխարհաբար
Ընդ նարգիսըն համարարբար.
Բերաւ զաւակըս բեղմնաբար.
Միշտ յաստուծոյն էր կամակար,
Կարգի նորին կամակատար,
Կայսրէն եղեւ աստեւտափառ
Այլ միզարգեն կենաց կատար
Ննջեաց 'ի Քս. Յ. Տ. 1735.

Իսկ 'ի մերումս ՌՃՅԴ (1184—1735) 'ի 68րդ հա-
սակի իւրոյ:

(*) Սահապը այս:

Ծանօթ. - Տապանագիրները նոյնութեամբ դրուած են.

Պ.

Յօհաննէսի, որ էր ողի Տիւզ Սարգսի, Էւ հայր
պարոն Միքայէլ Տիւզեանց

Ճարտարապետ սա ոսկերչ(ի)ց,
Եւ բանաստեղծ համարուեստից.
Զքնաղ 'ի հնարս մեքենայից,
Շնորհաւոր Յոյն իմաստից,
Ատենախօս էր պերճ բանից,
Ճոռոմ 'ի ճառքս ներբողից,
'Բնէ ունէր պարգեւք մարզից.
Ողորկ, բեղուստ, առանց վարժից.
Ուղղափառ էր յանկասկածից ?
Սերտեալ 'ի վէմն Քրիստոս պաշտից.
Փոյթ յարաժամ ջերմն աղօթից
յկստուածայնոցն անխոնջ կրրից.
Վասն այն օրհասն, որ արկածից,
Զ'եղիւ սըմա յանպատրաստից,
Զի հանդերձեալ էր միշտ Երկնից,
Արքայութեան յախտնից.
Ննջեաց 'ի Քս., Յ. Տ. 1744.
Իսկ 'ի մերումս ՌՃԶԳ.
'ի 58րդ ամի հասակի իւրոյ:

Ն.

Հռիփսիմեայ 'Իստէր Հանցի, որ էր Մայր պարօն
Միքայէլի Տիւզեանց.

Քրիստոսի այս աղախին,
Բամբիշ Տիկին էր բնածին.
Թռիչս ունէր մըտաց նըրբին

Անհասական այլոց թելին,
Բերան ասէր Գիրս Ալպէրտին.
Պատմէր ըզպրակս Սոփերին.
Եւ աղօթեց Բուրաստանին,
Ասէր զաւուրնն պատշանին
Թարգմանիչ էր խրթնի բանին.
Խտրադիմաց, բընազըննին
Սուր խոյանայր 'ի խորհրդին
Քաջատեսէր զելս աղագին.
Ո՛չ միանգամ իբրեւ զԱյրին,
Զաւուր պարէնն ետ աղքատին
Իսկ չկայ մընայ միանգամին
Հատոյց ի ծընունդ իններորդին.

Ննջեաց 'ի Քս. Յ. Տ. 1738, իսկ 'ի մերումս
ՌՃԶԷ. 'ի փետ.ի ԺԱի 'ի 36րդ ամի հասակի իւրոյ,
'ի ծննդեան իններորդ զաւակին:

Այս տապանագրին առաջին տողերը գաճով լեց-
ուած, անընթեռնի դարձած էր. շատ մեծ դժուարու-
թեամբ դանակով քերթելով յաջողեցայ կարդալ:

Նախանձոտ ձեռք մը յանդգնած է այս սրբապըղ-
ծութեան դիմել, ճիշդ ինչպէս, առ նախանձու կը մրո-
տեն ձեռագիր թանկագին գրքերու յիշատակարան-
ները, և անոնց տեղ կը գրեն իրենցը, և կամ բոլորո-
վէն բնաջնջելով կամ պատռելով կը բաւականանան:

Այս վանտալութիւնը, մարմար տապանաքարերու
վրայ կը գործուի յաճախ, տապանագրին ջարդ ու փը-
շուր ըլլուելովը. և կամ արձանաքարին գլորմամբ
անդունդներու մէջ, և կամ հողին տակ թաղուելովը:

Զ.

Ես էի դուստր մեծատան,
 Մարիամա Տիկին Ազնուական,
 Դուստր եմ ազգին Բերադորեան,
 Հայր իմ Ոհաննէս, նոյն սեռական.
 Մեզ ընկալաւ որդեգրական,
 Սապայար Խաչուկ աղան
 Իբր հարազատ իւր էական.
 Հիւանդացաւ անբժշկական
 Թառամեցաւ խոտոյ նրման.
 Յաւն պատեց մարմինս գանազան,
 Հոգիս մարմնոյս բաժանեցան,
 Քսան եւ ամեաւ եհաս վախճան.
 Խիստ տարածամ լ'անհասական,
 Եւ եգին գրոյս անշարժական,
 Հայոց մեծաց շարադրական,
 Հազար հարիւր 2 թըվական.
 Քրսան եւ Բ Ապրիլի ամսեան,
 Պատահեցաւ օրս մահուան.
 Որք հանդիպիք յայսրմ տապան
 Ասացէ՛ք հոգւոյս ողորման:

Ծանօթ.— 1180=1731 թուին. 25 տարեկան հասակին մէջ մեռնող պարմանուհին, Հանցի եւ Նար-կիսի աղջիկը, եւ Միքայէլ աղայի մօրաքոյրն է:

Ե.

Բեհսաբեայ, Մօրփուր Պարօն Միքայէլի Տիւղեանց

Զունայն աւուրս այս աշխարհի,
 Լըցոյց մահուամբ փութանակի:

Կափոյ(ց) զաչս իւր յաստեաց աստի
 Թողեալ զընկերն որք եւ այրի:
 Զոտանաւորս յիշատակի,
 Ետու գրեիլ տապանագրի.
 Զի նընջեցեալս յիշեսցի
 Ի'անուն շիրմիս մի ջնջեսցի.
 Ննջեաց 'ի Քս. Յ. Տ. 1742
 Իսկ 'ի մերումս ՌՃՂԱ ի փետ.ի 2
 'ի 27րդ ամի հասակի իւրոյ:

Ը.

Մեծի Պարօն Միքայէլի, որ եր ողի՝
 Յովհաննու Տիւղեան

Մարմնով ամփոփի յայս սրգոյ տապան
 Տիւղեանց Միքայէլ վհն ազնուական,
 Որ արդեամբք գործոց՝ փառաւոր իշխան
 Բարեաց՝ հարկաւոր, չարաց՝ անպիտան.
 'ի Տայոց նախնեաց Հայոց սիրական.
 Քաջադէմ, անձնեղ, տեսլեամբ վեհական,
 Բարութք քաղցրութեան ցանկալի մարդկան.
 Նեղելոց Ազգիս՝ նեցուկ, օգնական.
 Քաջ հմուտ բանից գիտնոց բաւական,
 Զեռաց հանճարով պետ անգուգական,
 Կուռ աղանակապ զարդուց պըճնութեան,
 Կազմիչ, յօրինիչ արքայից պատկան:
 Արքայից հընգից Երկրիս պետութեան,
 Մըտերիմ ծառայ գրտեալ սիրական.
 Իբր ոսկի, լ'արծաթ գործք իւր փայլեցան,
 Զորս 'իբով քննել եղաւ ոստիկան,
 Յորս եկաց 'ի կեանս իւր արդարաջան

Երկնից արքային յերկիւղն անսասան
 Ծընաւ բարեշնորհ որդիս, իւր նըման,
 Յաջորդ իւր գործոց, եւ պայծառ անուան,
 Յհաս 'ի հասակ ծերութեան ծագման,
 Զամ մի ողջոյն ետ լուրջ զղջման 'ի տան,
 Հոգելից անծամբք աղօթից պաշտման
 Մինչեւ ընկալաւ զերջանիկ վախճան:
 Լուսոյն երջանիկ փառաց տեսութեան,
 Վասն հոգւոյ սորա լինելոյ արժան.
 Աղօթք արարէք եղբարք պատուական,
 Նաեւ դուք գտչիք հանգիստ յաւիտեան.
 Ննջեաց 'ի Քս. Յ. Տ. 1783, իսկ 'ի մերումս ՌՄԼԲ,
 յօգոստոսի 17, 'ի Կող ի ամի հասակի իւրոյ:

Թ.

Իսմի Խաթունի, կողակցի Պարոն Միքայէլի Տիւզեանց
 'ի սոյն հանգստեան մարմնոյ զերեզման,
 Կնքեալ պահպանի. յետ բարի մահուան.
 Իսմի անուանեալ իրաւուն խոհական,
 Դուստր Սրբմաքէշ Պաղտասար կոչման:
 Սոյն սա Միքայէլ աղայի Տիւզեան,
 Ընտիր կողակից պարկեշտ պատուական,
 Կին ժըրագըրուխ պըսակ առնն տան,
 Տիկին բարեպաշտ կարօտից պաշտպան:
 Մայր գըթած գտեալ իւր որդւոց համայն
 Ծընեալ սընուցեալ սիրով զամենայն
 Զամ մի ողջ կեցեալ յետ առնն մահուան,
 Յիսնեւորս ամաց ժամանէ վախճան:
 'ի յաջմէ դըրից առնն կայ թաղման
 Ընդ նըմա խնդրէ աղօթից ձեր բան.
 Յընդամէ դասիլ Փըրկիին գալստեան
 Փառս երգել յաւէտ սուրբ երրորդութեան:

Ննջեաց 'ի Քս. Յ. Տ. 1784, իսկ 'ի մերումս
 ՌՄԼԳ. 'ի հոկտ.ի 11, 'ի ծգ. որդի ամի հասակի
 իւրոյ:

Ժ.

Թերեզեայ, Դուսեր Հանցի, ու եւ Մորքոն
 Միքայէլի Տիւզեանց

Թերեզիաս ընտիր կուսան
 Ունէր փափաք սուրբ կուսութեան,
 Եւ որում գայր իւր տեսութեան,
 Լինէր բնաւ անտեսական:
 Փափաքանաց իւր կատարման
 Շնորհիւ Տեառն առանձնական.
 Նոր օրինօք հըրաշական,
 Հասոյց օրհասըն մահական.
 Մինչ մերձեցաւ օր իւր նընջման
 Անճանչ երէց մի յարգական
 Եկեալ 'ի տունն յանկաքձական
 Յայտնի ասաց զօրըն մահուան:
 Նա ետ ուխտել զուխտ կուսութեան
 Աստուածածնին Ընծայութեան
 Զանձն ընդ հոգւոյն աւանդութեան
 'ի լերդ ցաւին ճարակութեան
 Ննջեաց 'ի Քս. Յ. Տ. 1737

Իսկ 'ի մերումս ՌՃԶԶ 'ի 17րդ ամի հասակի իւրոյ:

ԺԱ.

Կարապետի, փոքր եղբոր՝ պարոն Միքայելի Տիւզեանց

Յազնէ Տիւզեանց, թոռն էր հանցի,
Առոյգ անձամբրն մըտացի.
Աշխոյժս ունէր ձեռամբացի.
Չ'էր հետեւակ մարդ կանացի:
Համբերատար. Առաքինի
Անոխակալ ամենայնի
Քաղցրաբարբառ յոճրս բանի
Պարծանք Ազգին իւր հայրենի.
'Ի գործ հրգանց իւր վաստակի,
յԱրքունական փողերոցի.
Պայծառ փայլէր հանգունակի,
Լուսանըշյլ աշտանակի:
Յարմատանալ իւր հասակի,
Տուաւ պտուղ բարի բարի.
Այլ թանկ ախտիւ վաղ թառամի,
Մինչեւ հասեալ յատուկ հաս(ա)կի.
Ննջեաց 'ի Քս. Յ. Տ. 1768
Իսկ 'ի սերումս ՌՄԺԷ 'ի մարտի 30
'ի 40րդ ամի հասակի իւրոյ:

Յակոբայ(*) փոքրիկ եղբոր՝ պարոն Միքայելի
Տիւզեանց

(*) Համառուն Յակոբ Զէյէպին. որ 1820ին, իր երկու եղբայրներուն Կարապետ եւ Պօղոսի հետ Կեսարիոյ Ս. Կարապետի վանքը ղրկուած է. թաղուած է, նոյնպէս հոս, եւ սակայն տապանազիր չունի: Անգիր քարերէն մին ասորն է, եւ սակայն

Մանուկս ընտիր Յակոբ Տիւզեան,
'ի մանկական իւր վաղորդեան,
'ի տիպ կերպին նրմանութեան
Նըշանս առնէր մեծի փայլման:
Մինչդեռ մանուկ էր վեցամեան.
Գուշակն եղեւ հեռի մահուան,
Եւ մըխիթար մօրըն. ննջման.
Հօր իւր լինէր բանիւք ազդման:
Այլ ժանտամանն օրհասական
Այս բանական Արեգակած
Վաղ քան զգիծ միջօրական
Մուտս եցոյց յայս գերեզման.
Հանգեաւ 'ի Քս. Յ. Տ. 1738
Իսկ 'ի սերումս ՌՃԶԷ 'ի Երդ ամի
հասակի իւրոյ:

ԺԳ.

Հռիփսիմեայ, Անդրանիկ պարոն Միքայելի Տիւզեանց

Որ հին օրէնս պատուիրեաց,
Զառաջաւորըս սեպհականեաց,
Նոյն եւ զնախնիս իմ զաւակաց,
զՀռիփսիմէս առեալ փոխեաց:
Նուիրեցի նորին կամաց
Զերեխայս իմ յերախայրեաց:

ո՞րը. իր կեանքի վերջին օրերուն եւրոպա օդափոխութեան զընացած էր. իտալիոյ Վիչենցիա քաղաքը կը մեռնի, եւ մարմինը կը փոխադրուի Պոլիս, եւ կ'ամփոփուի իր ընտանեկան դամբարանին մէջ՝ 1847 Յուլիս 5ին:

Փառս ետու հրամանաց

Փառաւորին անդ անդրանկաց :

Հան(զ)եալ 'ի Քս. Յ. Տ. 1747

Իսկ 'ի մերումս ՌՃՂԶ (1196)

'ի հոկտ. ի 16, 'ի ժրդ ամսեան հասակի իւրոյ :

ՃԴ.

Երանուհւոյ, որ եր Բոյր Միգայիւ Աղայի

Տիւզեանց

Յայս տապանի մահու դրնի

Երանուհի Տիկին Արի

Դուստր բարի, Տիւզեան սեռի,

Քոյր Միքայէլ մեծ աղայի :

Տունկ բանեղէն հոխ տեսակի,

Դեղափրթիթ 'ի հասակի,

Վայելացաւ սուրբ պըսակի :

Պըտղաբերեաց զորդիս բարի :

Գառմի(*) թուեալ յազգ Արամի,

Էլ 'ի կենաց մատաղ ամի

Խղիւսայթ մահու փոյթ թառամի

'ի սուգ թողեալ զայրըն այրի :

Արդ, Տէ'ր Յիսուս ողորմեսցի

Զհոգի սորա յինքն ընկալցի,

Որ հաւատով, յուսով էր լի,

Սիրով էին ըզմայլեսցի :

(*) Գառմի = ՌՄԻ + ԳԱ = 1220 + 4 = 1224 էլ = 37
տարեկան հասակին վախճանած :

Ննջեաց 'ի Քս. Յ. Տ. 1775, իսկ 'ի մերումս
ՌՄԻԴ Յունիսի 2, օր ուրբաթ 'ի ԼԵ՝ՐԸ ամի հասակի
իւրոյ :

ՃԵ.

Օրբագիւղի հիւսիս կոյս, Երլսրգի պարիսպներու
դրացի, Պեռիկրաւի հին գերեզմանասան մեջ :

Տապանս ե Մովսէսեան Յովսէփ աղային Նաբկիլենեան

Սիրուն հարազատ տեսեամբ բարե(ց)իր :

Մովսէսեան Յովսէփ ծընունդ հոգեկիր :

Յանի գաւառէն նախնիք գահրնտիր,

'ի Տրապզօն պանդխտին յերկիր :

Անտի թի առեալ այս Շուշանակիր

Բընակ իւր ընտրէ զՊօլիս գահակիր :

Ականց եւ ոսկւոյ յարհեստ բարձընդիր :

Վարքն առաքինի նախանձու զըրզիւ,

Տիւզեան Միքայէլ նըմին պատուադիր :

'ի փեսայ դստերն առնու սիրալիր,

Յորդիս բարգաւաճ թողանց 'ի խընդիր

Հասանի ցաւոց աղէտը ծանրակիր,

Վեցեակ տասն ամօք մինչ վաստակակիր,

Կոչէ 'ի հանգիստ քունն Աստուածագիր :

Յուսով արթննայ նընջէ անձան(ց)իր

Աստ 'ի շաքաթու եղեալ յարկակիր :

1806 սեպ. ի 20 ՌՄԾԵ

(ծնունդ 1746)

ԺԶ (ա)

Որ երկնից արժայի՞ն անարատ պաշտօնեայ,
 Նե չորից օսմանեան քաղաւորաց ոսկերչաց եւ դրամոց
 նարացն տօրացն? (տօրացն) պէտ,

Թողեալ որդւոցն օրինակ բարեաց հանդիսից
 զԱրդարութիւն

Չանաչառ եւ զանյեղաչար բարերարութիւն
 եւ զփայլիւն ոսկւոյ եւ գահու

Արհամարհեալ՝ առ աստեղացն բոցով, եւ առ
 սէր Ազգին

Յովհաննէսի Չէլէպոյ Տիւզեան

Հայրենի առաքինութեանցն պարծանաց:

Անմխիթար որդիքն ժառանգաւորք պար առեալ,
 Յողբածայն եւ 'ի սեւազգեստ երամէ

Տառապելոց եւ իմաստնոց եւ ամենայն լաւաց
 լաւագունին 'ի հարս

Կառուցին զայս արծան անմահացելոյն արդեամբք,
 հանել նուէրս զքերս եւ զան հատ արտասուս եւ զկա-
 րօտ սրտից:

Ծնեալ 'ի 1749 փոխեալ 'ի 1812 Ապր. 19

ԺԶ (բ)

Ծնեալ 1749 ՌՃՂԸ յապրիլի 24 (ա)*

Տապան Ազնուզաւում Յովհաննու, որդւոյ

Միքայէլի Տիւզեան

Կորոյս բուրաստան զիւր հայր եւ պաշտպան

Կորոյս զիւր պարծանք քաղաքս Բիւզանդեան

(*) Տիւզեանց գերդաստանի պատմութեան մէջ կը գտնեմ,
 զը թուի թէ՝ առաջին անգամ սոյն գիրը արձանագրուած, եւ
 վերջէն, սրբուելով, յետագայ տապանագիրը կը կարդանք
 այսօր:

Որ բարերարող որդոց եւ այրեաց,

Յոգունց սիրեցեալ յիւրոց, յօտարաց.

Որ տպաւորող զտիպ առաքինեաց,

Բարեզգեաց վարուց զհեզոց, զխոնարհաց,

Չաղքատասիրաց, զաղօթասիրաց,

Չուսումնասիրաց, եւ զազգասիրաց:

Յանիւ հոլովեալ կենցաղոյս չարեաց,

Գիտաց հետեւիլ բարւոյն մշտակաց,

Եւ զերկնաւորացս զմեծութիւն փառաց,

Ընդ երկնաւորացն յօգել մեծութեանց

Չհողանիւթեացս զնոխութեան բարեաց,

Ըստ որդւոց լուսոյ յանանց յեղուլ գանձ

Պետ փողոց կարգեալ ոսկւոյն արքունեաց:

Միշտ հաւատարիմ կըշոտ իրաւանց

Հրնգից ծառայեալ արքայից մեծաց,

Երկնից արքային ծառայ անմոռաց:

Բայց տես եւ զպսակ ելից իւր յաստեաց

Չի եւ յետ մահուն հանճարեղ զիտաց,

Աստ անմահ կանգնել գլխատակ արդեանց

Անդ զիւր մահ փոխել ընդ անմահից կենաց:

Վախճանեալ ի 1812, ՌՄԿՍ, յԱպրիլի 9, ի հասա-
 ւի ԿԳ=(63)ամաց:

ԺԷ.

Մարիամ Փուլնեան, Յովհաննէս Զիւլալոյ ամուսին,
 Մայրն մեծաւոյ Տիւզեանց

'ի քանդակել ճարտարին
 Եկաց առ նրմին հրեշտակն հայոց, ասի:

Գրեա՛ մանաւանդ հրեշտակացն մայր.
Աղբատաց զթովք եւ տրովք.
Ճոխեց խորհրդական հանճարով
Առատն հոգւով Տիօրէն Տեսչութեան
Սիրելին կենդանի 'ի սիրտս
Ծածկի ընդ շիրմաւս յաջաց որդեկացն:
Ծնեալ յամի 1737
Հանգուցեալ 'ի 1818 նոյ. ի 17

ԺԸ.

Գայիանէայ, դստեր՝ պարոն Միֆայէլի Տիւզեանց

Այլ հրաման իմ Արարչիս,
Կարգեաց զայս ինձ ժամ օրհասիս,
Յողբերգութիւնս երկանց յաստիս
Անդէնն երկնից ինձ արգասիս:
Դու ընթերցող տապանագրիս
Մի՛ ասեր, վա՛յ. մեռանողիս.
Ձի ինձ մեծ է սէրն Յիսուսիս,
Քան զառօրեայս անցաւորիս:
Ննջեաց 'ի Քս. Թ. Տ. 1773, իսկ 'ի մերումս ՌՄԻԲ.
Յնսի. 26, 'ի 17րդ ամի հասակի:

ԺԹ.

Երկրորդ Հռիփսիմեայ, դստեր՝ պարոն Միֆայէլի
Տիւզեանց

Հռիփսիմեայ մեծի նըման,
Փոքրիկն 'ի ձեւն իւր մանկութեան.
Ձաւակ փայլուն բարենըան
Դըստրիկ քաղցր իմ խընդութեան:
Գելոյր միշտ խօսս աղօթական,

Բեկքեկէր բանս աստուածական,
Փափաք ունէր արքայութեան,
Տըղայ գոլով սակաւամեան:
Ջերմախտացաւ զաստ մահական
Վառեալն 'ի սէր զօդ կատարման:
'ի միութիւն անմեկնական
'ի մաքուր լոյսն անմահական:
Հանգեաւ ի Քս. յամի Տեառն 1747 (*)
Իսկ 'ի մերումս ՌՄԺԳ 'ի փետրվարի 17, ի 6րդ
ամի հասակի իւրոյ:

Անսօնի, որդւոյ պարոն Միֆայէլի Տիւզեանց

Մեծն 'ի փոքրիկ իւր դիպակին,
Անտօն զաւակըս տարփալին.
Ի դալար տիս ծաղկ՝ հասակին
Թառամեցաւ յախտէ ծաղկին:
Ջրղջական ողբն յիշատակին,
Անջինջ մընաց յիւրում սրբտին
Խարքենի տիպ կերպարանին
Կենդանի ինձ 'ի տեսակին:
Երախայ էր ժամանակին,
Այլ ցոյցս ունէր մեծամեծին.
Առաւ կամօք Տեառն Արարչին
Յանարժանեացս այն զաւակին:
Հանգեաւ 'ի Քս. յամի Տռն. 1763
Իսկ 'ի մերումս ՌՄԺԲ,
'ի Դեկտ. 1. 2րդ ամի հասակի իւրոյ:

(*) Հայկական թուականը՝ 1213 = 1764 թիշդ է. 1747ը քան-
դակողի սխալ կ'երեւի:

ԻԱ.

Աստէն հանգչին այն երկոքին
Մանկունք պարօն Սերոբէին,
Որ Հիւրմիւզեան բարի տոհմին,
Փեսի Տիւզեան ազնիւ զարմին:
Փեթրակ կոչիւր մեծ Է'առաջինն
Երկրորդն Անտօն եւ Նորաժին,
Որք զարկուցեալք ցասմամբ ծաղկին
Թըռեան 'ի Դրախտըն վերնային:

Յամի Փրկչին 1774 ի նոյ.ի ամսոյ,
Ծնեալ 176(5) ՌՄԺԴ Սեպ.ի 24

ԻԲ.

Տապան Ազնուազարմ Անսօնի,
Միքայէլի Տիւզեան

Զիա՛րդ մթագնի ոսկեհեր արփույս լոյս ակնապարար
Առ ինչ կողոպտի տունս Զէլէպեաց պարծանք քա-
ջախառ

Զի դու տարաժամ ծառքեցեր ժանեօքդ զվեհս 'ի
պայքար:

Միթէ ո՞չ գիտես թէ սաքնտանեաց էր պիտ եւ պատ-
ուար

Ի սա ապաւէն ուսումնասիրաց յոյս թերակատար:

Ո՛չ սա այն իցէ որով ճոխանայր Ողոմպեայ կաճառ,
Նախանձէր Է'Որփէ նորագիւտ յերգոց քաղցրալուր
Քնար:

Ո՛չ սա այն իցէ. որ զԵղիկոնայ իմաստահեմ պար
Հրաւիրէր 'ի գալ 'ի մեր կորդացեալ լեռըն բարձրա-
ծայր:

Մն, եկ ողբ ասից ընդ քեզ Տուն Տիւզեան, ընդ քեզ
վըշտահար

Զի սա ո՛չ եհաս մօտալուտ մահուամբ այնմ զոր
տենչայր:

'Ի հասակի 48 ամաց:

Վախճանեալ 1814. ՌՄԿԳ. փետ.ի 14 (Տեառնըն-
դառաջին)

ԻԲ. (Բ)

Ծնեալ 1766 սեպ.ի 14 (*)

Սիրտ տաղտկացեալ յամենայն աշխարհի
Եւ յերկնից անձկով հալեալ, որ զիւր
Եւեթ քաղցրախօս քնար ունէր ընկեր
Լուռ միայնութեան, երաժշտական
Մատանց քաջահմուտ եւ նորագիւտ
Խաչիցն հայոց արուեստող:

Անտօն Զէլէպին Տիւզեան

Յանկարծահաս անկեալ զբքօքն

Վերջին երեկոյ. եւ քուն

Հանգեաւ աստ մարմնով 'ի խոր ամայութեան,
'ի մռայլ ստուերաց մահու, անմահից արուեստական
որ զմայլեալ հոգւով յերկնս:

Սիրասուն որդիք նորա յօրինեցին զայս
Քնարան. առ եղբօրն սիրելւոյ, առ սէր
'Ի սուգ մեծարանս

Փոխեալ 1814 փետ.

ԻԳ.

Ծնանի յամի Տեառն 1763

'Ի դ(ե)կտեմբերի

Թորոզեա Տիկին, յազգէ Տոհմական,

Դուստր ազնուական Տիւզ Միքայէլեան,

(*) Տապանաբարին վրայ այսօր կը կարդանք:

Յուսով ամփոփի 'ի մահուն տապան,
 Մինչեւ զարթիցէ յաւուր զաւտեան.
 Կրթական գտեալ 'ի մարգս հոգեկան,
 Բազմադէպ վշտաց տարաւ յաղթական
 Քաջիկ համբերեալ յօրէ ծննդեան,
 Սիրով Հաստողին համեմեաց համայն,
 Արդ վայելեացէ 'ի վերին խորան
 Յամա անաւարտ կեանս անվախճան,
 Եւ դու վերծանող շիրմիս հանգստեան
 Թեւօք աղօթից լիջիր օգնական:
 Վախճանի 1802 'ի յունիսի 26

ԻՊ.

Մարիամու դսեր Միքայէլ Աղայի Տիւզեանց

Ես Մարիամ դուստրը՝ մեծի
 Տիւզեանց յարգի Միքայէլի,
 Մինչ ըստ կարգի յաշխարհ մըտի.
 Ձայն իբր երազ անցեալ զըտի,
 Ձի 'ի ծնանելն իմ անդրանիկի,
 Փիւնիկ հաւուն ըզփործ առի.
 Որդւոյս կենաց դուռն բացի,
 Յետ ինչ աւուրց ես նընջեցի.
 Ձամըս քըսան միայն կեցի,
 Ձունայն աւուրս այս խոտեցի.
 Անանց կենաց փափաքեցի,
 Յուսով փրկչին յայն դիմեցի.
 Եղբարք եւ Բորք իմ սիրելի,
 Եւ ընթերցողք այս դամբանի
 Խնդրեմ ի՛ ձէնջ հայցուած բանի
 Փոյթ փրկութեան գոլ արժանի:

Ննջեաց 'ի Քս. Յ. Տ. 1788. ի մերումս ՌՄԼԷ
 յօգոս 'ի վախճանի ի 20 ամեայ հասակի:

Իր անդրանիկին ծնունդ տալով, ինք բսանամեայ
 ծաղիկ հասակին անանց կեանքին փափաքով կը դի-
 մէ Փրկչին:

Տիւզեանց պատուելին՝ ներհուն դասփարակ
 Առկաս Օղուլխանեանի կողմէ պատասխուած տա-
 պանագիր մը

Կրսեւր Տիւզեան Մարգիս Ձեչկայի
 Ի հողոյ աստի ունայնութեան,
 Յոր իջանեն փառք աշխարհի,
 Դաւարասցի յորտալ փողոյ
 Գարնանաբեր Յարութեան,
 Ծաղիկ կայտառ անուշահոտ.
 Քաղցր եւ զըւարթամիտն յամենայնի
 Երից թագաւորաց ցանկալի:

Տեղոյ անձկութեան պատճառաւ, ստիպուած՝ Դուռու-
 Ձեւմէի գերեզմանասան ընդհանուր տապանա-
 գիրները չկրցինք գեցել:

ԵՐԵՒՄԱՆ Ս. ԽԱՉ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԵՂԱԾ ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1798ին, Մհտ. Ալիքսանի դուստր Աննա և Հաճիօղլուի դուստր՝ Սուլթան՝ երկու խաչ մին 150, միւսը 125 տրամ

1815ին Անտոն Չէլչլի Տիւղեան՝ մէկ ճաճանչաւոր ոսկեղօծ խաչ 165 տրամ:

1841ին, Յակոբ Բիւքճիխանլեան մէկ ճաճանչաւոր ոսկեղօծ արծաթ խաչ 440 տրամ:

1846ին, Միւթէվէլլի Պետրոս Ամիրա Բիւքճիխանլեան իւղաբերից մանրչակագոյն մեծ արծաթապատ Աւետարան:

1849ին, Միւթէվէլլի Մկրտիչ Էֆ. Բիւքճիխանլեան նուիրած է մէկ ճաճանչաւոր ոսկեղօծ արծաթ խաչ 625 տրամ, ինչպէս նաև մեծ ջահ մը 48 մոմնոց:

Ծղիա Գիւմրիւհան՝ մեծ պրիսմակներով 5 բիւրեղեայ կանթեղ:

Տեղապահ հոգեւոյս Տ. Նիկողայոս Արքեպսկ. Աղասեան՝ մէկ եմփորոն:

Հոգեւոյս Տ. Գրիգորիս Ս. Արքեպսկ. Յովնանէսեան՝ եպիսկոպոսական զգեստ:

Երեւում Փափաղեան՝ մեծ պրիսմակներով 2 բիւրեղեայ կանթեղ, 16 ատեանի նստարաններ, մեծկակ ընկուզենիէ գրասեղան մը, միջակ պարզ սեղան մը, Ծննդեան մեծաղիւր պատկեր մը:

Գառնիկ Զիվէր Կորապետեան (այժմ Տ. Յովսէփ Եպիսկոպոս Կորապետեան՝ տասներկու զոնազան կանթեղներ:

Հրանտ Բիչմիշեան ութ կանթեղ:

Հաճի Յովակիմ տղա Ծննդեան փոքրաղիւր պատկեր մը և Տիկին Սրբուհի Տողրամաճեան, արծաթապատ Ս. Խաչ պատկերով մէկ փոքրաղիւր Աւետարան:

Լեւոն Տօքմէճեան՝ 2 փայտեայ ոսկեղօծ մեծ ծաղկաւ մաններ:

Տիկին Թէֆարիկ Հացագործեան՝ մէկ ատեանի մամալ գիրք:

Տիար Պարթև Յակոբեան 2 ընկոյզեգոյն գրակալներ:

ԶԱՆԱԶԱՆ ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՄԷՋ ԵՂԱԾ

ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

23 Ժամարարի զգեստներ նուիրած են Տիւղեան Չէլչլի-պիւներ, և Տ. Ներսէս վարդապետի և Տ. Սուքիաս Ա. Բնյ. Պալքճեանի ձեռամբ, Յովնանէս Յակոբօֆ, Տէր և Տիկին Կորապետ Զիվէր Յովսէփեան, Արք. գիւ Արապեան, Այրի Տիկին Տիրուհի Մօմճեան, Հրանտ Բէշիշեան, Աւագ Խորանի մեծ վարագոյր մը, Մ. Ասլանեան՝ Ս. Յարութիւն մատրան մեծ վարագոյր մը:

Տիկիւններ՝ Էլպիս Մինէճեան, Էլպիս Զիվէր Յովսէփեան, Նուորդ Շիշմանեան, Սիրանոյշ Մազլումեան և Տիկին Վիթալիս ինչպէս նաև Օր. Երանուհի Ստեփանեան խորհրդանոցներու վարագոյրներ:

Տէր և Տիկին Կորապետ Հալաճեան՝ Ս. Սեղանի համար մեծ գորգ մը, Տիրացու Երուսնդ՝ մէկ սէտճատէ:

Հիմն Ս. Ծնունդի պատկերին արձանագրու-

թեցնէն քաղուած է

Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ շուրջից միտս. Սա-
հակեան միտս. Եղիաթրեթ՝ կողակցւոյն հօր Խաչա-
տուրեան Նահապետին, ի յիշատակ հանգուցեալ ծնո-
ղացն իւրոյ, 1871 մարտ 28.

Նոր Ծնունդի պատկերին արձանագրութենէն

քաղուած է

Նուիրեց Ս. Խաչ եկեղեցւոյ Գուրու. Զէչմէի Տի-
կին Էլպիս Երեւում Փափաղեան ի յիշատակ իւր մօր
հանգուցեալ Բուրու. Ա. Գամպէրեանի:

Նկարիչն է հանգուցեալ Սիմոն Եազրեան
1904 Դեկ. 5ին օծուած է:

Երեւման Ս. Խաչ եկեղեցւոյ նորոգութեան
սոյն առթիւ հետեւեալ նուիրատուութիւնները
եղած են:

ԼՐԱՍ.

Տիար Արամ Զննողեան	50
» Գերովրէ Բլատեան	50
» Կարապետ Գուրումեան	50
Տիար Տիգրան և Անտոն Օհանեան եղբարք	35
Նաւեան և Լուսինեան ընտանիքներ	25
Տիար Միսաք Նարիկեան	20
» Յարութիւն Ճշմարտախօսեան	10
» Ստեփան Ստանպօլեան	10
Աւագ շաբթուան պնակներէն	40

Հոս կ'արժէ ի մասնաւորի յիշատակել թէ՛ նախորդ
թաղական Խորհրդոյ ատենապետ Տիար Կոպեռնիկ Գա-
վաթեան իր ծախքով նորոգած է Երեւման Ս. Խաչ
եկեղեցւոյ տջակողմեան պահարանը:

Տէր և Տիկին Կարապետ Հալաճեան նախապէս
իրենց ծախքով վերաշինած զանգակատունը՝ այս առ-
թիւ ներկել տուած են:

Մասնաւոր յիշատակութեան արժանի է եկեղեցւոյ
ժամակոչ Կէյվէցի Աւետիս Գրիգորեան, որ իր շատ ան-
ձուկ քսակէն հինգ ոսկի նուիրած է, իբրեւ այրի կնոջ
լուման:

Հոս զանց առնուած են 5 ոսկի և անկէ վար նուէր
տուողներու անունները:

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ
ST. NERSES SHNORHALI
LIBRARY

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ
ST. NERSES SHNORHALI
LIBRARY

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0414103

